

1926, Charków – *Wstępna analiza wyników powszechnego spisu ludności z 1926 roku.*

Komitet Centralny
Komunistycznej Partii (bolszewików) Ukrainy
Charków

Referat tow. Chomenki dotyczący spisu powszechnego w 1926 r.

Ja, towarzysze, mogę udzielić tylko ogólnych informacji, gdyż wasze zawiadomienie dotarło do nas dopiero wczoraj, a ostateczne dane spisu nie są jeszcze opracowane. Otóż, korzystając z surowego jeszcze materiału, który udało mi się wczoraj zebrać, mogę przytoczyć kilka liczb i wniosków.

Potem otrzymałem polecenie kierownika CSU¹, aby wszystkie wiadomości pozostały tajne. Nie jest to, rzecz jasna, wymysł kierownika, lecz ogólny porządek przyjęty przez CSU Związku. Aż do czasu ogłoszenia wyników przez CSU nigdzie nie wolno ujawniać danych, dotyczy to nawet pojedynczych liczb dla prasy, czy do literatury fachowej.

Przed wszystkim tak złożony problem, jakim jest ustalenie narodowości, zależy od sformułowania pytania w ankiecie.

Są oczywiście dwa sposoby ustalenia narodowości. Pierwszy to bezpośrednie postawienie pytania o przynależność narodową. Sposób ten opiera się na rezultatach procesu samouświadomienia narodowego. Badana osoba należy do tej nacji, do której się przyznaje.

Sposób drugi polega na analizie wybranych elementów charakteryzujących daną narodowość. Sposób ten był już od dawna wykorzystywany przez Rosję (np. spis 1897). Metoda ta nie jest doskonała, gdyż często zdarza się, iż w sąsiedztwie kultury bardziej rozwiniętej i silniejszej ekonomicznie, mniejszości narodowe asymilując się tracą zarazem swoje charakterystyczne cechy, elementy kultury i swój język ojczysty.

Dlatego używa się sposobu pierwszego – bezpośredniego pytania o narodowość. Metody tej użyto podczas spisu w 1926 r.

W roku 1920 instrukcja informowała, iż za narodowość uważać należy grupę połączoną tą samą świadomością narodową. W naszym spisie spotkaliśmy się z dalece doskonalszą definicją tego terminu wskazującą jednocześnie, czego konkretnie należy szukać. W instrukcji zamiast terminu „państwowość”², funkcjonuje termin „narodowość”³, zwracający uwagę na etnograficzny skład ludności i na jej pochodzenie.

Oczywiście nie można przeciwstawiać się trwającemu od wieków procesowi asymilacji grup narodowych, lecz jedynie badana jednostka jest w stanie wyznaczyć moment, w którym przestaje czuć się częścią danego narodu. Dlatego też ustalenie przynależności do tej czy innej narodowości odbywa się poprzez bezpośrednie zapytanie danej osoby, określające jej uświadomienie. Jedynie w przypadku, gdy zapytana osoba nie jest w stanie, z różnych przyczyn, określić swej przynależności narodowościowej, należy wziąć pod uwagę jej język ojczysty.

Następną sprawą jest określenie języka ojczystego. Podczas gdy przy spisie powszechnym w 1920 r., sprawa języka ojczystego odgrywała podrzędną rolę w ustaleniu

---

¹ CSU (ukr. Центральне статистичне управління) – Centralny Urząd Statystyczny.

² W oryginale: „національність”.

³ W oryginale: „народність”.

narodowości, spis roku 1926 nadaje jej ogromne znaczenie. Za język ojczysty uznaje się nie ten, który wskazuje na pochodzenie, lecz ten, którym badana osoba biegle włada. Zdarza się często, że język ojczysty zostaje zapomniany, bywa, iż całe narody, nie używając języka ojczystego, tracą go. Tak dzieje się w przypadku chłopów. Dużo jest rodzin żydowskich, które posługując się wyłącznie językiem rosyjskim nie znają wcale języka jidysz itp.

Zastosowanie takiej metody największe trudności sprawiło przy spisie ludności polskiej, która najbieglej włada językiem ukraińskim, oraz ludności ukraińskiej, której członkowie uważają się za Polaków. Muszę zaznaczyć, że przeanalizowanie wszystkich wad i zalet tej metody możliwe będzie dopiero wtedy, gdy dysponować będziemy całością wyników.

Pozwolę sobie teraz przejść do statystyki i podać kilka liczb. Ilość narodowości zamieszkujących na Ukrainie dochodzi do 100, jednakże narodowości liczących ponad 1000 osób wyodrębnić można wśród nich jedynie 20. Najliczniejszą narodowością są oczywiście Ukraińcy – 23.219 tys. Następnie:

- Rosjanie – 2.677 tys.
- Żydzi – 1.574 tys.
- Polacy – 476 tys.
- Niemcy – 394 tys.
- Mołdawianie – 258 tys.
- Grecy – 105 tys.
- Bułgarzy – 92 tys.
- Białorusini – 76 tys.
- Tatarzy – 22 tys.
- Czesi – 16 tys.
- Cyganie – 14 tys.
- Ormianie – 11 tys.

Nie wymienione narodowości liczą poniżej 10 tys. osób.

Przy omawianiu udziału poszczególnych narodowości w strukturze miast i wsi, zaznaczyć muszę, iż spis objął nie tylko ludność miejskich centrów administracyjnych oraz miast, lecz także mieszkańców osiedli fabrycznych, hutniczych, wypoczynkowych itp. W ogólnej liczbie 5.373 tys. ludności zakwalifikowanej jako miejska jest:

- Ukraińców – 2.536 tys.
- Rosjan – 1.344 tys.
- Żydów – 1.219 tys.
- Polaków – 99 tys.
- Niemców – 34 tys.
- Mołdawian – 11 tys.
- Greków – 11 tys.
- Bułgarów – 4 tys.
- Białorusinów – 37 tys.
- Tatarów – 17 tys.
- Czechów – 4 tys.
- Cyganów – 3 tys.
- Ormian – 10 tys.

Procentowy udział poszczególnych narodowości we wsiach wygląda następująco:

- Ukraińcy – 87,5%
- Rosjanie – 5,6%
- Żydzi – 1,5%
- Bułgarzy – 0,4%

Procentowy udział w miastach:

- Ukraińcy – 47,3%
- Rosjanie – 25%
- Żydzi – 22,7%
- Polacy – ok. 1,8%.

Pozostałe narodowości stanowiły mniejszy procent. Interesujące rezultaty można by uzyskać porównując wyniki spisu z danymi zebranymi w roku 1920. Jednakże spis ten był w wysokim stopniu niedoskonały i dlatego sporządzenie podobnego zestawienia miałyby się z celem. Dlatego też odwołam się do spisu z 1897 r. Sytuacja była wtedy inna. W 1897 r. głównym kryterium był język ojczysty, gdy dziś jest nim skład narodowościowy ludności. Ponadto porównanie przeprowadzić można jedynie dla 97% terytorium dzisiejszej USRR. Rzuca się w oczy znaczny wzrost niektórych narodowości i spadek liczby innych. Zastosuję tutaj następujący wskaźnik: dane z 1897 r. traktował będę jako 100% i porównywałem z danymi roku 1926. Wskaźnik dla Ukraińców wyniósł 143% (w 1897 r. było ich 15.825 tys. – obecnie 22.647 tys.), natomiast dla ukraińskiej ludności miejskiej – 198%, co dowodzi, iż w porównaniu z rokiem 1897 zwiększyła się ona dwukrotnie. Rosjanie, ogółem 111% i 96% dla ludności miejskiej, co dowodzi zmniejszenia się jej udziału o 4% (w 1897 r. – 881 tys., obecnie 850 tys.). Tendencję malejącą obserwuje się również wśród Żydów (95%). W 1897 – 1.644 tys., obecnie – 1.566 tys. Jeśli chodzi o miejską ludność żydowską, to jej ilość zwiększyła się i wynosi 131%.

Znacznemu zwiększeniu uległa liczba osób narodowości polskiej. Wskaźnik dla ludności polskiej wynosi 172% w porównaniu z 1897 r., ale w miastach 84%. Zamiast 80 tys. z 1897 r., obecnie jest tylko 67 tys. Polaków.

Przy ogólnej wzrastającej liczbie Ukraińców, szczególnie zwiększa się ich liczba w miastach powyżej 100.000 mieszkańców. Tam wskaźnik dla Ukraińców wynosi 364%. Prawie nie zmieniła się ilość Rosjan 102%, Żydów 206% i in.

W miastach od 50 do 100 tys. mieszkańców sytuacja jest taka sama. W miastach mniejszych niż 20 tys. mieszkańców wzrosła ilość Niemców (110%), Ukraińców (131%), natomiast procentowa liczba innych narodowości zmniejszyła się. Rosjanie 69%, Żydzi 78%, Polacy 68%.

Trzeba wziąć pod uwagę fakt, że działa tutaj cały szereg przyczyn, jak choćby przemieszczenie niektórych narodowości, emigracja i rozwój świadomości narodowej. Kto wcześniej uważał się za Rosjanina, teraz jest Ukraińcem i odwrotnie. Wszystkie te czynniki wpływają na ogólny wynik, choć sytuacja wydaje się klarowna. Wszystkie nasze działania związane ze sprawą narodowości dowodzą, że wzrasta świadomość narodowa Ukraińców, przez co odpowiednio maleje liczba Rosjan. Możliwy jest też wzrost liczby Ukraińców i Rosjan kosztem innych narodowości drogą przyłączenia się do jednej z tych dwu narodowości. Ogromną wagę dla Żydów miała „czerta osiedłości”⁴. Zlikwidowanie tej strefy przyczyniło się do masowej emigracji ludności żydowskiej. Co do zmniejszenia liczby Polaków w miastach, to tu trzeba mieć na uwadze proces przemieszczania się Polaków w ostatnich czasach związany z ich emigracją itp.

Podam teraz kilka informacji o językach ojczystych, według narodowości. 94% Ukraińców na Ukrainie używa języka ukraińskiego, a 5% – rosyjskiego. Z liczby 436 tys. Polaków, językiem polskim włada 200.128, ukraińskim – 200.658, rosyjskim – 32.000, czyli 7%.

Językiem polskim włada więc 46% ludności polskiej, ukraińskim ponad 46%, rosyjskim 7%. W 1897 r. liczba Polaków była zaniżona z powodu ogromnego nacisku na

---

⁴ W oryginale: „черта оседлости” – strefa osiadłości, czyli teren, na którym zgodnie z ustawodawstwem carskim mogli zamieszkiwać Żydzi.

nich. W 1926 r. przeciwnie, jako Polaków uznano wszystkich, którzy się za takich uważali, także tych, którzy jako swój język ojczysty deklarowali ukraiński.

Dla 75,5% Żydów językiem ojczystym jest jidysz, dla 1% – ukraiński, dla 23% – rosyjski. Wśród miejskiej ludności żydowskiej – 70% posługuje się językiem jidysz, a 29% rosyjskim. Wśród żydowskiej ludności wiejskiej 95 % używa jidysz.

Do charakterystyki poziomu kulturalnego ludności możemy wykorzystać jedynie wiadomości o piśmiennych. Według definicji piśmiennym jest ten, kto umie sylabizować. Wymagania są więc nieduże. Dane, które posiadam, dotyczą tylko niektórych narodowości: Ukraińców, Rosjan i Żydów. Pierwsze miejsce jeśli idzie o piśmienność zajmują Żydzi. Wśród ludności żydowskiej piśmiennych jest 71%, wśród Rosjan 56%, wśród Ukraińców natomiast 43%.

Tak wygląda poziom kulturalny. Nawet Żydzi nie osiągnęli takiego poziomu, jaki charakteryzuje większość krajów Europy Zachodniej, nie mówiąc już o Rosjanach i Ukraińcach. Muszę powiedzieć, że złożona i ogromna praca związana ze spisem nie została wykorzystana należycie w części dotyczącej publikacji dokładnych danych. Mogłyby w tym pomóc wszystkie zainteresowane instytucje. Będziemy mieli główny materiał w formie publikacji większości danych okręgowych, ogólnego stanu struktury socjalnej ludności dla najliczniejszych narodowości, zestawienia narodowości i języków ojczystych. Opracowanie materiału planujemy zakończyć w maju. Dopuszczam opóźnienie z różnych powodów, choć ostateczny termin będzie nie późniejszy niż czerwiec-lipiec.

[brak podpisu]

*Kopia, maszynopis w języku ukraińskim.
CDAWOW, f. 43, op. 1, spr. 369, s. 5-11.*

1929, 5 styczeń, Charków – Wyniki wyborów do rad wiejskich w latach 1925/26, 1926/27 i 1927/28.

Centralna Komisja Wyborcza
Charków

5 styczeń 1929 r.

Zestawienie wyników wyborów do wiejskich rad narodowościowych na Ukrainie za lata 1925/26, 1926/27, 1928/29

I. Procentowa frekwencja wyborców.						
Wiejskie rady narodowe	Ilość rad wiejskich			Frekwencja wyborcza w procentach		
	1925/26	1926/27	1928/29	1925/26	1926/27	1928/29
Ogółem w USRR	10.236	10.766	10.614	54 %	51,6 %	63,4 %
A. Ukraińskie	9.613	9.829	9.698	53,9 %	51,3 %	62,3 %
B. Narodowe	753	795	916	54,7 %	53,5 %	65,3 %
1. Rosyjskie	285	333	332	51,3 %	50,7 %	64,8 %
2. Białoruskie	2	3	2	45,9 %	42,2 %	64,8 %
3. Żydowskie	60	86	90	58,8 %	60,9 %	71,5 %
4. Polskie	116	130	142	63,5 %	55,8 %	61,5 %
5. Niemieckie	219	235	214	57,3 %	57,9 %	66,7 %
6. Czeskie	12	12	11	61 %	57,2 %	71,2 %
7. Greckie	29	29	22	51,7 %	54,3 %	67,6 %
8. Bułgarskie	40	42	41	55,1 %	54,1 %	74,1 %
9. Mołdawskie	51	58	59	55,7 %	52,6 %	59,5 %
10. Albańskie	3	3	2	46,7 %	53,1 %	62,5 %
11. Szwedzkie	1	1	1	44,4 %	59,6 %	63,9 %

II. Procentowa ilość kobiet w radach wiejskich.			
Wiejskie rady narodowościowe	Procentowa ilość kobiet w radach wiejskich		
	1925/26	1926/27	1928/29
Ogółem w USRR	9,2	9,6	17,5
A. Ukraińskie	9,3	9,7	17,5
B. Narodowe	7,3	9,5	17,3
1. Rosyjskie	6,7	8,6	15,3
2. Białoruskie	8,2	8,1	17,8
3. Żydowskie	13,9	14	21
4. Polskie	14,8	15,2	22,2
5. Niemieckie	6,9	8,1	17,8
6. Czeskie	7,8	12,7	19,8
7. Greckie	8,6	9,7	16,5
8. Bułgarskie	9,2	8,5	20

9. Mołdawskie	9,9	8,3	17,7
10. Albańskie	-	10	14,3
11. Szwedzkie	-	11,1	11,1

III. Procentowa ilość osób pozbawionych praw wyborczych do narodowościowych rad wiejskich.			
Wiejskie rady narodowe	Procentowa ilość osób pozbawionych praw wyborczych		
	1925/26	1926/27	1928/29
Ogółem w USRR	1,4	4,6	4,5
A. Ukraińskie	1,4	4,4	4,2
B. Narodowe	2	6,7	7,3
1. Rosyjskie	1,1	4,3	4,7
2. Białoruskie	0,9	10,7	7,1
3. Żydowskie	17,6	27	28,1
4. Polskie	0,7	3,7	3,8
5. Niemieckie	1,2	8,9	8,4
6. Czeskie	1,4	13,8	11,2
7. Greckie	1,5	5,2	6,2
8. Bułgarskie	1	6,9	7,2
9. Mołdawskie	0,1	3,4	4,1
10. Albańskie	1,3	4,2	4,9
11. Szwedzkie	1,1	5,4	7,5

[brak podpisu]

Kopia, maszynopis w języku rosyjskim.

CDAWOU, f. 1, op. 5, spr. 1031.

1929, 11 grudnia, Kijów – Informacja konsula w sprawie aresztowania Eliasza Winogradowa.

KONSULAT RP
W KIJOWIE

R.4662.

11 grudnia 1929 r.

Pf. 247/29
Raport polityczno-informacyjny
Nr 18.

[odręcznie] k. i. 14838

[odręcznie] 4891/pf.

**Do Pana Stanisława Patka
Posła Nadzwyczajnego i Ministra Pełnomocnego R. P.
w Moskwie**

Odpisy do: Min. Spraw Zagranicznych- Wydział Wschodni
- Dep. Konsularny
Sztab Główny, Oddział II-gi
Konsulat Gen. R. P. w Charkowie

Aresztowanie dra Winogradowa

Dnia 10 XII aresztowano tutejszego dra psychoanalityka Eljasza Winogradowa przy następujących okolicznościach. Zaproszeni do niego dnia tego Sekretarze Konsulatu pp. Edward Niedźwiecki i Ryszard Niezbrzycki, przybyli wieczorem do jego mieszkania, w mieszkaniu go nie zastali, zrozpaczona zaś żona oświadczyła im, że dr wyszedł na miasto przed kilkoma godzinami i więcej nie wracał. W trakcie tej rozmowy w mieszkaniu pp. Winogradowych zjawił się oficer GPU wraz z agentami i konwojem, okazał pozwolenie na przeprowadzenie rewizji i zamknął wszystkie wyjścia z mieszkania. Gdy zobaczył on siedzących spokojnie panów sekretarzy prosił o wylegitymowanie się. Gdy obaj to zrobili, przeproszono ich grzecznie i natychmiast pozwolono opuścić mieszkanie, nie zadając żadnych pytań. O fakcie pobytu sekretarzy konsulatu w chwili wejścia GPU spisano krótki protokół, którego jednakże sekretarze nie podpisywali. Z przebiegu wstępnych czynności przed rewizją widocznym było, że dr Winogradow został już uprzednio aresztowany.

Dr Eljasz Winogradow, niegdyś człowiek bardzo zamożny i o wysokiej kulturze pozostawał od dłuższego już czasu w bliskich stosunkach towarzyskich zarówno z Konsulatem polskim, jak też i niemieckim. Nie wchodząc w ocenę jego lojalności w stosunku do władz sowieckich, stwierdzić można, że wymieniony przedstawiał bardzo poważne wartości jako źródło informacyjne nie tyle o charakterze specjalnym lecz ogólnym, będąc doskonale poinformowanym o nastrojach i przejawach tutejszego życia. Wskutek ciągłych aresztowań konsulat z biegiem czasu został zupełnie odseparowany od wszelkiego życia towarzyskiego i pozbawiony możliwości szerszego informowania się o stosunkach

miejscowych. Dr Winogradow był ostatnim, który mimo wszystko utrzymywał stosunki towarzyskie, zarówno z konsulem polskim, jak i niemieckim, służąc w dalszym ciągu swymi cennymi nieraz informacjami. Obecnie, gdy i ten ostatni łącznik ze społeczeństwem tutejszym jest aresztowany, konsulat prawie zupełnie pozbawiony jest możliwości prowadzenia jakiegobądźkolwiek pracy informacyjnej. Ze względu na ostatnie wypadki, jakie miały miejsce na tutejszym terenie nawet te osoby, które dotychczas utrzymywały ściśle zakonspirowaną łączność z konsulem, obecnie unikają wszelkich stosunków w jakiegobądźkolwiek formie, z drugiej zaś strony sytuację potęguje natężona do maksimum inwigilacja, która przekroczyła już formy przyjęte i obecnie staje się wprost beczelnie natarczywą, przy czym zwiększa się również ilość prób sprowokowania.

Całokształt powyższych stosunków utrudniający, a nawet uniemożliwiający jakąbądźkolwiek zewnętrzną pracę, wpływa poważnie na nastroje i stan moralny urzędników, którzy w tych warunkach pod względem towarzyskim pozostawieni są samym sobie i nie mają zupełnie możliwości do podtrzymywania stosunków na zewnątrz.

Znajdujący się w identycznej sytuacji konsul niemiecki zdecydował po raz drugi udać się do władz miejscowych z zapytaniem, czy aresztowania znajomych konsulatu ma uważać jako chęć izolowania konsulatu na tutejszym terenie, uważał on podobne metody za niemożliwe do przyjęcia i raczej widziałby inne rozwiązanie na drodze dyplomatycznej.

Ze swej strony zmuszony jestem zaznaczyć, że z obecnej sytuacji nie widzę żadnego wyjścia na miejscu i tylko drogą odpowiednio zastosowanych środków zaradczych, które przekraczają kompetencje konsulatu, można byłoby jeżeli nie zaradzić wypadkom jakie dotychczas miały miejsce, to w każdym razie ochronić się od podobnych incydentów na przyszłość. Wypadek dr Winogradowa, na którym personalnie konsulatowi nie zależy, jest charakterystycznym przykładem metod, stosowanych przez GPU do tutejszych konsulatów.

Poza tym, nie od rzeczy będzie podkreślenie faktu, że podczas gdy prasa sowiecka niezwykle czule nastawiona na stosunki polsko-sowieckie reaguje natychmiast na każde najdrobniejsze bodaj zajście, względnie incydent, mogący zmniejszyć kompetencje konsulatów sowieckich, względnie ograniczyć ich możliwości obserwacyjne, prasa polska, zupełnie nie zorientowana co do warunków, w jakich pozostają tutejsze konsulaty polskie pomija milczeniem wszystkie jak najdalsze ograniczenia i szykany ze strony władz sowieckich.

[podpis i pieczęć osobowa nieczytelne]

KONSUL

Mieczysław Z. Babiński

[podpis odręczny]

Oryginał, maszynopis w języku polskim.

AAN, MSZ, sygn. 10041, k. 28-30.

1929, 14 grudnia, Kijów – *Informacja konsula polskiego na temat represji na Ukrainie.*

14 grudnia 1929 r.

KONSULAT
RZECZPOSPOLITEJ POLSKIEJ
W KIJOWIE

R.4662.

Pf. 251/29
Raport polityczno-informacyjny
Nr 19.

[dopisek odręczny] K. I. 15018 Pf. 19/XII.

Do Pana
Stanisława Patka
Posła Nadzwyczajnego i Ministra Pełnomocnego R. P.
w Moskwie
Odpisy do: Min. Spraw Zagranicznych - Wydział Wschodni
- Dep. Konsularny
Sztab Główny, Oddział II-gi
Konsulat Gen. R. P. w Charkowie

Prześladowanie Kościoła

Kościół w Toporzyszczach został przerobiony na młyn.

Według uzyskanych informacji aresztowany w Płoskirowie ksiądz (patrz *Raport nr 17*) okazał się proboszczem z Felsztyna Adalbertem Kobecem⁵, jednym z podpisanych na piśmie do GPU księży podolskich z dn. 5 XI 1927 r. Aresztowano również w Felsztynie kilka siostr „Żywego Różańca”. Mam wrażenie, że ostatnie aresztowania księży i członków towarzystw tercjarskich i różańcowych mają posłużyć do zebrania materiału celem przeprowadzenia nowego procesu, pozwalającego zdyskredytować pozostały kler, w oczach szerszych sfer społeczeństwa pozostającego pod wpływami partyjnymi, a nie zrywającymi jeszcze wyraźnie z Kościołem i religią. Ciekawym dokumentem oświetlającym tę sprawę jest świeżo wydana broszura, w języku ukraińskim, niejakiego J. Kowalczuka pt. „Ksiądz na Ukrainie” starająca się przedstawić tutejsze duchowieństwo i związki religijne, jako organizacje kontrrewolucyjne, a jednocześnie pozostające na usługach Rzymu i „Polski Piłsudczyków”.

Przed procesami

---

⁵ Adalbert Kobec (Wojciech Kobeć) (1873-1937), ukończył seminarium duchowne w Żytomierzu. Od 1914 pracował na stanowisku administratora parafii Mohylew Podolski, a później parafii Felsztyn. Był kilkakrotnie aresztowany (1921, 1927, 1929). Po aresztowaniu w 1929 r. skazany na 5 lat łagrów. Zmarł w trakcie odbywania wyroku.

Według informacji otrzymanych od konsula niemieckiego szykowany jest obecnie przez GPU nowy proces przeciwko rzekomej kontrrewolucyjnej organizacji rosyjskiej na Ukrainie. Władze sowieckie, pragną jakoby w ten sposób zadokumentować, że prześladowania nie są skierowane przeciw inteligencji ukraińskiej, a jedynie przeciwko wszelkiego rodzaju działaczom antypaństwowym.

Konsul Sommer poufnie zakomunikował mi również, że z powodu niejasności komunikatu Balickiego⁶, mówiącego w liczbie mnogiej o konsulatach cudzoziemskich, ambasador Dirksen zażądał wyjaśnienia od NKID⁷ i uzyskał odpowiedź, że nie dotyczy to konsulatów niemieckich.

Proces organizacji ukraińskiej⁸ ma się odbyć w styczniu w Charkowie. Według informacji od jednego z adwokatów kijowskich, który ma brać udział w procesie, materiały dokumentalne, posiadane przez GPU mają dotyczyć roku 1925-26, wobec czego dokonywane są dalsze aresztowania i prowadzone jest śledztwo, by zdobyć materiały bardziej współczesne.

W związku z raportem Nr 18 śpieszę zakomunikować, że konsul niemiecki zażądał wyjaśnień od władz miejscowych, czy może on utrzymywać stosunki z miejscowym społeczeństwem, gdyż ostatni jego znajomy został aresztowany. Odpowiedziano mu, że aresztowania te nie pozostają w związku ani z jego osobą ani z konsulatem niemieckim.

Dalsze aresztowania wśród wojskowych

Źródła wiarygodne podają, że w ostatnim tygodniu w poszczególnych garnizonach Prawobrzeża nastąpiły gremialne aresztowania wśród wyższych wojskowych, związane rzekomo ze sprawą ukraińskiej organizacji. Między in. aresztowania te miały miejsce w D-twie II Korpusu Kawalerii w Humaniu, gdzie aresztowano kilku oficerów sztabu Korpusu oraz w Berdyczowie, Zinowiewsku (w Brygadzie Lotniczej) i w Smile. Aresztowano przeważnie b. carskich oficerów pod zarzutem współdziałania z organizacjami kontrrewolucyjnymi.

W wypadku gdyby sprawę aresztowania wojskowych przyszyto istotnie do sprawy ukraińskiej świadczyłoby to niezbicie, że zakresłone początkowo granice procesu obecnie są usilnie rozszerzane i obejmować będą nie tylko działalność polityczną. Fakt, że mimo rzekomo zakończonego zbierania materiałów do procesu i wygotowanego już aktu oskarżenia, areszty związane z ukraińską organizacją nie tylko nie przestały mieć miejsca lecz wzmagają się z każdym dniem, świadczy również o tym, że okres pomiędzy wydaniem komunikatu a procesem ma raczej znaczenie okresu wyczekującego na jakąkolwiek akcję ze strony czynników dotkniętych komunikatem, aniżeli znaczenie zwykłego w podobnej procedurze sądowej okresu, przeznaczonego na przygotowanie sądu i obrony do sprawy.

[pieczęć z napisem]

KONSUL

Mieczysław Z. Babiński

[podpis odręczny]

Kopia, maszynopis w języku polskim.

AAN, MSZ, sygn. 10041, k. 25-27.

---

⁶ Wsiewołod Balicki, (1892-1937) w latach 1926-1937 szef GPU na Ukrainie znany z działalności represyjnej. W 1937 rozstrzelany przez NKWD.

⁷ NKID (z ros. НКВД) - Ludowy Komisariat Spraw Zagranicznych.

⁸ Chodzi tu o proces tzw. „Związku Wyzwolenia Ukrainy”.

1930, 8 marca, Kijów – Raport Konsula RP w sprawie prześladowań Kościoła Katolickiego i jego wiernych Polaków i Niemców.

[Pieczęć z napisem:]

KONSULAT RP

W KIJOWIE

R. 4662

8 marca 1930 r.

65.Pf./30

Raport polityczno-informacyjny

Nr 8.

Do pana
Stanisława Patka
Posła Nadzwyczajnego i Ministra Pełnomocnego RP
w Moskwie

odpisy do: Min. Spraw Zagranicznych - P. III
Min. Spraw Zagranicznych - Dep. Konsularny
Sztabu Głównego - Oddział II-gi
Konsulatu Generalnego RP w Charkowie

Prześladowania i aresztowania

Według otrzymanych informacji, na Podolu dokonano szeregu aresztowań między tamtejszą polonią, w tym podobno kilku księży. Nazwisk w tej chwili nie udało się ustalić. W samym Kamieńcu Podolskim w ubiegłym tygodniu aresztowano około 20-tu Polaków. Z inteligencji miejscowej uwięziono: prob. ks. Dworzeckiego⁹, architekta p. Sakowicza, aptekarza p. Dunina oraz pomocnika notariusza p. Onażeckiego [?]. Na Wołyniu aresztowano również proboszcza z Romanowa ks. Opolskiego¹⁰ i przewieziono go do kijowskiego GPU.

Według krążących po Kijowie pogłosek w bieżącym tygodniu miano rozstrzelać w Kijowie duchownego prawosławnego i księdza katolickiego. Tym ostatnim miał być podobno proboszcz kościoła św. Mikołaja w Kijowie ks. Żmigrodzki¹¹. Znając stanowisko i działalność ks. Żmigrodzkiego wiadomość ta nie wydaje mi się prawdziwą. Dokładam starań, by sprawę wyjaśnić.

Jak Konsulat donosił już w poprzednich raportach, władze miejscowe starają się zamykać domy modlitwy przez nakładanie ciągle nowych wygórowanych podatków. W dniu wczorajszym nałożono nowe podatki na cerkiew św. Zofii 5.200 rb., Cerkiew św. Michała

---

⁹ Władysław Dworzecki (1874 - po 1947), ukończył zytomierskie seminarium duchowne, był kapłanem w diecezji kamienieckiej. Po raz pierwszy aresztowany w 1922 r., kolejny raz w 1930 i zesłany do łagrów, skąd powrócił w 1936 do Kamieńca Podolskiego, gdzie zmarł.

¹⁰ Ignacy Opolski (1885-1937), ukończył zytomierskie seminarium duchowne, wielokrotnie aresztowany, w 1930 zesłany do łagrów, gdzie w 1937 r. został rozstrzelany.

¹¹ Józef Żmigrodzki (1880-1935), ukończył zytomierskie seminarium duchowne, pracował w parafiach w Kijowie. Aresztowany w 1930 r. zesłany na Sołowki, gdzie zmarł.

4.800 rb., Zbór ewangelicki 560 rb. I kościół św. Aleksandra 2.600 rb. Ostateczny termin zapłacenia podatków wyznaczono na 14 bm. W razie niezapłacenia wyznaczonych podatków cerkwie i kościoły mają być zamknięte. Tutejsza kolonia polska dokłada starań, aby zebrać odpowiednią sumę dla kościoła św. Aleksandra. O ile się zważy, że w ciągu pół roku [to jest] już drugi duży podatek nałożony na świątynie, to trzeba będzie przyjść do przekonania, jak konsulat wnioskował uprzednio, że świątynie te będą musiały być zamknięte, czy to z powodu nieopłacenia podatków, czy wyaresztowania pozostałych księży.

Sprawa ZOU¹²

Raport Konsulatu Generalnego RP w Charkowie podaje informacje o podtrzymywaniu stosunków ZOU z konsulem niemieckim przez p. Starycką-Czerniachiwską¹³. Konsulat RP w Kijowie potwierdzając tę wiadomość spieszy zakomunikować, iż początkowo aresztowana była córka p. Czerniachiwskiej, żona obywatela niemieckiego, która stale zamieszkiwała z mężem w Berlinie, a tu przyjechała celem odwiedzenia rodziców. Konsul niemiecki zakomunikował mi w rozmowie, iż w domu tej pani w Berlinie był ośrodek życia emigracji ukraińskiej i „biuro meldunkowe” dla osób przybywających z tutejszego terenu. Pani Czerniachiwska podobno osobiście zgłosiła się do GPU z prośbą o zaaresztowanie jej, a zwolnienie jej niewinnej córki. Faktem jest, że córka p. Czerniachiwskiej jest obecnie na wolności.

Echa sprawy Winogradowa

W nocy z dnia 6 na 7 bm. zwolniono z tutejszego GPU 52 osoby, między nimi został zwolniony również ojciec praczki konsulatu, aresztowany w swoim czasie wraz z żoną w sprawie Winogradowa. Przed paru dniami zwolniono żonę p. Winogradowa. Przed zwolnieniem żony nadesłał on swej służącej kartę, w której pisał „proszę opiekować się dzieckiem, wszystko będzie dobrze”.

Kolektywizacja a obywatele niemieccy

Konsul niemiecki Sommer oświadczył mi, że ambasador Dirksen uzyskał obietnicę od Litwinowa, że kolektywizacja nie będzie miała zastosowania na całym terenie ZSRR do obywateli niemieckich i że wątpliwości odnośnie obywatelstwa danych jednostek będą załatwiane w drodze dyplomatycznej.

Nowe protesty

W kijowskich fabrykach i wyższych zakładach naukowych odbywają się zgromadzenia protestacyjne przeciwko „klewietniczewskiej”¹⁴ propagandzie Rumunii, która kłamliwie oskarża ZSRR o szykowanie napadu na Besarabię.

---

¹² ZOU - Związek Oswobodzenia (Wyzwolenia) Ukrainy, ukraińska organizacja niepodległościowa znana jako SWU, powstała w 1914 r. we Wiedniu, formalnie uległa likwidacji w 1918 r. W 1930 r. GPU sfabrykowało tzw. „proces SWU” w celu likwidacji patriotycznej inteligencji ukraińskiej.

¹³ Ludmyła Starycka-Czerniachiwska (1868-1941), ukraińska pisarka i działaczka społeczna. W 1929 aresztowana za domniemaną działalność w SWU. W 1941 r. została rozstrzelana przez agentów NKWD.

¹⁴ „Klewietniczewska”, z ros. (клеветера), kłamliwa.

Również na ad hoc zwoływanych zebraniach uchwalane są rezolucje, domagające się surowego wyroku albo „najwyższego wymiaru kary” dla członków Zw. Osw. Ukrainy.

Kartki żywnościowe dla dzieci

Fatalny stan aprowizacji ludności zaczął się w pierwszym rzędzie na dzieciach, pośród których zaczynają się rozwijać najróżniejsze choroby, mające swe podłoże w wycieńczeniu i anemii.

Wobec takiego stanu rzeczy zaprowadzono w Kijowie dodatkowe kartki dla dzieci szkolnych, na które będzie wydawane miesięcznie: 100 g. masła, 10 jajek, 500 g. cukru, 500 g. makaronu, 200 g. ryżu i 1000 g. białej mąki.

[pieczęć]
KONSUL
Mieczysław Z. Babiński
[podpis odręczny]

*Oryginał, maszynopis w języku polskim.
AAA MSZ, sygn. 10041, k.56-58.*

1930, 31 grudnia, Żytomierz – Dane statystyczne dotyczące sieci szkół mniejszości narodowych w okręgu wołyńskim.

Do
Wydziału Propagandy Kulturalnej KC KP(b)U
w Charkowie

Informacja o szkolnictwie dla mniejszości narodowych

Wydział Propagandy Kulturalnej Wołyńskiego OPK zawiadamia, że szkół wychowania socjalistycznego w latach 1929-1930 było 571, z czego 491 szkół niższych i 72 siedmiolatk.

Rozwój sieci szkół mniejszości narodowych przez ostatnie 3 lata wygląda następująco:

Szkoly	Lata		
	1927-1928	1928-1929	1929-1930
język wykładowy:			
polski	78	86	91
niemiecki	60	69	70
czeski	3	4	4
żydowski	25	26	28

Mamy następującą ilość siedmiolatek dla mniejszości narodowych:

- 1) polskich – 2,
- 2) niemieckich – 3,
- 3) żydowskich – 15.

W okręgu jest 1 polska szkoła dla młodzieży wiejskiej (Nowy Zawod rejonu marchlewskiego).

W 1928-1929 w szkołach dla mniejszości narodowych uczyła się następująca ilość dzieci w wieku 8-11 lat:

- 1) polskich – 3782 (55% całości objętej nauczaniem),
- 2) niemieckich – 1853 (71% całości objętej nauczaniem),
- 3) żydowskich – 2719 (76% całości objętej nauczaniem).

W szkołach dla mniejszości narodowych w latach 1928-1930 procent dzieci objętych nauczaniem był następujący:

- 1) polskich – 78%,
- 2) niemieckich – 77%,
- 3) żydowskich – 82%.

W okręgu są dwie szkoły zawodowe dla mniejszości narodowych:

1. Żytomska żydowska Szkoła Przemysłowa i Zawodowa.
2. Nowo-Zawodzka Polska Szkoła Zawodowa.

W szkole żydowskiej uczyło się 188 uczniów, z czego 94 dziewczynek; w Nowo-Zawodzkiej 82 uczniów.

[brak podpisu]

*Kopia, maszynopis w języku ukraińskim.
DAŻO, f. 85, op. 1, spr. 731, k. 8-8v.*

1934, 16 lutego, Charków – Sprawozdanie Wydziału Kultury i Propagandy KC KP(b)U dotyczące wyników kontroli szkół dla mniejszości narodowych USRR.

Biuro Org[anizacyjne] KC KP(b)U

Nota informacyjna

o rezultatach kontroli składu kadry pedagogicznej oraz realizacji komunistycznego wychowania w niemieckich, polskich i innych szkołach mniejszości narodowych na Ukrainie

Zgodnie z postanowieniem Biura Organizacyjnego KC KP(b)U we wszystkich obwodach będących pod bezpośrednim nadzorem pełnomocników KC, jak również przy udziale miejscowych organizacji partyjnych i GPU, przeprowadzono kontrolę kadry pedagogicznej oraz realizacji komunistycznego wychowania w niemieckich¹⁵, polskich i innych szkołach mniejszości narodowych.

Sprawozdania z kontroli, przede wszystkim szkół polskich i niemieckich, które nadeszły z obwodów: donieckiego, odeskiego, kijowskiego, dnipropietrowskiego, winnickiego i czernihowskiego, ukazują ogromne zaśmiecenie kadry pedagogicznej szkół polskich i niemieckich wrogimi klasowo i obcymi elementami. W znacznej mierze osoby takie zostały zwolnione już w czasie kontroli.

Wskutek kontroli ustalono, iż w powyższych obwodach należy natychmiast zwolnić lub zamienić w szkołach polskich i niemieckich następującą liczbę pedagogów:

Decyzje pokontrolne	Zwolnić nauczycieli		Zamienić nauczycieli		Dodatkowo sprawdzić	
	polskich	niemieckich	polskich	niemieckich	polskich	niemieckich
województwo						
Kijowskie	36	31	6	6	9	9
Winnickie	47	–	29	–	61	–
Odeskie	–	62	–	94	–	–
Dońskie	–	39	–	–	–	–
Razem	83	132	35	100	70	9

Podsumowując należy stwierdzić, że w obwodzie dnipropietrowskim 20% nauczycieli – to element wrogi klasowo. Jeszcze gorzej jest w poszczególnych rejonach, głównie przygranicznych w obwodach winnickim, kijowskim, jak również w rejonach karlo-libknechtowski¹⁶ i spartakowski¹⁷ obwodu odeskiego. Liczba pedagogów, których należy

¹⁵ Na temat położenia ludności niemieckiej na Ukrainie Radzieckiej zob. m.in. *Polacy na Ukrainie*, cz. 1, t. I, dok. 113; t. II, dok. 72 i 87; t. III, dok. 67. Zob. także: M. Cygański, *Mniejszości niemieckie w Rosji, Białorusi, Ukrainie, krajach bałtyckich i kaukaskich w XX w.*, [w:] *Polacy i Niemcy w Rosji. Zagadnienia wybrane*, red. E. Walewander, Lublin 1993, tenże, *Niemcy rosyjscy i ukraińscy w XX w.*, „Sprawy Narodowościowe” 1993, t. II, z. 2(3).

¹⁶ Rejon karlo-libknechtowski (Карл-Лібкнехтівський район) – niemiecki rejon narodowościowy utworzony w 1925 r. poprzez wydzielenie części terytorium rejonu warwariwskiego i rejonu bereziwskiego. Początkowo nazywał się „landański rejon” (Ландауський район) narodowościowy, ale w 1926 r. został przemianowany na karlo-libknechtowski. Do 1930 r. należał do okręgu mikołajowskiego, a od 1932 r. do obwodu odeskiego (w 1930 r. zlikwidowano okręgi jako jednostki administracyjne wprowadzając w ich miejsce obwody, ukr. *область*).

niezwłocznie zwolnić lub zamienić, jako że są nam obcy klasowo, jest bardzo duża (rejon baranowski¹⁸ – 38,5 %, satanowski¹⁹ – 29,7%, karlo-libknechtowski – 26%, spartakowski – 42,4%, nowogrodzko-wołyński²⁰ – 20%, puliński²¹ – 16,3%, wołoczyski²² – 13% itd.).

W wielu przygranicznych rejonach obwodu winnickiego (gródecki, płoskirowski, wołoczyski, satanowski itd.) wśród pedagogów wyjawiono znaczną liczbę petlurowców, białych oficerów, bandytów, byłych legionistów oraz ludzi, którzy w różnym czasie przybyli do ZSRR z Galicji, Polski i Rumunii przekraczając nielegalnie granicę (w rejonie płoskirowskim wykryto 6 takich osób, w gródeckim – 6 itd.).

W niektórych miejscowościach elementy wrogie klasowo objęły w swoje posiadanie całe szkoły, tworząc tam gniazda kontrrewolucyjne, wykorzystując szkoły dla wychowywania dzieci w duchu antyradzieckim. W żytomierskiej FZU²³ nr 14 (polska szkoła) do niedawna pracowali:

Dyrektor szkoły – Stawski – wykluczony z partii za związek z wrogimi elementami, prowadził wśród uczniów i nauczycieli działalność dezorganizacyjną.

Nauczycielka 4-tej grupy – Wróblewska – związana z Polską, gdzie zamieszkuje jej rodzina. Wróblewska jest osobą o poglądach antyradzieckich, klasowo obcą – jak to zaznacza w swych wnioskach komisja.

Wykładowca języka polskiego oraz kierownik polskiego internatu – Krzyżewska – córka byłego dyrektora ekonomicznego. Zarówno ojciec, brat jak i mąż Krzyżewskiej zostali aresztowani przez organy GPU za działalność kontrrewolucyjną i antyradziecką. Sama Krzyżewska została zwolniona z Instytutu²⁴, jako element wrogi klasowo²⁵.

Kierownik sekcji naukowej – Ragulska – żona aresztowanego przez GPU za szpiegostwo i działalność kontrrewolucyjną.

Wykładowca matematyki i fizyki – Kurdybach – wykluczony z partii za współpracę z wrogimi elementami oraz za osłabienie uwagi partyjnej.

---

¹⁷ Rejon spartakowski (Спартаківський район) – niemiecki rejon narodowościowy utworzony w 1925 r. Do 1932 r. nosił nazwę „Rejon gross-libentalski” (Гросс-Лібентальський район) i należał do okręgu odeskiego. Po przyjęciu w 1936 r. przez Związek Radziecki nowej konstytucji, rejon i narodowościowe rady wiejskie utraciły prawne gwarancje swojego istnienia. Ich utworzenie w ZSRR uznano za sztuczne. Uchwałą KC WKP(b) z dnia 5 III 1939 r. pt. „O likwidacji i reorganizacji narodowych rejonów i rad wiejskich” zdecydowano o likwidacji m.in. regionów spartakowskiego i karlo-libknechtowskiego. Zob. М.У. Козирева, *Адміністративно-територіальні перетворення та соціально-економічний розвиток німецьких районів Півдня України у 20–30-х рр. ХХ ст.*, [w:] *Наукові праці. Збірник*, t. 5: *Історичні науки*, Миколаїв 2000, s. 83-86.

¹⁸ Rejon baranowski – jednostka administracyjna wchodząca w skład obwodu żytomierskiego. Został utworzony w 1926 roku. Jego powierzchnia wynosi 1000 km², a ludność liczy około 46 tysięcy mieszkańców. Siedzibą władz rejonowych była Baranówka (Баранівка). Zob. także: *Polacy na Ukrainie*, t. V, s. 268.

¹⁹ Rejon satanowski – jednostka administracyjna wchodząca w skład obwodu chmielnickiego. Został utworzony w 1933 r. Siedzibą władz rejonowych było miasteczko Satanów (Сатанів).

²⁰ Rejon nowogrodzki (Новоград-Волинський район) – utworzona w 1923 r. jednostka administracyjna wchodząca w skład obwodu żytomierskiego Ukrainy. Siedzibą władz rejonowych był Nowogród Wołyński (Новоград-Волинський).

²¹ Rejon puliński (Пулинський район) – niemiecki rejon narodowościowy. Został utworzony 1926 r. ze stolicą w miasteczku Puliny (Пулини), którego nazwa w 1935 r. została zmieniona na Czerwonoarmijsk (Червоноармійськ), a rejon na czerwonoarmijski. Administracyjnie rejon początkowo należał do okręgu wołyńskiego, a w 1937 r. wszedł w skład obwodu żytomierskiego.

²² Rejon wołoczyski (Волочиський район) – jednostka administracyjna wchodząca w skład obwodu chmielnickiego Ukrainy. Siedzibą władz rejonu są Wołoczyska (Волочиськ).

²³ FZU – rodzaj szkoły przyzakładowej funkcjonującej o nazwie „Fabryczno-Zakładowe Nauczanie”. Zob. wykaz skrótów i skrótowców w niniejszym tomie.

²⁴ Chodzi o Polski Instytut Pedagogiczny im. F. Kona w Kijowie. Zob. m.in.: *Polacy na Ukrainie*, cz. 1, t. I, dok. 94 i 108.

²⁵ Zob. *Polacy na Ukrainie*, t. V, s. 257.

Wykładowca jęz. niemieckiego – Omelnicka – utrzymuje kontakty z rodziną zamieszkałą we Francji.

Nie jest więc dziwne, że w szkole prowadzono na szeroką skalę antyradziecką agitację wśród uczniów. Utworzono również uczniowską organizację kontrrewolucyjną, która działała od czterech lat.

Już w 1929 roku grupa uczniów (17 osób) uciekła ze szkoły i starała się przedostać do Polski, „aby opowiedzieć o trudnej sytuacji panującej w szkole” itd. Niestety po tym incydencie antyradziecka działalność w szkole nie zakończyła się: kontrrewolucyjna grupa uczniów terroryzowała kolegów, znęcała się nad portretem Lenina, na portrecie tow. Stalina napisano „Żyd”, w październiku 1933 r. (przed likwidacją grupy) starali się wysłać „paczkę do Stalina” – szkolne śniadanie z napisem: „jeśli odżywiałyś się w taki sposób, to nie chciałbyś władzy radzieckiej”.

Grupa wykonywała i rozpowszechniała faszystowskie znaki i emblematy, niszczyła szkolne meble, chuliganiała itd. W czasie Wielkanocy starała się nie dopuścić do przeprowadzenia zajęć.

W Mikołajowie w zespole szkół (szkoła niemiecka, polska, ormiańska) elementy kontrrewolucyjne na czele z księdzem Zyską²⁶ (niedawno aresztowanym) utworzyły swoje faszystowskie gniazdo. W powyższych szkołach prowadzono działalność antyradziecką. Ksiądz Zysko wraz z dyrektorem polskiej szkoły Gudziem oraz niemieckiej – Aszenbrennerem organizowali grupy religijne, bractwa, do których wciągali uczniów. Organizowali dla nich również wycieczki religijne. W kościele chowali kułaków. Dyrektor Gudź wraz z ks. Zyską zabraniali pionierom noszenia pionierskich chust.

W odeskiej polskiej szkole nr 42 dość długo pracowała banda kontrrewolucjonistów i szpiegów na czele z dyr. szkoły – Łozińską. W okresie od października do grudnia 1933 roku wykryto i aresztowano w tej szkole 12 kontrrewolucjonistów, wśród których byli m.in. dyr. szkoły i pionier-rozbójnik.

W czasie kontroli w szkole pracowały jeszcze dwie żony aresztowanych. W Donbasie w szkole mikołajowskiej (niemiecka) dyrektorem i nauczycielem był M.K. Rempel – syn kułaka, który prowadził agitację przeciwko uchwałom partii oraz rządu, miał ścisłe powiązania z zagranicą. (Rempela niedawno aresztowała GPU). Jako nauczyciel pracował tam również Szmidt²⁷ – syn kułaka, prowadził w szkole działalność kontrrewolucyjną (został

---

²⁶ Chrystian Zysko, właściwie Chrystian Siska (1887-po 1937?) – kapłan rzymskokatolicki, pochodził z diecezji tiraspolskiej. W 1919 r. rozpoczął studia w seminarium duchownym tej diecezji w Odessie, lecz po jego likwidacji przez władze sowieckie ukończył je prywatnie pod kierunkiem prał. Josepha Kruschinskiego w Odessie. Święcenia kapłańskie otrzymał z rąk bp. Antoniego Zerra. Do chwili aresztowania i uwięzienia w 1934 r. był administratorem parafii Mikołajów. W piśmie z 28 lipca 1938 r. T. Błaszkiwicz, kierownika Wydziału Konsularnego Ambasady RP w Moskwie, do MSZ wymieniony pod nazwiskiem Chrystian Zysko jako nieżyjący. Dokładnej daty i miejsca śmierci nie udało się ustalić. Zob.: R. Dzwonkowski, *Losy duchowieństwa katolickiego w ZSRR 1917-1939. Martyrologium*, Lublin 1998, s. 434.

²⁷ Bazyli (Bronisław) Szmidt (1894 - ?). Urodził się w rodzinie polskich zesłańców na Syberii. Ukończył studia uniwersyteckie, pracował jako nauczyciel historii. Członek KPRP od 1919 r., represjonowany w Polsce w latach 1921-1922, wyemigrował do ZSRR (w latach 1923-1924 przebywał w Pradze i Wiedniu). Od 1924 r. przez dwa lata pracował jako zastępca dyrektora Polskiego Technikum Pedagogicznego w Leningradzie, a następnie do 15 lutego 1930 r. był dyrektorem Polskiego Technikum Pedagogicznego im. Kona w Kijowie. Pozostając w konflikcie ze znaczną częścią kijowskiego środowiska nauczycielskiego, publikował w prasie artykuły niezwykle krytycznie odnoszące się do prasy pedagogicznej w polskich szkołach oraz nauczycielstwa (podpisywał się pseudonimem „Aleksander”, „Świadomy” lub „Stary Pracownik”). Zob. *Polacy na Ukrainie*, t. I, s. 240, 258; t. III, s. 82-83, 87, 89, 91-96, 113-114; t. V, s. 14, 16, 56, 60, 62, 74, 77-81, 100, 155, 156, 162, 196, 215, 244, 246, 260, 265. Wyjechał do Moskwy, pracował w komunistycznej prasie polskojęzycznej. Później represjonowany i prawdopodobnie stracony w latach 1937-1938. Zob. *Україна і Польща 1920-1939 рр.: 3 історії дипломатичних відносин УССР з Другою Річчю Посполитою. Документи і матеріали*, pod redakcją Олександра і Наталії Рубльових (Київ 2012, s. 381-381). W poprzednich tomach, jak również

niedawno aresztowany). Jako historyk pracował w tej szkole A.K. Irtu – aktywny baptysta, utrzymujący związki z kułakami. Naczyicielem historii oraz instruktorem-metodykiem był I.K. Jancen – syn kułaka, którego ojciec w 1929 roku wyemigrował do Ameryki, a brat był kaznodzieją.

W rejonie mikołajowskim w szkole polskiej i niemieckiej kultury fizycznej uczył były dziedzic, oficer białogwardzistów Bernacki – znany jako element antyradziecki.

W radomyskiej polskiej siedmiolatce pracował jako nauczyciel M.G. Newitłowski – z pochodzenia kułak, uczył się w korpusie kadetów, był oficerem w armii carskiej, w latach 1919-1920 zamieszkiwał na terytorium białopolaków²⁸, w 1932 roku szerzył pogłoski kontrrewolucyjne, za co został aresztowany przez GPU, po zwolnieniu zatrudnił się jako nauczyciel. Również tam pracował O.C. Winnicki, którego ojciec, jak i on sam, byli za rządzcami u dziedzica. Zajmował się szpiegostwem i wydał białopolakom wielu czerwonoarmistów, którzy zostali brutalnie zamordowani.

Należy zaznaczyć, iż w wielu rejonach jako nauczyciele w niemieckich szkołach pracowali byli wielcy właściciele ziemscy, jak również aktywni uczestnicy powstań antyradzieckich z lat 1919-1921.

O stopniu zaśmiecenia kadry nauczycielskiej w szkołach polskich i niemieckich, elementami wrogimi klasowo, świadczą wnioski komisji, które sprawdzały ich skład. Tak, na przykład, w niektórych rejonach obwodu odeskiego należy zwolnić z pracy:

Rejony	Przyczyny:				
	działalność antyradziecka	byli „biali” oficerowie	uczestnicy powstań przeciwko władzy radzieckiej	utrzymywanie związków z elementami wrogimi, władzy radzieckiej	aktywne zaangażowanie religijne
karlo-libknechtowski	6	2	3	2	1
spartakowski	-	1	3	11	-
zelcki ²⁹	-	1	1	3	1
rozdilańki	-	-	4	2	-

Z powodu takiego podejścia do doboru kadr w szkołach dla mniejszości narodowych można było znaleźć wiele wrogich elementów. W rejonach: rówieńskim, stalinowskim, mariupolskim, konstantynowskim ujawniono, iż spośród 60 nauczycieli niemieckich szkół –

---

w pracy Janusza Kupczaka *Polacy na Ukrainie w latach 1921-1939* (Wrocław 1994) figuruje on jako Bronisław Szmidt. Dotychczas trzymaliśmy się tej wersji. Jednakże na podstawie kwerendy archiwalnej (własnoręcznie wypełnionej ankiety personalnej wymienionego działacza) udało się ustalić, że miał on na imię Bazyli (ros. Wasilij). Figuruje on również w spisie nauczycieli Polskiego Technikum Pedagogicznego w Kijowie za rok szkolny 1929/30 jako „Bazyli Szmidt syn Pawła” – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ, ф. 166, оп. 9, spr. 242, k. 205, 297.

²⁸ Chodzi prawdopodobnie o terytorium ukraińskie zajęte w latach 1919-1920 przez Wojsko Polskie.

²⁹ Rejon zelcki (Зельцький район) – niemiecki rejon narodowościowy utworzony w 1925 r., usytuowany w obwodzie odeskim. W 1926 r. został przemianowany na „Rejon Fridrich-Engelski” (Фрідріх-Енгельський район).

20 stanowią kułacy i ich dzieci, 10 księży, 12 średnio zamożnych i ich dzieci, 6 biedniejszych i tylko 1 robotnik. W rejonie karlo-libknechtowskim spośród 150 nauczycieli 35 pochodzi z kułactwa; w rejonie berisławskim spośród 13 niemieckich nauczycieli 9 pochodzi z kułaków; w rejonie kominternowskim 7 z 21; w zelckim z 80 nauczycieli jest tylko 9 robotników i 28 biedniejszych itd.

Nauczyciel Arnold (rejon berezowski), kierownik szkoły siedmioletniej mówił: „Znaczek faszystowski jest symbolem wolnego kraju, w Niemczech żyje się lepiej niż w ZSRR”, albo Melgrauer (rejon kominternowski) otwarcie oświadczał: „Nie wierzę w trwałość władzy radzieckiej, ponieważ opiera się ona na kłamstwie i oszustwie”; nauczyciel z rejonu berezańskiego mówił: „Gdy wierzyłem w Boga, to jadłem biały chleb, a gdy zacząłem wierzyć władzy radzieckiej nie mam nawet mamałygi”.

Antyradziecka działalność, propagowanie idei antyradzieckich były prowadzone poprzez rozpowszechnianie wśród dzieci wrogiej literatury (książki Trockiego³⁰ oraz pisarzy kontrrewolucyjnych itd.).

Działalność antyradziecką prowadzono również poprzez zastraszanie dzieci, niedopuszczanie do rozrostu organizacji pionierskiej oraz KZM w szkołach.

W licznych niemieckich szkołach rejonu spartakowskiego prowadzona jest agitacja przeciw przystępowaniu młodzieży do pionierów, ujawniono tam również przypadki zastraszania dzieci: „Przyjdzie czas, gdy wszyscy pionierzy zostaną rozstrzelani” (wieś Peterstale). Takie same informacje rozpowszechniano pośród uczniów niemieckiej szkoły. W rejonie hruszewskim (Donbas) w szkole bezobotowskiej (rejon aleksandrowski) kilku uczniów pobiło pioniera W. H. Marczenkę, za to że jest pionierem, skutkiem czego wystąpił on z organizacji. Ani szkoła, ani KZM³¹, ani też Wydział Oświaty Ludowej (WOL)³² nie zareagowały na powyższe zdarzenie.

W szkołach niemieckich nauczyciele o antyradzieckich poglądach organizowali spotkania i kontakty młodzieży, w tym także i pionierów z faszystami. Otrzymywali również zagraniczną „pomoc” od faszystów.

Działalność antyradziecka była prowadzona poprzez rozpalanie narodowej wrogości pośród uczniów (Donbas, Odessa, Żytomierz, rejon marchlewski), szowinistyczną propagandę, oddzielenie szkół niemieckich, a także polskich od szkół i uczniów innych narodowości – jak to ujawniono w licznych szkołach w rejonie odeskim.

Działalność antyradziecka była również prowadzona poprzez propagandę religijną (organizowanie kółek religijnych, angażowanie dzieci do pomocy w kościołach, śpiewanie

---

³⁰ Lew Trocki, właściwie Bronstein (1879-1940) – działacz i ideolog rosyjskiego i międzynarodowego ruchu komunistycznego. Od 1896 r. w rosyjskim ruchu robotniczym. W latach 1899-1902 w więzieniu i na zesłaniu, później na emigracji. Jeden z przywódców rewolucji 1905-1907, skazany zostaje na dożywotnie zesłanie, skąd udaje mu się zbiec. Do kraju powraca po wybuchu rewolucji lutowej w 1917 r. Od maja 1917 r. w partii bolszewickiej i w KC. W czasie rewolucji październikowej odegrał bardzo ważną rolę, będąc przewodniczącym Piotrogrodzkiej Rady Delegatów Robotniczych i Żołnierskich. W latach 1917-1918 ludowy komisarz spraw zagranicznych a następnie spraw wojskowych, organizator Armii Czerwonej. Jeden z najbliższych współpracowników Lenina a zarazem jego oponent w niektórych sprawach. Jeden z głównych pretendentów do władzy po Leninie. Od 1923 r. odsunięty od władzy, przywódca opozycji wewnątrz partii bolszewickiej. Po śmierci Lenina, popadł w konflikt ze Stalinem. Systematycznie pozbawiany władzy i wpływów, w 1929 r. wydalony z ZSRR a w 1932 pozbawiony obywatelstwa, przebywał na emigracji. Zabiegał o utworzenie nowej międzynarodówki, głosił konieczność obalenia dyktatury Stalina w ZSRR. W 1938 r. założył IV Międzynarodówkę. W 1940 r. został zamordowany w Meksyku przez sowieckiego agenta r. Mercadera.

³¹ Chodzi o Leninowski Komunistyczny Związek Młodzieży Ukrainy (LKZMU, często występujący w formie skrótowej KZM), zob. *Wykaz skrótów i skrótowców*.

³² WOL – Wydział Oświaty Ludowej, zob. *ibidem*.

pieśni religijnych, organizowanie świąt religijnych itp.), jak to było popularne w niemieckich rejonach obwodu odeskiego, w Donbasie i na Czernihowszczyźnie.

Trafiając na taką atmosferę, w takie środowisko, nie mając często żadnego poparcia – młode kadry często podupadały i przechodziły pod wpływem wrogich klasowo elementów. Takie przypadki ujawniły komisje w niemieckich rejonach woj. odeskiego, a także w rejonach: marchlewskim, pulińskim, żytomierskim, obwodu kijowskiego, oraz w rejonach obwodu winnickiego. Młodzi nauczyciele szkół dla mniejszości narodowych nie otrzymywali pomocy metodycznej. W licznych rejonach obwodów: kijowskiego, winnickiego i czernihowskiego nie ma nawet instruktorów-metodyków dla mniejszości narodowych. Jeżeli jeszcze dodać do tego fakt, iż Rej. WOL³³, miejscowe organizacje partyjne i komsomolskie prowadziły spotkania w szkołach polskich i niemieckich bardzo rzadko, a tam gdzie istnieją koła KZM – zostawały one poza zainteresowaniem KR LKZMU³⁴ (jak to ujawniono np. w żytomierskiej polskiej dziesięciolatce, gdzie 4 lata istniała organizacja kontrrewolucyjna), wtedy będzie jasne jak szeroką działalność mogły prowadzić organizacje antyradzieckie.

W rejonie barszewskim obwodu kijowskiego w polskiej szkole we wsi Huta-Zieleniecka historię i socjologię wykladał Brunek – były organista z rejonu wołodarskiego, który utrzymuje również kontakty z rodziną w Polsce.

W szkole we wsi Stara Huta tegoż rejonu historii i socjologii uczył Brejd-Krejd – powiązany z elementem kułackim, usunięty z szeregów partii. W polskiej szkole we wsi Tabiwka rej. korostyszewskiego literaturę i język (ukraiński, rosyjski, niemiecki) wykladała córka popa Gładniowa.

W cebrykowskiej polskiej szkole (rejon maliński) język i socjologię wykladał syn kułaka Nicowicz, którego rodzice po rozkułaczeniu rozpoczęli pracę w szkole (stróż, sprzątaczką).

W rejonie zelckim w jednej z niemieckich szkół literatury uczył były generał, syn wychowanka Mikołaja P. Bendre, a socjologii nauczał Rejn – związany z niemieckim konsulem.

W rejonie rozdilańskim we wsi Jerewelówce socjologię wykladał Fercz – były kułak. W 42. polskiej szkole w Odessie socjologii i języka uczyli niedawno zaaresztowani kontrrewolucjoniści.

W 4-letniej andżelinowskiej szkole (rejon emilczyński) w planach nauczania nie ma żadnego tematu z socjologii na temat wydarzeń lat 1905 i 1917, tow. Lenina i Stalina oraz budownictwa socjalistycznego. Znaczna liczba dzieci jest religijnie świadoma. W czasie tzw. „Zielonych Świąt” kierowniczka szkoły T.U. Szłyńska poleciła dzieciom przyniesienie zielonych liści, aby „z okazji świąt przybrać szkołę”.

W adamowskiej szkole polskiej (rejon marchlewski) socjologię wykladała politycznie nieświadoma nauczycielka, na podstawie materiałów z prasy. Nauczycielka Kamińska (socjologia) nie zwalcza wypowiedzi i poglądów wrogich klasowo. I na przykład Kamińska nie zareagowała na oświadczenie kilku uczniów, iż „władza radziecka działa kiepsko, często rozkułacza i zsyła kułaków”, „to nie w Polsce panuje głód i bezrobocie, a w ZSRR, bo to u nas ludzie umierają z głodu” itp.

W licznych rejonach obwodów odeskiego, kijowskiego i winnickiego szkołami kierowali byli oficerowie, księża, uczestnicy wystąpień antyradzieckich.

W rejonie wołoczyskim kierownikiem szkoły tarnorudzkiej mianowano byłego żołnierza austriackiej armii okupacyjnej, która przybyła na Ukrainę w 1919 roku. Również tam nauczycielem był P. W. Nowak, który służył w polskiej białej armii oraz W. Kowalski – były legionista.

---

³³ RWNO – Rejonowy Wydział Oświaty Ludowej, zob. ibidem.

³⁴ KR LKZMU – Komitet Rejonowy Leninowskiego Komunistycznego Związku Młodzieży Ukrainy.

W rejonie berezowskim (obwód odeski) we wsi Czejkowe kierownikiem niemieckiej szkoły był Arnold, który do rewolucji miał gospodarstwo – 70 dziesięcin ziemi. Do wybuchu wojny mieszkał w Niemczech, w ostatnim czasie prowadził dezorganizacyjną działalność we wsi agitując przeciwko pionierom.

W rejonie roweneckim (Donbas) w tuzłowskiej 4-letniej szkole na stanowisku kierownika szkoły pracowała córka kułaka W.F. Felm, która prowadziła wśród mieszkańców wsi agitację antyradziecką. Szkołą tą kierował również były kułak Majer – był w białej armii.

Należy podkreślić, że miejscowe organizacje partyjne nie przywiązywały zbyt dużej wagi do rozszerzania wpływów partii, zwiększania świadomości partyjnej i komsomolskiej wśród pedagogów szkół niemieckich i polskich. W rejonie pulińskim (obwód kijowski) wśród nauczycieli polskich szkół tylko 3 należy do komsomołu, z niemieckich 20 (21,9 %), a w rejonie marchlewskim jest tylko 1 komunista.

W rejonie rozdylańskim na 46 nauczycieli niemieckich tylko jeden należy do partii, a 3 do komsomołu; w rejonie kominternowskim na 21 nauczycieli nie ma żadnego komunisty, a tylko 5 komsomolców; w rejonie berezowskim spośród 33 niemieckich nauczycieli nie ma żadnego członka partii, a jedynie 2 komsomolców.

W rejonie grosuliwskim spośród 20 niemieckich nauczycieli nie ma żadnego partyjnego, a tylko 1 komsomolec. Podobna sytuacja istnieje w polskich szkołach w rejonie winnickim.

W rejonie rozdylańskim we wszystkich 17 niemieckich szkołach jest zaledwie 3 pionierów i nie ma żadnego komsomolca; w rejonie zelckim w 12 szkołach, na 2540 uczniów jest zaledwie 9 komsomolców i 485 pionierów; w Klein-Libentalskiej szkole siedmioletniej na 455 dzieci jest 4 komsomolców i 32 pionierów. W poszczególnych niemieckich szkołach w rejonie dmytrowskim na Czernihowszczyźnie nie ma więcej niż 15% pionierów. W niemieckich szkołach w Donbasie nie ma ani jednego pioniera. W bezobotowskiej niemieckiej szkole (rejon aleksandrowski) jest jedynie jeden pionier; w rejonie marchlewskim w polskich szkołach nie ma więcej niż 10% pionierów; w polskich szkołach obwodu winnickiego są takie, w których nie ma żadnego pioniera.

Kontrola polskich i niemieckich szkół wykazała niezadowalającą działalność organizacji pionierskich. Nauczyciele w tych szkołach w ogóle nie interesują się komsomołem, nie kierują nim.

O braku pracy kierownictwa z pionierami, braku zainteresowania ze strony komsomołu świadczą materiały z rejonu dmytrowskiego (obwód czernihowski), oleskiego (obwód kijowski), spartakowskiego (obwód odeski) itp.

Całkowicie zrozumiałym pozostaje fakt, iż z powodu braku takiej pracy ze strony organizacji pionierskich, komsomolskich, braku kontroli ze strony partii i Ministerstwa Oświaty – elementy wrogie klasowo mają duże możliwości do prowadzenia antyradzieckiej, szkodliwej działalności wśród uczniów.

Ujawniono fakty, że antyradzieckie elementy spośród nauczycieli starały się w niektórych szkołach podporządkować swoim wpływom organizacje pionierskie. Na przykład w Lusdorfie (nieдалеко Odessy) w grudniu ub. roku pionierzy urządzili strzelaninę, podczas której uszkodzili portret Lenina, podobne wydarzenie miało miejsce w Klein-Libentalskiej szkole. W niemieckiej fabryce, w kopalni „Junkom” rejonu rykowskiego kilku uczniów zamalowało portret tow. Stalina, a na drzwiach namalowali faszystowski znak.

Uczniowie niemieckich i polskich szkół, w przeciwieństwie do uczniów szkół ukraińskich, są na ogół słabo rozwinięci: w czasie kontroli ujawniono fakt, iż uczniowie 5 i 6

klasy nie wiedzą kim są: Lenin, Stalin, 111 Woroszyłow³⁵, Kosior, Postyszew. Szkolne biblioteki są zazwyczaj bardzo ubogie, zaśmiecone starą, szkodliwą literaturą.

Należy zaznaczyć, że kontrola polskich i niemieckich szkół wykazała konieczność natychmiastowego wzmocnienia kadry nauczycielskiej sprawdzonymi ludźmi, jak również wzmocnienie rejonowych wydziałów oświaty ludowej.

W niektórych rejonach Kijowszczyzny kier[ownictwa] rej[onowych] WOL nawet nie wiedzą, jaka liczba szkół dla mniejszości narodowych znajduje się na ich terenie, jak te szkoły są rozlokowane (Biała Cerkiew, Żytomierz, Wołodarski itd.).

^{a-} *Kier[ownik] Wydziału Kultury i Propagandy KC KP(b)U^a*

M.M. Killeroh³⁶

16 II [19]34 r. [podpis odręczny]

*Kopia, maszynopis w języku ukraińskim.
CDAHOU, f. 1, op. 7, spr. 352, k. 1-9.*

---

³⁵ Kliment Woroszyłow (1881-1969) – marszałek Związku Radzieckiego. Od 1903 r. w partii bolszewickiej. Następnie w latach 1918-1920 członek Rady Wojskowo-Rewolucyjnej I Armii Konnej. Po śmierci M.W. Frunzego w latach 1925-1934 komisarz ludowy do spraw wojskowych i morskich oraz przewodniczący Rady Wojskowo-Rewolucyjnej ZSRR, a po jej reorganizacji ludowy komisarz obrony. Równocześnie w latach 1925-1952 członek Biura Politycznego WKP(b), współodpowiedzialny za represje i czystki w Armii Czerwonej. W czasie II wojny światowej członek Państwowego Komitetu Obrony i Kwatery Głównej. W latach 1953-1960 przewodniczący Prezydium Rady Najwyższej ZSRR. W 1960 r. za poparcie tzw. antypartyjnej grupy W. Mołotowa został odwołany ze wszystkich zajmowanych stanowisk.

^{a-} ^{-a} Napis odręczny czarnym atramentem.

³⁶ Mychajło Markowicz Killeroh (Killerog), ur. w 1890 r. w Katerynosławiu (obecnie Dniepropietrowsk), w średniozamożnej rodzinie żydowskiego przedsiębiorcy budowlanego. Uczył się w Kijowskim Instytucie Politechnicznym. W 1918 r. wstąpił do Ukraińskiej Partii Socjalistów-Rewolucjonistów, ale już w 1920 r. był członkiem KP(b)U. Wstąpił do Armii Czerwonej i zaczął pisać do bolszewickich gazet „Kommunist” i „Proletarskaja Prawda”. W 1929 r. ukończył w Kijowie Instytut Czerwonej Profesury i został aspirantem w Katedrze Marksizmu i Leninizmu Wszechukraińskiej Akademii Nauk. Dzięki poparciu P. Postyszewa i sekretarza KC KP(b)U L.J. Kartweliszwilego zaczął od 1930 r. awansować w aparacie partyjnym Gruzji, a następnie Zakaukazia. W 1931 r. został kierownikiem sektora wyższych zakładów naukowych w Ludowym Komisariacie Oświaty RFSRR. 23 I 1934 r. został kierownikiem Wydziału Kultury i Propagandy KC KP(b)U, jednocześnie od marca 1935 r. był redaktorem naczelnym organu KC KP(b)U gazety „Bilshowyk Ukrainy”. W 1936 r. został oskarżony o „odchylenie trockistowskie”, został aresztowany i skazany w Moskwie na karę śmierci. Został rozstrzelany w nocy z 9 na 10 III 1937 r. Zob. A. Наберухин, *Один з псевдопроцькитів*, „3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ” 1995, nr 1/2, s. 341-355

1935, 17 sierpnia, Kijów – Wyciąg z protokołu posiedzenia Biura Politycznego KC KP(b)U celem rozwiązania rejonów marchlewskiego i pulińskiego województwa kijowskiego.

[papier firmowy z nadrukami]

PROLETARIUSZE WSZYSTKICH KRAJÓW ŁĄCZCIE SIĘ

KOMUNISTYCZNA PARTIA (bolszewików) UKRAINY KOMITET CENTRALNY.

Nr PB-46/28

19 VIII 1935 r.

ściśle tajne

Wyciąg z protokołu nr 46 posiedzenia Biura Politycznego KC w dniu 17 VIII 1935 r.

O rejonach marchlewskim i pulińskim

W związku z ciężką sytuacją ekonomiczną rejonów marchlewskiego i pulińskiego (obwód kijowski), wynikającą z nieefektywnej obsługi kolchozów przez MTS, a także nadmiernie rozdrobnioną administrację KC KP(b)U postanowił:

1. Rozwiązać rejon marchlewski i puliński.
2. Z części rad wiejskich rejonów pulińskiego, nowogrodzkowołyńskiego i marchlewskiego utworzyć nowy rejon administracyjny z siedzibą w Pulinie. Zmienić nazwę Pulino, na Czerwonoarmiejsk, a nowy rejon nazwać czerwonoarmiejski.

Do składu tego rejonu włączyć rady wiejskie:

a) z byłego rejonu pulinowskiego: Wolwachówka, Stribiz Frainwald, Kurgane, Martynówka, Gabrówka, Karczówka, Pulino Ukraińskie, Pulino Niemieckie, Pulino Żydowskie, Adamówka, Cwietankabieriezowo Gat, Wiazowiec, Czerniówka, Pulino Guckie, Koszelówka.

b) rejonu nowogrodzkowołyńskiego: Stare Majdany, Wielki Ług, Karolina Detman, Kurne, Tetirka, Sokółów, Oczereteno, Januszewka, Rudokopska, Ułaszanowka, Gieprichówka, Jabłoniec, Waclawpol.

c) byłego rejonu marchlewskiego: Nejgen, Prutówka, Konstantynówka, Szeremietiew, Gruźliwiec, Olizarka Nieborowska.

3. Pozostałe rady wiejskie byłego rejonu pulińskiego i marchlewskiego dołączyć:

a) do rejonu baryczewskiego: Buda Bobricki, Soroczański, N. Aleksandrowski, Grintalski, i Rad Bojarka, (z byłego pulińskiego).

b) do rejonu wołodarskowołyńskiego: Pliski, Sołodyr, (z byłego pulińskiego)

c) do rejonu czerniachowskiego: Aleksandrówka, Buriakówka, (z byłego rejonu pulińskiego) z dołączeniem jeszcze jednej rady wiejskiej, Iwanowiczki, (z rejonu wołodarskowołyńskiego).

d) do rejonu baranowskiego: Saberówka, Olszana, Fenrykówka, Marianówka, Jawne, Huta Lubarska, Tartak, Adamówka, Turówka, Marchlewsk, Bielka, Dermanówka, Krzemienny Brod, Bykówka, Sarnówka, Ludwikówka, Drań Chatki, (z byłego rejonu marchlewskiego).

e) do rejonu żytomierskiego: Julianówka, Szyjecka Buda, Pokostówka, Trtaczek, Nowy Zawod, Huta Justynówka, Wasilewka, Zdań-Bolarka, Wilki, Wujny, Sobolówka, Żółty Bród,

(z byłego rejonu pulińskiego), przyłączyć ponadto jeszcze 5 rad wiejskich, rejonu czerniachowskiego: Kołodziejew, Dubowiec, Sadki, Czeremoszka i Brzozówka.

f) do rejonu nowogródzkowołyńskiego: Władyn, Dzikunka, Słobódka Czernecka, Krzemienny Majdan (byłego rejonu marchlewskiego).

Prośba o zatwierdzenie przez KC KP(b)U

Sekretarz KC KP(b)U.

[nadruk na papierze firmowym w dolnej części arkusza]

Warunki korzystania z tajnych dokumentów KC KP(b)U

Towarzysz, który otrzyma tajne dokumenty nie ma prawa przekazywać lub zapoznawać z ich treścią osób trzecich bez specjalnego pozwolenia ze strony KC. Zakazane jest kopiowanie lub odpisywanie tych dokumentów. Obywatel, do którego adresowany jest dokument własnoręcznie powinien zaznaczyć zapoznanie się z treścią składając własnoręczny podpis na każdym dokumencie.

*Maszynopis, oryginał w języku rosyjskim
CDAHOU, f. 1, op. 6, spr. 396, k. 160.*

1935, 27 września – 3 października, Kijów – Wyciąg z protokołu posiedzenia Biura Politycznego KC KP(b)U odnośnie rejonów marchlewskiego i pulińskiego.

**Protokół nr 49 z posiedzenia Biura Politycznego KC KP(b)U
w dniu 3 października 1935**

Obecni:

Członkowie Biura Politycznego KC KP(b)U towarzysze: Zatoński, Lubczenko³⁷, Petrowski³⁸, Sarkisow, Suchomlin, Jakir³⁹.

Kandydaci na członków Biura Politycznego KC KP(b)U towarzysze: Werger, Popow, Czerniawski⁴⁰, Szeleches⁴¹.

Członkowie i kandydaci KC KP(b)U towarzysze: Amelin, Benediktow, Warfołomiejew, Hawrylenko, Hawryłow, Dytiuk, Dubowy, Zakrywydorocha, Iljin, Kapeliński, Kacnelson, Kisielow, Litwin⁴², Markitan, Matwiejew, Musulbas, Pewzner, Porajko⁴³, Proswirnin, Sapow, Stepański.

Zgodnie z propozycją członków Biura Politycznego KC KP(b)U z dnia 27 września 1935 r. należy:

pkt. 28/16.

Rejon marchlewski i puliński.

Realizując postanowienia Biura Politycznego KC KP(b)U z 17 sierpnia 1935 r. należy Kremiańską Radę Wiejską rejonu pulińskiego włączyć do rejonu baraszowskiego, a radę wiejską "Belka" rejonu marchlewskiego przyłączyć do rejonu czerwonoarmiejskiego.

---

³⁷ Panas Lubczenko (1897-1937) – przewodniczący Rady Komisarzy Ludowych USRR (1934-1937), popełnił samobójstwo 30.08.1937 r. Zob. *Polacy na Ukrainie*, t. I, s. 275, 276; t. II, s. 10, 185.

³⁸ Hryhorij Petrowski (1878-1958) – w latach 1919-1938 pełnił funkcję przewodniczącego Centralnego Komitetu Wykonawczego Ukrainy, jednocześnie stał na czele Komitetu Niezamożnych Włościan w 1926 r. Na jego cześć miasto Katerynosław nazwano Dnietropietrowsk. W połowie 1938 r. został odwołany. Zob. *Polacy na Ukrainie*, t. I, s. 224, 225, 255.

³⁹ Iona Jakir (1896-1937) – radziecki działacz wojskowy, zastępca naczelnika dowódcy wojsk Ukrainy i Krymu; w latach 1924-1925 szef Głównego Zarządu Szkolnictwa Wojskowego; od 1925 r. dowódca wojsk Ukraińskiego Okręgu Wojskowego i jednocześnie członek RRW ZSRR; od 1934 r. członek KC WKP(b), KC i Biura Politycznego KP(b)U. Zob. *Polacy na Ukrainie*, t. II, s. 215.

⁴⁰ Wołodymyr Czerniawski – sekretarz OKP w Winnicy, kandydat na członka Biura Politycznego KC KP(b)U, w 1935 r. wszedł w skład komisji mającej na celu reorganizację polskiego szkolnictwa na Ukrainie i zastąpienie języka polskiego jako wykładowego ukraińskim. Zob. *Polacy na Ukrainie*, t. I, s. 277, 284; t. II, s. 162, 212, 215.

⁴¹ Ilia Szeleches – wiceprzewodniczący rządu USRR. W 1936 r. stanął na czele nowoutworzonej komisji do spraw deportacji Polaków i Niemców do Kazachstanu. Zob. *Polacy na Ukrainie*, t. I, s. 276, 278, 284, 285.

⁴² Litwin, zob. *Polacy na Ukrainie*, t. I, s. 271.

⁴³ Wasyl Porajko (1892-1938?) – ukraiński działacz komunistyczny, członek KC KP(b)U; 1923-1925 członek Wszechukraińskiego CKW, później prokurator USRR i ludowy komisarz sprawiedliwości, a następnie zastępca przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych USRR; w 1937 r. aresztowany pod zarzutem działalności nacjonalistycznej i jeszcze w tym lub następnym roku rozstrzelany. Zob. *Polacy na Ukrainie*, t. I, s. 222, 223.

[...]

Sekretarz KC KP(b)U
Postyszew⁴⁴
[faksymilia]
[brak podpisu odręcznego]

*Oryginał, maszynopis w języku ukraińskim.
CDAHO, f. 1, op. 6, spr. 376, k. 12.*

---

⁴⁴ Pawło Postyszew (1887-1940) – działacz partii bolszewickiej. W VIII 1923 r. skierowany został do pracy partyjnej na Ukrainie. W latach 1924-1926 sekretarz Kijowskiego Komitetu Gubernialnego i od 1925 r. członek KP(b)U. W 1926 r. został członkiem Biura Politycznego i sekretarzem KC KP(b)U; od 1927 r. członek KC WKP(b) i Prezydium CKW ZSRR; od 1933 r. kierował Wydziałem Agitacji i Propagandy KC. W III 1933 r. został ponownie członkiem Biura Politycznego i sekretarzem KC KP(b)U, a w VII 1934 także I sekretarzem Kijowskiego Komitetu Obwodowego. Od 1934 r. zastępca członka Biura Politycznego KC WKP(b). W 1937 r. zwolniony ze stanowiska sekretarza KC KP(b)U i przeniesiony z Kijowa na stanowisko sekretarza Kujbyszewskiego Komitetu Krajowego WKP(b). Zob. *Polacy na Ukrainie*, t. I, s. 279, 280; t. II, s. 10, 212, 216, 217.

1935, 25 listopada, Kijów – *Fragment protokołu z posiedzenia Biura Politycznego KC KP(b)U dotyczący wysiedleń polskich i niemieckich rodzin ze strefy przygranicznej.*

**Protokół nr 52
z posiedzenia Biura Politycznego z dnia 25 XI 1935 r.**

[...]

Pkt 14

Decyzja Biura Politycznego.

O przesiedleniu polskich i niemieckich rodzin ze strefy przygranicznej.

Powołać komisje w celu przygotowania działań związanych z wysiedleniem wiosną 1936 r. 6-7 tys. gospodarstw ze strefy przygranicznej. Wysiedlonych należy kierować przede wszystkim poza granice Ukrainy. Skład komisji: tow. tow. Kosior, Balicki, Jakir, Ilin, Wasyłenko, Nalimow, Szarowa, Czerniawski, Tryliski, Sokoliński, Paperny.

[...]

Sekretarz KC KP(b)U
[podpis odręczny, nieczytelny]

*Oryginał, maszynopis w języku ukraińskim.
CDAHOU, f. 1, op. 16, spr. 13, k. 346.*

1936, 9 wrzesień, Kijów – Informacja o wynikach kontroli w rejonach marchlewskim, nowogrodzkim i olewskim.

Do sekretarza KC KP(b)U: tow. P. Postyszewa
tow. N. Popowa

Uważam za konieczne powiadomić was o stanie panującym na niektórych odcinkach pracy polskiej. Działy te nie mają stałego kierownictwa i niedociągnięcia te są wykorzystywane przez wroga.

1. Według danych LKO we wszystkich okręgach, oprócz kijowskiego i winnickiego, potrzebni są nauczyciele do szkół podstawowych – zapotrzebowanie wynosi 37 osób. Danych dotyczących okręgu winnickiego i kijowskiego nie ma. Ale tow. Kopelow (Wydziału Szkolnictwa) polecił (w mojej obecności) członkom Kijowskiego Komitetu Okręgowego, aby zebrali te dane. Dotychczas nie podjęto działań względem kompletowania kadry nauczycielskiej szkół polskich, chociaż istnieje w tej sprawie szereg możliwości, np.: wykorzystanie studentów III roku byłego Technikum Polskiego, którzy w tym roku kończą naukę. Można organizować kursy. To wszystko należałoby przedsięwziąć już teraz, by zdążyć przed rozpoczęciem roku [szkolnego].
2. Podręczniki dla szkół polskich są, ale nie wszystkie. Brakuje podręczników do języka polskiego i antologii literatury.
3. Polski Wydział Kulturalno-Proletariacki przy UAN jest obecnie reorganizowany. Przy [Ukraińskim] Instytucie [Pedagogicznym] nie funkcjonuje.
4. Biblioteka byłego [Polskiego] Instytutu [Pedagogicznego] (26 tys. tomów literatury polskiej zalega w piwnicach UAN – jeszcze nie rozpakowane).

Wszystko to według mnie, dzieje się dlatego, że organizację i aktywność zastąpiła niechęć, lub nawet strach przed poruszaniem spraw dotyczących polskości. Odkąd przekazano mi kierownictwo Polskiego Oddziału przy Ukraińskim Instytucie Pedagogicznym, czyli przez ostatnie 5 miesięcy, nikt nie raczył się nim zainteresować. Wszystko to są fakty sprawdzone. Oprócz tych faktów, zdaniem redakcji „Głosu Radzieckiego” (red. Zilberberg) są jeszcze inne:

1. W niektórych rejonach kolportaż polskiej gazety natrafił na sprzeciw ze strony RKP.
2. W jednej z rad wiejskich wywieszono hasło w języku polskim (pochodzące z gazety „Trybuna Radziecka”), zostało następnie z polecenia komitetu partyjnego usunięte.
3. Od razu po skontrolowaniu sieci szkół polskich, zamknięto szkołę w Kozatynie.

W Winnicy pomieszczenie internatu należące do szkoły polskiej zostało zajęte.

Działania takie mają jakiś określony cel i przyczyny: czy to niechęć do posiadania kłopotliwych instytucji, o które trzeba się troszczyć, czy to bezpośrednie wypaczenie naszej polityki narodowościowej. Uchybienia te wykorzystują nasi wrogowie, nagłaśniając je oraz dodają do nich własne pomówienia. Plotki takie krążą wśród naszych studentów i byłych robotników, a nawet wśród studentów Instytutu Polskiego. Uważam, iż niezbędna jest interwencja z Waszej strony i wydanie odpowiednich rozporządzeń, dotyczących strony organizacyjnej tego przedsięwzięcia.

O problemach tych informuję na bieżąco kierownika Wydziału KC, ale niestety ani interwencja w tej sprawie, ani też jakakolwiek poprawa nie nastąpiła.

Kierownik Polskiego Oddziału

Radin
[podpis odręczny]

*Oryginał maszynopis w języku rosyjskim.
CDAHOU, f. 1, op. 20, spr. 352.*

1936, 20 październik, Kijów – Decyzja Komisji Kontroli Radzieckiej w sprawie wydalenia z USSR polskiego obywatela prof. E. M. Werbera.

[druk na blankiecie urzędowym z godłem ZSRR
w języku rosyjskim i ukraińskim]

***Komisja Kontroli Radzieckiej
przy RKL ZSRR***

Pełnomocnik Okręgu Kijowskiego.

Kijów, ul. Kirowa 43, tel. do sekretariatu 10-24
Przy odczycie powoływać się na nr 4444/18-t-303
14 września 1936 r.

TAJNE

Do sekretarza KC KP(b)U tow. P. Postyszewa

O przeciąganiu sprawy rozpatrzenia skarg polskiego obywatela profesora E. M. Werbera.

W roku 1929 odeski Instytut Oświaty Ludowej, za wiedzą i udziałem Ludowego Komisariatu Oświaty USRR, nawiązał kontakt z mieszkającym w Polsce tow. Werberem w celu zaproszenia go na Ukrainę z możliwością pracy na stanowisku – profesor zoologii. W 1930 r. została podpisana umowa z tow. Werberem ale wszyscy, którzy prowadzili pertraktacje i zaprosili Werbera zostali wydaleny z partii i aresztowani. Po przyjeździe Werber został skierowany do sektora niemieckiego Instytutu odeskiego na stanowisko profesora zoologii.

Według umowy z 1930 r. Ludowy Komisariat Oświaty miał obowiązek wypłacić prof. Werberowi, wynagrodzenie w wysokości 900 rubli miesięcznie i 400 dolarów rocznie, a także, co roku wysłać na dwumiesięczną delegację zagraniczną pokrywając w walucie zagranicznej jego wydatki.

Ludowy Komisariat Finansów ZSRR nie wyraził jednak zgody na wypłacenie zobowiązań w walucie zagranicznej, więc Werber podpisał umowę na wypłacenie 900 rubli miesięcznie i przydział zaopatrzeniowy. W sierpniu 1934 r. Ludowy Komisariat Oświaty USRR doszedł do wniosku, że Werber nie przedstawia sobą żadnej wartości i powiadomił go, że odmawia mu przedłużenia umowy na rok 1935.

Werber potraktował umowę w sposób oficjalny i napisał list do Ludowego Komisariatu Oświaty zwracając uwagę, że został o tym powiadomiony na pięć miesięcy przed końcem umowy a nie na sześć miesięcy jak przewiduje umowa. Na tej podstawie domagał się przedłużenia umowy na następny rok szkolny. Zastępca ludowego Komisarza oświaty tow. Chajt zamiast zakończyć sprawę i odesłać go z powrotem do Polski zaczął proponować mu różne stanowiska w instytucjach kształceniowych w obwodzie donieckim i dniepropietrowskim. Werber zrezygnował ze wszystkich propozycji i w latach 1935 i 1936 zaczął pisać do Moskwy do M. J. Uljanowej¹ zażalenia, że on wysokiej klasy fachowiec został tak potraktowany przez władze ZSRR, że jest całkowicie wycieńczony i znajduje się o krok od popełnienia samobójstwa. Domaga się wypłacenia za 1935 r. 12 tys. rubli.

W roku 1935 podanie Werbera zostało rozpatrzone i zaproponowaliśmy Ludowemu Komisariatowi Oświaty wyjaśnić do końca sprawę Werbera. Jednak we wrześniu tego roku

Werber znowu zwrócił się do Moskwy i po zapoznaniu się ze wszystkimi dokumentami i opiniami w jego sprawie stwierdzono, że Ludowy Komisariat Oświaty USRR nie podjął niezbędnych działań.

Zaproszenie Werbera, jak i jego postępowanie budzi jednak wiele wątpliwości:

1. Werber i jego małżonka mają polskie obywatelstwo.
2. Werber - Żyd galicyjski urodzony w 1881 r., według opinii pracowników Ludowego Komisariatu Oświaty oraz pracowników partyjnych Instytutu z Odessy, w okresie pobytu w Związku Radzieckim nie wydał żadnej pracy naukowej. Nie posiada on także autorytetu wśród studentów.

Prof. Kozak tak wyraża się o nim:

„Oprócz dobrej znajomości języka niemieckiego we wszystkich innych kwestiach Werber przedstawia sobą pospolitego pracownika, który domaga się zbyt dużych przywilejów dla swojej osoby. Wyjątkowo korzystne warunki stworzone dla niego przy jednocześnie nikłej znajomości jego dokonań dawno już bulwersowały naszych pracowników”.

3. Co do poglądów politycznych to wyglądają one dość wątpliwie, chociaż tak naprawdę od tej strony przez cały okres jego pobytu nikt się nim nie interesował.

W związku z tym, że jego dalszy pobyt w Związku Radzieckim nie jest konieczny, a wręcz budzi wątpliwości zwracam się z prośbą o wydanie polecenia dla Ludowego Komisariatu Oświaty i dla tow. Chajta, który od roku 1934 jest odpowiedzialny za tę sprawę a potraktował ją zupełnie niepoważnie i nieodpowiedzialnie, aby zajął zdecydowane stanowisko w powyższej kwestii. Werbera jako człowieka zupełnie bezwartościowego należy odesłać do jego ojczyzny.

Pełnomocnik Komisji Kontroli Radzieckiej
przy RKL ZSRR na obwód kijowski
Bałachin
[podpis maszynowy i odręczny]

14/IX/36 r.

Przesłać 3 egzemplarze:
tow. Postyszewowi,
2 tow. Antipowowi,
3 a/a

Protokół N 87

Data głosowania:
20 X 1936 r.
pkt. 74

Wysłuchano:	Postanowiono:

O przeciągnięciu się w związku ze skargą złożoną przez obywatela polskiego prof. E. M. Werbera /notowane przez Ł. Bałachnina/	Zlecić tow. Mosijence natychmiastowe sprawdzenie wszystkich materiałów znajdujących się w KC KP(b)U, dotyczących sprawy Werbera, a następnie dołożyć wszelkich starań, aby Werber wrócił do ojczyzny. O wynikach prowadzenia sprawy i dokonanych czynnościach powiadomić Biuro Organizacyjne KC KP(b)U.

Wyniki głosowania:

jednogłośnie za.

Odpisy dla tow. tow. Mosijenko, tow. Aleksandrowskiego – LKSW USRR

[Pieczęć z notatką]

Dla tow. Zeja

dla Biura Organizacyjnego

[podpis nieczytelny]

*Oryginał, tekst notatki maszynopis w języku rosyjskim, protokół w języku ukraińskim.
CDAHOU, f. 1, po. 7, spr. 446, k. 181-185.*

1937, 30 grudnia, Kijów – Pismo przewodnie kierownictwa DTO GUGB NKWD Odeskiej Kolei do naczelnika 8 Oddziału UGB NKWD USRR Łazara Munwieza o rezultatach działań operacyjno-śledczych

30 grudnia 1937 r.

^{a-}Ścisłe tajne^{-a}

DTO Wydział IV

**DO NACZELNIKA VIII ODDZIAŁU UGB NKWD USRR
LEJTNANTA BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTWOWEGO
^{a-}MUNWIEZA⁴⁵**

M[IASTO] KIJÓW^{-a}

W załączeniu przekazuję sprawozdanie, dotyczące wyników działań operacyjno-śledczych DTO⁴⁶ GUGB NKWD na Odeskiej Kolei w okresie od 1 czerwca 1937 r. do 1 stycznia 1938 r., zgodnie z Waszą prośbą.

^{a-}Załącznik:^{-a} Sprawozdanie.

NACZELNIK DTO GUGB NKWD ODESKIEJ KOLEI
kapitan bezpieczeństwa państwowego
[podpis odręczny]

*Iwanowski*⁴⁷

NACZELNIK VI WYDZIAŁU
lejtnant bezpieczeństwa państwowego
[podpis odręczny]

*Wolpow*⁴⁸

30 grudnia 1937 r.

^{a-} ^{-a} W oryginale tekst podkreślony maszynowo.

⁴⁵ Łazarz Munwicz, s. Grigorija (1895-1938) – członek WKP(b) od 1932. Kierownik II Oddziału i pomocnik kierownika Oddziału Ewidencyjno-Statystycznego GPU USRR UGB NKWD USRR (od 22 III 1934), kierownik VIII Oddziału UGB NKWD USRR (od 01 XII 1937). Lejtnant Bezpieczeństwa Państwowego.

⁴⁶ DTO – Oddział Drogowo-Transportowy (ros.: Дорожно-транспортный отдел – ДТО).

⁴⁷ Izrael Iwanowski, s. Dawida (1899-?) – działacz organów bezpieczeństwa państwowego. Od 1918 w RKKA. Członek WKP(b) od 1919. W 1932 naczelnik pełnomocnego przedstawicielstwa (PP) OGPU na Krymie. Od 1934 naczelnik UGB UNKWD w Irkucku. Od 1935 zastępca kierownika Tajno-Politycznego Oddziału (SPO) UGB UNKWD Azowo-Czarnomorskiego kraju (Rostów nad Donem), a następnie od 1937 zastępca kierownika 5 Oddziału Specjalnego UGB NKWD Uzbekiej SRR, zastępca kierownika Oddziału Specjalnego GUGB NKWD Środkowozjatyckiego Okręgu Wojskowego. Od 1937 kierownik Transportowo-Drogowego Oddziału (DTO) GUGB NKWD Odeskiej Kolei. Został zwolniony z zajmowanego stanowiska 16 I 1939 z powodu choroby. Dalsze jego losy są nieznane.

⁴⁸ Lew Wolpow, s. Hersza – od 1937 naczelnik 6 Oddziału DTO GUGB NKWD Odeskiej Kolei, lejtnant państwowego bezpieczeństwa. Od 1944 naczelnik 2 Oddziału UITLK UNKWD NSO (obwód nowosybirski), lejtnant państwowego bezpieczeństwa, major. Został zwolniony z zajmowanego stanowiska w drugiej połowie 1946.

Sprawozdanie
^{a-}o wynikach działań operacyjno-śledczych^{-a}

OGÓŁEM ARESZTOWANO OD 1 CZERWCA [1937] DO 1 STYCZNIA 1937 ROKU⁴⁹ – 1.373 os.

^{a-}Liczba aresztowanych dzieli się na:^{-a}

Trockistów i prawych	65 osób
Ukraińskich nacjonalistów	233
W związku z polską k[ontr]r[ewolucją] i szpiegostwem	271
– ” – niemiecką k[ontr]r[ewolucją] i szpiegostwem	127
– ” – rumuńską k[ontr]r[ewolucją] i szpiegostwem	58
– ” – japońską k[ontr]r[ewolucją] i szpiegostwem	29
– ” – innym szpiegostwem	3
– ” – cerkiewno-sekciarską k[ontr]r[ewolucją]	25
Łotyszy	2
Greków	17
K[ontr]r[ewolucyjny] dywersyjno-sabotaż[owy] element	108
W związku z kułacką operacją	367
Żon i spo[łecznie] niebezpiecznych dzieci zdrajców ojczyzny	69

^{a-}Skazano od 1 czerwca [1937] do 1 stycznia 1937 roku **1.123 os.**^{-a}

Skazano przez Kolegium Wojskowe prawych trockistów:	
w 1 kategorii	10 os.
w 2 kategorii	6
W chwili obecnej w Kolegium Wojskowe znajduje się 1 sprawa na 1 osobę.	

Skazano przez Trybunały Wojskowe, Kolegia Specjalne i Posiedzenia Specjalne – prawych trockistów i ukraińskich nacjonalistów:

w 1 kategorii	11 os.
w 2 kategorii	21

^{a-}Ogółem skazano Polaków:^{-a}

Według teczek	153 os.
w 1 kategorii	100
w 2 kategorii	53

^{a-}Ogółem skazano Harbińczyków:^{-a}

Według teczek	11 os.

---

^{a-} ^{-a} W oryginale fragment tekstu podkreślony maszynowo.

⁴⁹ Tak w oryginale. Najprawdopodobniej w tym miejscu i dalej w całym dokumencie powinien być rok 1938.

w 1 kategorii	9
w 2 kategorii	2

^a–Ogółem skazano Rumunów:^{-a}

Według teczek	32 os.
w 1 kategorii	18
w 2 kategorii	14

^a–W NKWD ZSRR znajduje się jeszcze nie rozpatrzonych teczek:^{-a}

na Polaków	80 os.
na Rumunów	19
na Harbińczyków	12
na Niemców	4
na Greków	1

^a–W tym okresie skazano w kulackiej operacji:^{-a}

w 1 kategorii	250 os.
w 2 kategorii	629

Z ogólnej liczby skazanych przez Trójkę

	1 kategoria	2 kategoria
Polaków	–	–
Niemców	60	75
Ukraińsk[ich] nacjonalistów	71	173
Cerkiewników i członków sekt	9	12

Skazanych żon zdrajców ojczyzny – nie było

Pozostało nierozpatrzonych jeszcze przez Kolegium Specjalne NKWD ZSRR – spraw wobec żon zdrajców ojczyzny – na 36 os.

^a–Pozostawało na 1 stycznia 1937 r. aresztowanych – 253 osoby^{-a}

W związku z niemiecką k[ontr]r[ewolucją i szpiegostwem	2
– ” – polską k[ontr]r[ewolucją i – ”	41
– ” – rumuńską k[ontr]r[ewolucją i – ”	19
– ” – japońską k[ontr]r[ewolucją i – ”	3
Trockistów	33
Ukr[aińskich] nacjonalistów	10
W związku z cerkiewno-sekciarską k[ontr]r[ewolucją	5
K[ontr]r[ewolucyjny] kulacki dywers[yjno]-sabotaż[owy] element	34
Żon zdrajców ojczyzny	32
In[ny] a[nty]r[adziecki] element	56
Łotyszy	2
Greków	16

Aresztowano od chwili organizacji DTO – 1.223 os[oby]

W okresie od 1 sierpnia [1937] do 1 stycznia [1938] – 1.555 os.

NACZELNIK DTO GUGB NKWD ODESKIEJ KOLEI
kapitan bezpieczeństwa państwowego

*Iwanowski*⁵⁰
[podpis odręczny]

NACZELNIK VI WYDZIAŁU
lejtnant bezpieczeństwa państw[owego]

*Wolpow*⁵¹
[podpis odręczny]

„30” grudnia 1937 r., nr ^a-1803^{-a}, Odessa

*Oryginał. Maszynopis w języku rosyjskim.
HDA SBU, f. 42, spr. 33, k. 18-20.*

---

⁵⁰ Informacje biograficzne dotyczące Izraela Iwanowskiego znajdują się w niniejszym tomie w dok. 30, przyp. 2.

⁵¹ Informacje biograficzne dotyczące Lwa Wolpowa znajdują się w mniejszym tomie w dok. 30, przyp. 3.

1938, 1 stycznia, Żytomierz – Dane statystyczne o działaniach operacyjno-śledczych UNKWD Obwodu Żytomierskiego.

1 stycznia 1938 r.

Dane liczbowe o działaniach operacyjno-śledczych UNKWD Obwodu Żytomierskiego w okresie od 1 X 1937 r. do 1 I 1938 r.

^{a-}Ogólny ruch aresztowanych^{-a}

	Przekazano z innych obwodów	Aresztowano od 1 X 1937 do 1 I 1938	Łącznie przybyło aresztowanych
Trockiści i prawi	12	230	243
Uczestnicy spisku wojskowo-faszystowskiego	15	19	34
Mienszewicy	–	9	9
Ukraińscy nacjonaści	8	929	937
Syjniści	-	116	116
Polska k[ontr]r[ewolucja] i szpiegostwo	634	6.431	7.065
Niemiecka k[ontr]r[ewolucja] i szpiegostwo	99	1.279	1.378
Rumuńskie szpiegostwo	1	37	38
Japońskie szpiegostwo	1	18	19
Greków	–	1	1
K[ontr]r[ewolucja] cerkiewno-sekciarska	3	537	540
Kułaków	123	3.031	3.154
Żon zdrajców ojczyzny	–	841	841
Włoskie szpiegostwo	–	8	8
Łotewskie szpiegostwo	–	29	29
Sabotaż i dywersja	27	50	77
Terror	–	2	2
Inne	24	113	137
Razem	948	13.680	14.628

Uwagi:

- a) do liczby aresztowanych 6.431 weszło 143 Polaków aresztowanych w kułackiej operacji;
- b) z liczby 1.279 aresztowanych w związku z niemiecką k[ontr]r[ewolucją] 313 osób włączono do spraw dotyczących Polaków, ponieważ prowadzili działania również na korzyść Polski.

^{a-}Skazano przez Wojskowe Kolegium w związku ze spiskiem wojskowo-faszystowskim:^{-a}

w 1 kategorii 18
w 2 kategorii 1

^{a-} ^{-a} W oryginale tekst podkreślony maszynowo.

Razem: 19

^aSkazano przez Wojskowe Kolegium w sprawie trockistów i prawych:^{-a}

w 1 kategorii 18
w 2 kategorii 16
Razem: 34

^aLiczba aresztowanych na 1 I 1938 r.^{-a}

Ogółem: 1.554
Z nich:
Trockiści i prawi 110
Mienszewicy 9
Uczestnicy spisku w[jskowo]-faszyst[owskiego] 5
Ukraińska nacjonalist[yczna] k[ontr]r[ewolucja] 56
Grecy 1
Polska k[ontr]r[ewolucja] i sz[piegostwo] 1.018
Niemiecka k[ontr]r[ewolucja] i sz[piegostwo] 150
W związku z łotewskim sz[piegostwem] 8
– ” – rumuńskim sz[piegostwem] 1
– ” – japońskim szpieg[ostwem] 3
– ” – cerk[iewno]-sekc[iarską] k[ontr]r[ewolucja] 2
Kułaków 19
Syjonistów 116
Innych 56

^aSkazano w związku z kułacką operacją:^{-a}

Ogółem: 4.325
Z nich:
w 1 kategorii 1.825
w 2 kategorii 2.500

^aZ ogólnej liczby postawionych przed Trójką skazano:^{-a}

w związku z ukr[aińskimi] nacjonalistami 867
w związku z cerk[iewną] i sekc[iarską] k[ontr]r[ewolucja] 516
Polaków 4
Niemców 3
Łotyszy 2

Skazani zatrzymani zostali:

w miejscowościach typu miejskiego 407
w miejscowościach typu wiejskiego 3.918
W tej liczbie:
w kolchozach 2.258
w sowchozach 25
w przedsiębiorstwach] przemysł[owych] 237
w obiektach wojsk[owych] 20
w transporcie 23
w aparacie radz[ieckim] 337
w organ[ach] budowl[anych] 34
bez okreś[onego] zaj[ęcia] 1.382

^aW okresie od 1 X 1937 r. do 1 I 1938 r. w sprawach UNKWD skazano przez Kolegium Specjalne i trybunały wojskowe:^{-a}

Ogółem:	59
Z nich:	
w 1 kategorii	18
w 2 kategorii	41
Skazano w jawnych procesach:	
w związku z sabotażem w hodowli zwierząt	25
Z nich:	
w 1 kategorii	19
w 2 kategorii	6
W związku z sabotażem w systemie hodowli zwierząt odbyło się jawnych procesów:	3
Skazanych żon zdrajców ojczyzny	NIE BYŁO

NACZELNIK ZNKWD OBWODU ŻYTOMIERSKIEGO
kapitan bezpieczeństwa państwowego

*Jakuszew*⁵²
[podpis odręczny]

NACZELNIK VIII ODDZIAŁU UNKWD
młodszy lejtnant bezpieczeństwa państwowego

Berieżnoj
[podpis odręczny]

*Oryginał. Maszynopis w języku rosyjskim.
HDA SBU, f. 16, op. 31, spr. 37, k. 7-10.*

---

⁵² Ławrientij Jakuszew, s. Trofima (1903-1986) – od 1927 był członkiem WKP(b). W 1920 przystąpił do CzeKa-GPU-NKWD. Od 1936 kapitan bezpieczeństwa państwowego. Od 1937 zastępca naczelnika Zarządu NKWD Obwodu Kijowskiego. W latach 1937-1938 naczelnik Zarządu NKWD Obwodu Żytomierskiego. Od 1938 Komisarz Ludowy Spraw Wewnętrznych Krymskiej ASRR. Aresztowany 18 XII 1938, a następnie 20 VI 1939 skazany na 20 lat poprawczych obozów pracy. W październiku 1941 objęty amnestią i wysłany na front.

1938, 4 stycznia, Kijów – Sprawozdanie naczelnika VIII Oddziału UGB NKWD USRR Łazara Munwieza o liczbie ukraińskich nacjonalistów, cerkiewników, członków sekt, polskich i niemieckich kontrrewolucjonistów skazanych przez obwodowe trójki NKWD USRR.

4 stycznia 1938 r.

^{a-}Ścisłe tajne^{-a}

Sprawozdanie o liczbie skazanych przez obw[odowe] trójki NKWD USRR ukraińskich nacjonalistów, cerkiewników, członków sekt, polskich i niemieckich kontrrewolucjonistów

Obwody	Ukraińskich nacjonalistów	Cerkiewników i członków sekt	Niemców	Polaków
kijowski	1.312	1.063	252	482
doniecki	747	664	691	199
charkowski	1.240	721	124	123
odeski	1.156	628	1.554	83
dniepropietrowski	224	278	948	100
winnicki	2.062	981	43	655
czernihowski	822	159	29	2
żytomierski	867	516	3	4
mikołajewski	563	232	135	67
kamieniecki	736	504	–	85
połtawski	647	366	–	–
MASRR	8	256	76	18
RAZEM	10.384	6.368	3.855	1.818

NACZELNIK VIII ODDZIAŁU UGB NKWD USRR
lejtant bezpieczeństwa państwowego
„4” stycznia 1938 r.

Munwicz
[podpis odręczny]

*Kopia. Maszynopis w języku rosyjskim.
HDA SBU, f. 42, spr. 33, k. 39.*

^{a-} ^{-a} W oryginale fragment tekstu podkreślony maszynowo.

1938, 4 stycznia, Kijów – Sprawozdanie statystyczne naczelnika 8 Oddziału UGB NKWD USRR Łazara Munwieza dotyczące składu narodowościowego skazanych przez obwodowe trójki NKWD USRR.

4 stycznia 1938 r.

^aŚcisłe tajne^{-a}

Sprawozdanie o składzie narodowościowym skazanych przez obw[odowe] trójki NKWD USRR według sytuacji na dzień 3 stycznia 1938 r.

OBWODY	Razem	Ukraińców	Rosjan	Żydów	Polaków	Niemców	Bułgarów	Greków	Innych
kijowski	11.231	10.218	328	119	260	205	10	5	86
charkowski	9.850	8.461	975	98	81	192	–	–	43
doniecki	10.725	5.746	3.071	–	184	694	–	267	763
dniepropietrowski	7.750	5.529	1.009	41	91	900	174	1	5
odeski	9.283	6.162	749	228	85	1.492	178	23	366
winnicki	8.200	7.393	69	31	656	43	–	–	8
czernihowski	5.150	4.949	139	3	3	28	1	–	27
żytomierski	4.325	4.144	48	24	66	11	–	–	32
połtawski	3.400	3.354	37	1	2	–	–	–	6
mikołajewski	3.510	2.807	247	66	27	179	13	7	164
kamieniecki	3.150	2.907	–	14	187	24	1	–	17
MASRR ⁵³	2.300	1.166	210	37	32	93	44	1	757 x
RAZEM	78.874	62.836	6.882	662	1.674	3.861	381	304	2.274

x - w tej liczbie 754 Mołdawian

Uwagi: brak danych o narodowości w odniesieniu do 4.248 osób skazanych, z czego w obwodzie donieckim – o 1.812 os., obwodzie dnepropietrowskim – 600, obwodzie kijowskim – 569, obwodzie kamienieckim – 500, obwodzie mikołajewskim – 400, obwodzie odeskim – 367.

⁵³ MASRR – Mołdawska Autonomiczna Socjalistyczna Republika Radziecka (ros.: Молдавская Автономная Советская Социалистическая Республика – МАССР).

NACZELNIK VIII ODDZIAŁU UGB NKWD USRR
lejtant bezpieczeństwa państwowego
„4” stycznia 1938 r.

*Munwicz*⁵⁴
[podpis odręczny]

*Kopia. Maszynopis w języku rosyjskim.
HDA SBU, f. 42, spr. 33, k. 38.*

---

⁵⁴ Informacje biograficzne dotyczące Łazara Munwieza zob. w niniejszym tomie dok. 30, przyp. 1.

1938, 4 stycznia, Kijów – Sprawozdanie statystyczne naczelnika VIII Oddziału UGB NKWD USRR Łazara Munwieza o działaniach operacyjno-śledczych organów NKWD za okres od 1 czerwca 1937 r. do 4 stycznia 1938 r.

4 stycznia 1938 r.

^{a-}Ścisłe tajne^{-a}

**^{a-}Dane liczbowe
o działalności operacyjno-śledczej organów NKWD USRR^{-a}**

**1. OGÓŁEM ARESZTOWANO od 1 czerwca 1937 r. do 4 stycznia 1938 r.
177.350 osób**

Z CZEGO:

przez centrale⁵⁵ 2.038
przez organy terenowe 175.312

^{a-}Liczba aresztowanych w rozbiciu na kategorie:^{-a}

	Ogółem (osób)	Z czego przez centrale (osób)
Trockistów i prawych	6.705	379
Uczestników spisku wojskowo-faszystowskiego	1.264	174
Ukraińskich nacjonalistów	14.919	347
W związku z polską kontrrewolucją i szpiegostwem	42.201	547
W związku z niemiecką kontrrewolucją i szpiegostwem	15.026	137
– ” – z rumuńską kontrrewolucją i szpiegostwem	5.915	67
– ” – z japońską kontrrewolucją i szpiegostwem	881	42
– ” – z grecką kontrrewolucją	3.879	4
– ” – z łotewską kontrrewolucją	1.508	26
– ” – z bułgarską kontrrewolucją i szpiegostwem	407	–
– ” – z cerkiewno – sekciarską kontrrewolucją	7.245	37
– ” – z kułacką operacją	61.425	–
Żon zdrajców ojczyzny	7.181	72
Syjonistów	167	3

^{a-} ^{-a} W oryginale tekst podkreślony maszynowo.

⁵⁵ To znaczy przez organa NKWD ZSRR.

Członków in[nych] partii a[nty]r[adzieckich]	379	22
Różnych szpiegów i in[ny] nac[jonalistyczno]-k[ontrrewolucyjny] element	687	31
Dywersja i sabotaż	2.002	71
K[ontr]r[ewolucyjna] agitacja	3.318	30
Inne przestępstwa	1.240	49

2. ^{a-}Ogółem skazano:^{-a}

	Ogółem (os.)	Z czego przez centrale (os.)
Od 1 czerwca 1937 r. do 4 stycznia 1938	130.685	1.597
w 1 kategorii	67.855	1.282
w 2 kategorii	62.830	315

a) ^{a-}Skazano przez Kolegium Wojskowe^{-a}

^{a-}OGÓLEM^{-a}
3.335 os.

^{a-}Z czego przez centrale^{-a}
652 os.

w 1 kategorii⁵⁶
w 2 kategorii⁵⁷

2.879   611
456   41

Z CZEGO:

^{a-}Trockistów, prawych i ukr[aińskich] nacjonalistów^{-a}
w 1 kategorii
w 2 kategorii

^{a-}OGÓLEM^{-a}   ^{a-}Z czego przez centrale^{-a}
2.627 os.   472 os.
2.190   434
437   38

^{a-}Uczestników spisku wojsk[owo]-faszyst[owskiego]^{-a}
w 1 kategorii
w 2 kategorii

708   180
689   177
19   3

b) ^{a-}Skazano przez trybunały wojskowe, kolegia specjalne i specjalne posiedzenia:^{-a}

Z CZEGO:

^{a-}OGÓLEM^{-a}   ^{a-}Z czego przez centrale
6.170   235

⁵⁶ 1 kategoria, „pierwsza kategoria” – oznaczała skazanie na karę śmierci przez rozstrzelanie. Do tej kategorii przyporządkowywano osoby skazane za aktywny udział w szpiegostwie, dywersji, szkodnictwie itp.

⁵⁷ 2 kategoria, „druga kategoria” – oznaczała skazanie na karę więzienia lub łagrów na okres od 5 do 10 lat. Do tej kategorii przyporządkowywano osoby mniej aktywne, lecz również biorące udział w szpiegostwie, dywersji, szkodnictwie itp.

w 1 kategorii	518	47
w 2 kategorii	5.652	188

Z CZEGO:

^{a-}Trockistów, prawych
i ukraińskich nacjonalistów^{-a}

	^{a-} OGÓŁEM ^{-a}	^{a-} Z czego przez centrale ^{-a}
	2.799	77
w 1 kategorii	265	6
w 2 kategorii	2.534	71

c) ^{a-}Skazano przez NKWD ZSRR na podstawie teczek^{58:-a}

	^{a-} OGÓŁEM ^{-a}	^{a-} 1 kat. ^{-a}	^{a-} 2 kat. ^{-a}	^{a-} Poza granice ZSRR ^{-a}
Polaków	27.086	22.870	4.216	–
Niemców	6.674	5.931	592	151
Rumunów	3.880	2.602	1.278	–
Harbińczyków ⁵⁹	418	340	78	–
RAZEM:	38.058	31.743	6.164	151

OPRÓCZ TEGO, skazano przez trójki:

Polaków	1.818 os.
Niemców	3.855

^{a-}Z ogólnej liczby skazanych na podstawie teczek skazano w sprawach aparatu centralnego:^{-a}

	^{a-} OGÓŁEM ^{-a}	^{a-} 1 kat. ^{-a}	^{a-} 2 kat. ^{-a}	^{a-} Poza granice ZSRR ^{-a}
Polaków	433	405	28	–
Niemców	58	50	3	5
Rumunów	47	45	2	–
^{a-} Harbińczyków ^{-a}	36	30	6	–
RAZEM:	574	530	39	5

^{a-}Oczekują w NKWD ZSRR nierozpatrzone sprawy na podstawie teczek:^{-a}

	^{a-} RAZEM: ^{-a}	^{a-} Z czego w centralach
Wobec Polaków	8.080 os.	98 os.
– „” – Niemców	4.960	20
– „” – Łotyszy	977	10

⁵⁸ Teczeki – (ros.: Справки). Miejscowe organa NKWD na każdego aresztowanego w sprawie masowych operacji typu „kułacka operacja” lub „polska operacja” składały krótkie teczeki-informacje, zawierające tylko dane ankietowe aresztowanych i krótką treść oskarżenia. Te teczeki były wysyłane do Moskwy, gdzie rozpatrywali je pracownicy centralnego aparatu NKWD ZSRR. Według tych informacji układano listy ze wskazaniem rodzaju ukarania. Po podpisaniu tych list przez Nikołaja Jeżowa, Frinowskiego lub in. wyroki wprowadzano w życie natychmiast.

⁵⁹ Harbińczycy – od miasta Harbin (Chiny) (ros.: Харбинцы).

– „” – Greków	780	3
– „” – Rumunów	637	9
– „” – ^a Harbińczyków ^{-a}	172	1
RAZEM:	15.606	141

d) ^aRezultaty kułackiej operacji:^{-a}

Postawiony limit	77.950
w 1 kategorii	30.150
w 2 kategorii	47.800
Dodatkowy limit na obwód doniecki, na który dał zgodę tow. BIELSKIJ:	
w 1 kategorii	2.565
w 2 kategorii	2.607
^a OGÓLEM skazano według postawionych limitów	83.122 os. ^{-a}
Z CZEGO:	
w 1 kategorii	32.715 os.
w 2 kategorii	50.407

^aSkazani przez trójki dzielą się na:^{-a}

	^a OGÓLEM ^{-a}	^a 1 kat. ^{-a}	^a 2 kat. ^{-a}
Kułaków	40.381	16.878	23.503
Kryminalistów	13.026	3.373	9.653
Innych	29.715	12.688	17.027

Represjonowanych w kułackiej operacji zatrzymano:

W miastach	27.714 os.
We wsiach	55.408

Z czego:

W kołchozach	25.716 os.
W sowchozach	2.730
W przedsiębiorstwach przemysłowych	7.709
W transporcie	3.762
W aparacie radzieckim	4.593
W budownictwie	1.358
Osób bez określonego zajęcia i innych	33.006

^aADNOTACJA:^{-a} Nie ma danych, gdzie zatrzymano 4.248 represjonowanych z przedstawionego limitu uzupełniającego.

Z ogólnej liczby zatrzymanych w przedsiębiorstwach przemysłowych na główne gałęzie przemysłu USRR przypada:

Przemysł węglowy	3.192 os.
– „” – metalowy	2.006

– „ –	maszynowy	1.108
– „ –	chemiczny	389
– „ –	wydobycia rudy	258
– „ –	energetyczny	155
– „ –	obronny	219
– „ –	cukrowy	952

^aSkład narodowościowy skazanych przez obwodowe trójki jest następujący:^{-a}

Ukraińców	62.836 os.
Rosjan	6.882
Żydów	662
Niemców	3.861
Polaków	1.674
Greków	304
Bułgarów	381
Innych	2.274

(o 4.248 skazanych informacji o narodowości jeszcze nie otrzymano).

^a3. Ogółem przeprowadzono 72 otwarte procesy^{-a}

W nich skazano	399 os.
w 1 kategorii	238
w 2 kategorii	161

Z czego:

a) za sabotaż w gospodarce rolnej – 17 procesów

Skazano:

w 1 kategorii	52 os.
w 2 kategorii	33

b) za sabotaż w hodowli zwierząt – 27 procesów

Skazano:

w 1 kategorii	110 os.
w 2 kategorii	55

c) za sabotaż w systemie magazynowania zboża i komitetu zapasów – 27 procesów

Skazano:

w 1 kategorii	70 os.
w 2 kategorii	72

d) za sabotaż w przemyśle węglowym – 1 proces

Skazano:

w 1 kategorii	6 os.
w 2 kategorii	1

4. ^aSKAZANO ŻON ZDRAJCÓW OJCZYZNY – 877 os.^{-a}

Z CZEGO: przez centralę 33 os.

5. ^aPOZOSTAJĄ W TRAKCIE ŚLEDZTWA na dzień 4 stycznia 1938 r.^{-a}

	^a Ogółem: ^{-a}	^a W centralach: ^{-a}
Na wszystkich liniach	15.899	448
Trockistów i prawych	1.753	66
Uczestników spisku wojsk[owo]-faszyst[owskiego]	319	44
Ukraińskich nacjonalistów	789	90
W związku z polską k[ontr]r[ewolucją] i szpiegostwem	3.254	76
– ” – grecką k[ontr]r[ewolucją] i szpiegostwem	2.640	1
– ” – niemiecką k[ontr]r[ewolucją] i szpiegostwem	922	28
– ” – łotewską k[ontr]r[ewolucją] i szpiegostwem	472	7
– ” – rumuńską k[ontr]r[ewolucją] i szpiegostwem	262	5
– ” – japońską k[ontr]r[ewolucją] i szpiegostwem	76	5
– ” – cerkiewno-sekciarską k[ontr]r[ewolucją]	267	8
– ” – z kułacką operacją	645	–
Żon zdrajców ojczyzny	262	11
Syjonistów	182	3
Członków in[nych] partii a[nty]r[adzieckich]	138	13
Różnych szpiegów i in[ny] nac[jonalistyczno]-k[ontr]rewolucyjny element	208	31
Dywersja i sabotaż	376	31
K[ontr]r[ewolucyjna] agitacja	936	14
Inne przestępstwa	237	15

NACZELNIK VIII ODDZIAŁU UGB NKWD USRR
 lejtnant bezpieczeństwa państwowego
 „4” stycznia 1938 r.

*Munwicz*⁶⁰
 [podpis odręczny]

*Kopia. Maszynopis w języku rosyjskim.
 HDA SBU, f. 42, spr. 33, k. 27-31.*

⁶⁰ Informacje biograficzne odnoszące się do Łazara Munwicza znajdują się w niniejszym tomie dok. 30, przyp. 1.

1938, 5 stycznia, Kijów – Meldunek zastępcy Naczelnika UNKWD USRR Obwodu Kijowskiego Isaja Babicza do zastępcy Ludowego Komisarza Spraw Wewnętrznych USRR Michiła Stiepanowa o wynikach operacji zatrzymania kontrrewolucyjnego kułackiego, przestępczego i innego kontrrewolucyjnego elementu.

5 stycznia 1938 r.

Ściśle tajne

Zastępca ludowego komisarza spraw wewnętrznych USRR
st[arszemu] majorowi bezpieczeństwa państwowego
a⁻tow[arzyszowi] STIEPANOWOWI^{-a61}

**^{a-}Szczegółowy meldunek
o wynikach operacji zatrzymania kontrrewolucyjnego kułackiego, przestępczego
i innego k[ontr]r[ewolucyjnego] elementu w obwodzie kijowskim^{-a}**

W rozkazie operacyjnym Ludowego Komisarza Spraw Wewnętrznych ZSRR Generalnego Komisarza Bezpieczeństwa Państwowego tow. JEŻOWA (nr 00447 z 30 lipca 1937 r.) dla Specjalnej Trójki Kijowskiego Obwodowego Zarządu NKWD został ustalony limit sankcjonujący represje wobec kontrrewolucyjnego kułackiego, przestępczego i innego k[ontr]r[ewolucyjnego] elementu:

dla 1 kategorii.....5.300 osób
dla 2 kategorii.....6.500 os.

W celu wykonania rozkazu nr 00447 operacja zatrzymania kontrrewolucyjnego kułackiego, przestępczego i innego k[ontr]r[ewolucyjnego] elementu została rozpoczęta przez Kijowski Obwodowy Zarząd NKWD 5 sierpnia 1937 r.

W celu poprawy współpracy kierownictwa operacyjnego z terenowymi organami NKWD w trakcie przeprowadzania tej operacji w wielu miastach obwodu (Kijów, Humań, Czerkasy, Biała Cerkiew) zostały utworzone grupy operacyjno-śledcze, do których zostały przydzielone poszczególne rejony.

^{a-}Działania Specjalnej Trójki Obw[odowego] Zarządu NKWD^{-a}

Według sytuacji na 31 grudnia 1937 r. przez Specjalną Trójkę Obw[odowego] Zarządu NKWD skazano – 11. 800 osób.

^{a-}z nich:^{-a}

w 1 kategorii – 5.300 os.
w 2 kategorii – 6.500 os.

^{a-}W tej liczbie:^{-a}

1 kategoria	2 kategoria	RAZEM

---

⁶¹ Michaił Stiepanow, s. Archipowa (1900-1940) – starszy major bezpieczeństwa państwowego ludowy komisarz spraw wewnętrznych USRR. W 1920 członek WKP(b). Od 1918 w CzeKa-GPU-NKWD. Od 1934 naczelnik GPU Abchazji, zastępca naczelnika ZNKWD Gruzji, zastępca ludowego komisarza spraw wewnętrznych Gruzjińskiej SRR, później – Ukraińskiej SRR. Aresztowany 31 I 1938. Skazany na karę 12 lat pozbawienia wolności. 17 X 1940 zmarł w obozie pracy przymusowej.

^{a-} ^{-a} W oryginale fragment tekstu podkreślony maszynowo.

a) kułaków	3.145	2.549	5.694
b) kryminalistów	404	1.571	1.975
c) k[ontr]r[ewolucyjny] element	1.751	2.380	4.131

Z liczby 5.694 kułaków aresztowano uciekinierów z zesłania oraz obozów i zatrzymano w kołchozach, sowchozach, przedsiębiorstwach przemysłowych itp. – 2.527 osób.

^aZatrzymani przez Specjalną Trójkę:^{-a}

Gdzie zostali zatrzymani:	Kułacy	Przestępcy	In[ny] k[ontr]r[ewolucyjny] element	Łącznie
w kołchozach	1.728	272	662	2.662
w sowchozach	290	23	125	438
w przedsiębiorstwach przemysł[owych]	378	101	410	889
w transporcie	176	27	147	350
w przemyśle wojennym	10	5	38	53
w aparacie radzieckim	326	46	770	1.142
w budownictwie	271	41	102	414
w sektorze gospodarstw domowych	795	207	864	1.866
bez określonego zajęcia	1.720	1.253	1.013	3.986
RAZEM	5.694	1.975	4.131	11.800

Poniższe dane podają kontyngent skazanych przez Specjalną Trójkę Obwodowego Zarządu NKWD:

1. Kułacy – 5.694
2. Kryminaliści – 1.975
  - a) bandyci-grabieżcy – 681
  - b) złodzieje-recydywiści – 964
  - c) aferzyści – 36
  - d) złodzieje bydła i koni – 284
  - e) przemytnicy – 10
3. Element k[ontr]r[ewolucyjny] – 4.131

Według przeszłości społeczno-politycznej skazani przedstawiają się następująco:

	^a 1 kategoria ^{-a}	^a 2 kategoria ^{-a}	^a RAZEM ^{-a}
Byli oficerowie	195	204	399
– ” – biali	101	116	217
– ” – petlurowcy	332	515	847
– ” – bandyci polityczni	797	750	1.547
– ” – policjanci i żandarmi	192	102	294
k[ontr]r[ewolucyjny] aktyw cerkiewny:			

mnisi i członkowie ^a -sekt ^a	^a -614 ^a	^a -662 ^a	^a -1.276 ^a
RAZEM	2.301	2.382	4.683

^aDziałanie sądów i administracyjnej trójki^{a62}

Dodatkowo, oprócz działań Specjalnej Trójki, zostało skazanych przez Administracyjną Trójkę Obw[odowego] Zarządu NKWD, przez sądy i Kolegium Specjalne: kryminalistów, kułaków i k[ontr]r[ewolucyjnego] elementu – 5.702 osoby.

W tej liczbie rozpatrzono sprawy przez:

1. Administracyjną Trójkę – 5.092 (wyłącznie po linii represji kryminalistów i złośliwych naruszcycieli przepisów paszportowych).

2. Sądy i Kolegium Specjalne – 610 (k[ontr]r[ewolucyjny] element).

Z ogólnej liczby represjonowanych w operacji w Kijowie zatrzymano – 4.253 osoby (łącznie z zatrzymanymi przez milicję).

^aZatrzymanie broni^a

W procesie likwidacji kułackich przestępczo-bandyckich grup zatrzymano znaczną ilość broni palnej i amunicji.

Ogółem w czasie operacji przeciwko kułakom, kryminalistom i innemu elementowi k[ontr]r[ewolucyjnemu] zatrzymano – 668 kompletów broni.

^a-W tej liczbie:^a

- a) karabinów – 56 sztuk
- b) obrzynów – 83
- c) rewolwerów – 87
- d) broni gładkolufowej – 403

Oprócz tego zatrzymano:

- a) naboji różnych – 1.612 sztuk
- b) materiałów wybuch[owych] (amonal, proch) – 8,5 kg
- c) lontu – 3,5 metra
- d) broni białej – 35 kompl[etów]
- e) granatów ręcznych – 6 szt.

^aDane o likwidowanych organizacjach i grupach^a

W procesie prowadzenia masowej operacji rozbicia aktywnego kułacko-powstańczego elementu, zostały wykryte zorganizowane ugrupowania.

W związku z zlikwidowanymi organizacjami i grupami łącznie skazano – 2.465 osób z ogólnej liczby skazanych przez Trójkę – 11.800 osób.

Z 91 zlikwidowanych organizacji ponad jedna trzecia (32) zaliczała się do ukraińskich k[ontr]r[ewolucyjnych] nacjonalistycznych ugrupowań.

Ogólna liczba skazanych w związku z organizacjami to 1.103 osoby, z nich 448 osób zostało skazanych jako członkowie ukraińskich ugrupowań kontrrewolucyjnych.

Zdecydowaną większość skazanych uczestników licznych k[ontr]r[ewolucyjnych] grup stanowi element kułacko-cerkiewny – 1.121 osób.

---

⁶² Oprócz oficjalnych sądów i trybunałów w celu wydania masowych wyroków zostały utworzone administracyjne trójki z prawem wprowadzenia swoich decyzji w życie.

Przedstawiamy dane o skazanych w związku z likwidowanymi organizacjami i ugrupowaniami.

^{a-}Skazano w związku z organizacjami:^{-a}

Ukr. nacjonalistycznych [organizacji]	32	z liczbą uczestników –	448
Powstańczych – ” –	23	– ” –	246
Cerkiewno-sekciarskich – ” –	18	– ” –	129
Faszystowskich – ” –	8	– ” –	114
Związanych z polską k[ontr]r[ewolucją]	4	– ” –	98
Związanych z niemiecką k[ontr]r[ewolucją]	5	– ” –	63
^{a-} Związanych z sabotażem ^{-a}	^{a-} 1 ^{-a}	^{a-} – ” –	5 ^{-a}
RAZEM:	91	– ” –	1.103

^{a-}Skazano w związku z ugrupowaniami:^{-a}

Kułackich [ugrupowań]	122	z liczbą uczestników –	485
Cerkiewno-sekciarskich – ” –	89	– ” –	277
Przestępczo-bandyckich – ” –	88	– ” –	359
Terrorystycznych – ” –	21	– ” –	68
Powstańczych – ” –	13	– ” –	47
Ukr[aińsko]-nacjonalistycznych – ” –	11	– ” –	37
Faszystowskich – ” –	8	– ” –	24
Związanych z polską k[ontr]r[ewolucją]	8	– ” –	38
Związanych z niemiecką k[ontr]r[ewolucją]	6	– ” –	23
^{a-} Związanych z sabotażem ^{-a}	^{a-} 1 ^{-a}	^{a-} – ” –	4 ^{-a}
RAZEM:	367		1.362

Śledztwo w sprawie nacjonalistycznych i innych k[ontr]r[ewolucyjnych] ugrupowań pokazało, że większą część tych organizacji i grup stanowili był[i] bandyci polityczni, uczestnicy antyradzieckich armii i element kułacko-bandycki.

Aktywną działalność i bezpośredni udział w organizacjach k[ontr]r[ewolucyjnych] podejmował także element cerkiewno-sekciarski.

W przeprowadzanych przez nas sprawach ustalono, że cerkiewnicy łączyli się z ukraińskim elementem nacjonalistycznym, szeroko wykorzystując swoje kontakty w celu rozszerzenia bazy organizacji k[ontr]r[ewolucyjnych].

Praktyczna działalność uczestników organizacji polegała na przeprowadzaniu sabotażu i dywersji w różnych sferach gospodarki narodowej.

Szczególnie aktywnie prowadzona była sabotażowa działalność w rolnictwie. Sabotaż został skierowany na rozbicie MTS, gospodarstw hodowli bydła i ogólnie na zniszczenie siły ekonomicznej kołchozów.

Przedstawiamy krótkie zestawienie najbardziej interesujących rozpracowanych przez nas spraw:

I. W procesie agenturalno-operacyjnego rozpracowania elementu kułacko-powstańczego na terytorium był[ego] żytomierskiego okręgu (Wołyń) została wykryta polska organizacja dywersyjno-powstańcza i szpiegowska, stworzona przez II Oddział polskiego Sztabu Generalnego przez agentów lwowskiej ekspozytury: IGNATENKO, NAZARENKO, BŁACZENKO I BIEŁORUSA przetrzuconych z Polski na terytorium radzieckie.

W śledztwie ustalono, że IGNATENKO, BŁACZENKO, NAZARENKO i BIEŁORUS w 1930 r. podczas likwidacji kułactwa organizowali uzbrojone grupy, aktywnie

występowali przeciwko władzy radzieckiej, dokonywali aktów terroru wobec miejscowego radzieckiego i partyjnego aktywu.

Podczas rozbicia tych uzbrojonych grup pod koniec 1930 r. wymienione osoby dokonały zbrojnego przejścia do Polski, gdzie zostali zwerbowani przez wywiad dla szpiegowsko-dywerysyjnej i powstańczej działalności na terytorium radzieckim.

W rejonach był[ego] okręgu żytomierskiego wskazani wyżej szpiedzy i dywersanci, stworzyli aktywną szpiegowską organizację z był[ych] uczestników band politycznych i powstań.

Organizacja obejmowała rejony: potyjowski, maliński, radomyski, korostyszewski i czopowicki.

Główny skład organizacji kompletował się z Polaków, Ukraińców oraz byłych uczestników band politycznych, którzy po ich rozbiciu w 1919 r. znaleźli się w Polsce i którzy wrócili z czasem do ZSRR.

Podczas likwidacji tej organizacji zatrzymano należący do niej ciężki karabin maszynowy systemu „Maksim”, 1000 szt. naboju do niego i 11 sztuk broni palnej (karabiny, rewolwery i obrzyny).

Na podstawie zeznań uczestników organizacji zostało ustalone, że organizacja stawiała przed sobą następujące zadania:

1. Dokonywanie aktów dywersji, szczególnie podczas wojny.
2. Prowadzenie szpiegowskich działań w garnizonach Wołynia i Kijowa.
3. Organizacja bojowych oddziałów dla zbrojnych powstań w chwili rozpoczęcia wojny Polski ze Związkiem Radzieckim.

^a-W sprawie skazano 60 osób, z nich 26 w 1 kategorii.^{-a}

II. Na terytorium był[ego] okręgu nowogrodzkiego zlikwidowana została niemiecka organizacja dywersyjno-powstańcza.

W śledztwie ustalono, że organizacja założona jeszcze w 1929 r. rozpoczęła najbardziej aktywne działania w 1933 r. Organizacją kierował niemiecki konsulat w Kijowie.

Zgodnie z zadaniami niemieckiego konsulatu uczestnicy organizacji prowadzili szerokie działania na linii:

1. Szerokiej propagandy faszystowskiej i przygotowania organizacji do zorganizowanej, zbrojnej pomocy w chwili rozpoczęcia wojny Niemiec z ZSRR.
2. Przygotowań do dokonania aktów dywersji i przygotowania szerokich działań sabotażowych w kołchozach.
3. Zapoznania się z polityczną sytuacją kolonii niemieckiej w tym też tworzenia rejestru represji wśród niemieckiej ludności w celu przekazania tych informacji do niemieckiego konsulatu.

Oprócz kierowniczej działalności niemieckiego konsulatu ustalono, że aktywny udział w działalności organizacji brało niemieckie duchowieństwo.

Jeden z przywódców organizacji KOLKE, odwiedziwszy w czerwcu 1936 r. niemieckiego konsula, poinformował go o działalności organizacji i otrzymał od konsula poniższe dodatkowe wytyczne:

1. Nasilić działania werbunkowe, wprowadzając do organizacji nie tylko Niemców, lecz również Polaków.
2. Wybrać kilku aktywnych członków organizacji i skierować ich do k[ontr]r[ewolucyjnej] działalności wśród Niemców obwodu kijowskiego przesiedlonych do obwodu dnipropietrowskiego i do Kazachstanu.

Ustalono, że niemiecki konsulat okazywał pomoc finansową organizacji związaną z wyjazdami na polecenie konsulatu. Zgodnie z poleceniami konsula zostali oddelegowani do obwodu dnipropietrowskiego – KOLKE i do Kazachstanu – WICKE.

Po powrocie z „delegacji” KOLKE informował konsula o przeprowadzonej przez niego pracy, o ustanowieniu kontaktu z przywódcą niemieckiej kontrrewolucyjnej organizacji w obwodzie dniepropietrowskim – KUNKIELEM i o przekazanych mu wytycznych konsula o organizacji szpiegowsko-dywersyjnych i sabotażowych działań w obwodzie dniepropietrowskim.

Aresztowany przez nas w obwodzie dniepropietrowskim KRENIG zeznał, że na podstawie wytycznych otrzymanych od KOLKE, razem z agentem gestapo, niemieckim obywatelem TIDE i innymi przygotowywał akt dywersji w zakładzie „Spartak” w Mołoczańsku.

^{a-}W sprawie skazano 15 osób, z nich 13 – w 1 kategorii.^{-a}

III. W rejonach byłego okręgu białocerkiewskiego została wykryta faszystowska organizacja, która rozwinęła swoją działalność w rejonach: ryżyńskim, pohrebiszczeńskim i skwyrskim. Jak ustalono w agenturalnym rozpracowaniu i potwierdzono w śledztwie organizacja została założona w 1928 r. przez znanych działaczy nacjonalistycznych wykorzystujących w celach kontrrewolucyjnych legalne możliwości tzw. „Towarzystwo Buriakowoje”.

W kierownictwie organizacji byli nacjonalistyczni działacze:

^{a-}CZUMAK Piotr^{-a}, przybyły w 1918 r. na Ukrainę z Niemiec w specjalnych wywiadowczych celach.

^{a-}POLISZCZUK Moisiej^{-a}, był[y] ukraiński eserowiec, aktywny organizator elementu petlurowskiego.

^{a-}KUCZERENKO Aleksander^{-a}, agent niemieckiego wywiadu, zwerbowany podczas jego pobytu w niewoli w jednym ze specjalnie utworzonych przez niemieckie władze ukraińskich obozów.

Według wytycznych zostały przeprowadzone szerokie werbunkowe działania w celu uzupełnienia powstańczych kadr z liczby elementu petlurowskiego i nacjonalistycznego. Jednocześnie prowadzone były działania w celu zdobycia broni. W 1931 roku w związku z przeprowadzonymi aresztami organizacja czasowo wstrzymała swoją działalność. W 1934 roku działalność organizacji została wznowiona, rozpoczęły się ponownie działania w przygotowaniu powstańczych kadr i ponownie zaczęto zdobywać broń, za którą członkowie organizacji pracujący w punktach magazynowych „Zagotzierno” rozliczali się zbożem.

W 1935 r. z zesłania zbiegł uczestnik organizacji POLISZCZUK oraz przybył do Rużyna, gdzie w latach 1935-1936 prowadził aktywną pracę w celu wznowienia działalności organizacji.

W lecie 1936 r. z Archangielska przyjeżdżał CZUMAK, który zbierał informacje o sytuacji politycznej w okolicznych rejonach. Na specjalnie zwołanym zebraniu członków organizacji CZUMAK otwarcie ^{a-}wzywał do podpalania kołchozowego majątku i do terroru wobec wiejskiego aktywu^{-a}.

Jednocześnie organizacja skontaktowała się przez specjalnych członków z ukraińskim nacjonalistycznym elementem odbywającym zesłanie na Syberii.

^{a-}W sprawie skazano 19 osób, wszystkie w 1 kategorii^{-a}.

IV. W rejonach był[ego] okręgu humańskiego wykryta została aktywnie działająca k[ontr]r[ewolucyjna] organizacja ukraińskich eserów założona jeszcze w 1920 r. przez starych członków UPSR⁶³ – SZEWCZENKĘ, KAMIŃSKIEGO i RUDKIEWICZA.

Z kierownictwem organizacji miała bezpośredni związek była członek KC UPSR – Natalia KOZIUBIŃSKA obecnie odbywająca karę w Saratowie.

---

⁶³ UPSR – Ukraińska Partia Socjalistów-Rewolucjonistów (ukr.: Українська партія соціалістів-революціонерів – УПСР).

Śledztwo ujawniło, że organizacja zajmowała się głównie działaniami terrorystycznymi. Grupy tej organizacji wykryto w rejonach: pohrebyszczeńskim, łysiańskim, zwinogródzkim, ładyżyńskim, oratowskim i szpoliańskim.

^a–W sprawie skazano – 52 osoby, z nich w I kategorii – 49 osób.^{–a}

V. W Kijowie i obwodzie kijowskim zlikwidowana została aktywna ukraińska nacjonalistyczna organizacja duchownych z b[ylej] ukraińskiej cerkwi prawosławnej. Do centrum organizacji wchodził arcybiskupi MALUSZKIEWICZ⁶⁴, KARABINIEWICZ⁶⁵, KALISZEWSKI⁶⁶, SAMBORSKI⁶⁷ I MICHNOWSKI⁶⁸.

Działalnością tej organizacji objęty był szereg rejonów obwodu, w których organizacja założyła nacjonalistyczne komórki.

Praktyczna działalność organizacji polegała na przygotowaniu powstańczych grup, do których werbowano nacjonalistyczny element z pośród młodzieży.

Przed tymi grupami zostało postawione zadanie polegające na przeprowadzeniu wywrotowej działalności oraz zbrojnego wystąpienia w wypadku wojny.

---

⁶⁴ Konstanty Maluszkiewicz, s. Serhija (1890-1937) – duchowny Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Ukończył seminarium duchowne w Kijowie i przyjął święcenia kapłańskie w 1915. Wyświęcony na arcybiskupa w 1922. Duszpasterzował w Umaniu (1922-27), następnie w Kijowie (1927-34). W 1937 aresztowany pod zarzutem nacjonalistycznej działalności antypaństwowej. Skazany na śmierć i rozstrzelany. Zob. Д. Блажейовський, *Ієрархія київської церкви (861-1996)*, Львів 1996, s. 431.

⁶⁵ Mikołaj Karabiniewicz, s. Sylwestra (1888-1937) – duchowny Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Święcenia kapłańskie przyjął w 1913. Od 29 IV 1923 wyświęcony w Kijowie na arcybiskupa. Pełnił posługę kapłańską w Mohylewie (1923-1927), a następnie w Umaniu (1927-1932). W październiku 1934 tymczasowo aresztowany. Ponownie aresztowano go w 1937 pod zarzutem antyradzieckiej działalności i przynależności do ukraińskiej nacjonalistycznej organizacji. 29 XII 1937 skazany na rozstrzelanie. Wyrok wykonano. Zob. Д. Блажейовський, *Ієрархія київської церкви...*, s. 430; Н. Рубльова, *Микола Сильвестрович Карабіневич*, [w:] *Енциклопедія історії України*, t. 4, Київ 2007, s. 100-101.

⁶⁶ Juchym Kaliszewski, s. Awraama (1893-1937) – duchowny Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, arcybiskup odeski. Pochodził ze wsi Żabotyń, powiat Czerkawski, gubernia kijowska (dzisiaj wieś rejonu kamienieckiego, obwód czerkaski). W 1913 ukończył seminarium duchowne, a następnie w 1917 ukończył Wydział Historyczno-Filozoficzny na Uniwersytecie Warszawskim. Pracował jako nauczyciel historii i literatury rosyjskiej w Kijowie. Święcenia kapłańskie przyjął w 1921, następnie w tym samym roku podwyższony do godności protojereja. Święcenia biskupie przyjął 6 II 1922. Był duszpasterzem m.in. w takich miejscowościach jak: Zwienigorod (1922), Czerkasy (1922-1929), Odessa (1929-1930). Aresztowany w 1937 pod zarzutem przynależności do ukraińskiej nacjonalistycznej organizacji antypaństwowej. 15 IX 1937 decyzją Trójki przy kijowskim obwodowym zarządzie NKWD USSR skazany na śmierć i następnie rozstrzelany w Kijowie. Zob. Д. Блажейовський, *Ієрархія київської церкви...*, s. 430; Н. Рубльова, *Юхим Аврамович Калишевський*, [w:] *Енциклопедія історії України*, s. 37-38.

⁶⁷ Włodzimierz Samborski, s. Illi (1882-1937) – duchowny Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Święcenia kapłańskie przyjął w 1898. Święcenia biskupie uzyskał 28 II 1923. Duszpasterzował m.in. w takich miejscowościach jak: Kaniów (1923-1925), Żytomierz (1925-1926), Konotop (1927-1929), Kijów (1929-1930), Winnica (1930-1932). 23 X 1929 aresztowany pod zarzutem antyradzieckiej działalności. Wówczas postępowanie umorzono. Ponownie aresztowano go 13 VI 1937 pod zarzutem przynależności do ukraińskiej nacjonalistycznej organizacji antypaństwowej. 15 VI 1937 decyzją Trójki przy kijowskim obwodowym zarządzie NKWD URSR skazany na śmierć przez rozstrzelanie. Zob. Д. Блажейовський, *Ієрархія київської церкви...*, s. 431; О.К. Соколовський, *Церква Христова 1920-1940. Переслідування християн в СРСР*, Київ 1999, s. 182.

⁶⁸ Jerzy Michnowski, s. Michała (1868 lub 1866-1937) – duchowny Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Święcenia kapłańskie przyjął w 1895. Święcenia biskupie uzyskał 28 X 1921. Duszpasterzował m.in. w takich miejscowościach jak: Czernihów (1921-1922), Złotonosza (1922-1923), Kijów (1932-1934). W 1937 aresztowany pod zarzutem nacjonalistycznej działalności antypaństwowej. Skazany na śmierć i rozstrzelany w Kijowie. Zob. Д. Блажейовський, *Ієрархія київської церкви...*, s. 431; С. Білокінь, *Юрій Михайлович Міхновський*, [w:] *Енциклопедія історії України*, t. 6, Київ 2009, s. 767.

W celu osiągnięcia postawionych zadań uczestnicy organizacji postanowili zamaskować swoją działalność przenikając do różnych komórek radzieckiego aparatu. Dużo uwagi poświęcano wprowadzaniu swoich ludzi w skład wiejskiego aktywu.

Jednocześnie intensywnie zachęcano do wysunięcia swoich kandydatów w związku z wyborami do Rady Najwyższej ZSRR.

^a–W sprawie skazano 30 osób, z nich –w 1 kategorii – 28^a.

ZAST[ĘPCA] NACZELNIKA UNKWD OBWODU KIJOWSKIEGO
major bezpieczeństwa państwowego

*Babicz*⁶⁹
[podpis odręczny]

nr 679216, „[5]” stycznia 1938 r., m. Kijów

*Oryginał. Maszynopis w języku rosyjskim.
HDA SBU, f. 42, op. 31, spr. 34, k. 50-62.*

---

⁶⁹ Isaj Babicz, s. Jakowlewa (1902-1948) – radziecki generał porucznik, funkcjonariusz organów bezpieczeństwa. Od 1920 członek WKP(b), CzeKa-GPU-NKWD-MGB. W latach 1937-1938 zastępca naczelnika UNKWD odeskiego i kijowskiego obwodów. W latach 1943-1946 zastępca naczelnika Głównego Zarządu Kontrwywiadu (GUKR) „Smiersz” NKO.

1938, 9 stycznia, Kijów – Sprawozdanie zastępcy Naczelnika UNKWD USRR Obwodu Kijowskiego Isaja Babicza złożone Ludowemu Komisarzowi Spraw Wewnętrznych USRR Izraelowi Leplewskiemu przedstawiające operacyjno-rozpoznawcze działania Zarządu NKWD Obwodu Kijowskiego w okresie od 1 czerwca 1937 r. do 8 stycznia 1938 r.

9 stycznia 1938 r.

^{a-}Ścisłe tajne

Kijowski Obwodowy Zarząd NKWD^{-a}
Ludowemu Komisarzowi Spraw Wewnętrznych USRR
Komisarzowi Bezpieczeństwa Państwowego 2 rangi

^{a-}tow. LEPLEWSKIEMU I.M.^{-a}

**^{a-}Szczegółowe sprawozdanie^{-a}
o operacyjno-śledczych działaniach UNKWD Obwodu Kijowskiego
w okresie od 1 czerwca 1937 r. do 8 stycznia 1938 r.**

Od 1 czerwca 1937 r. do 8 stycznia 1938 r. Kijowski Obwodowy Zarząd NKWD oskarżył – 23.459 osób.

Oprócz tego, wysłano z Kijowa – 719 rodzin, w składzie – 1.624 osób, których głowy rodzin zostały skazane za kontrrewolucyjno-trockistowską działalność i wykluczone z partii prawych i trockistów.

W sprawach UGB oskarżono:

Trockistów i prawych	983 os.
Ukraińsk[ich] nacjonalist[ycznych] k[ontr]r[ewolucjonistów]	2.149
Uczestników spisków wojskowych	176
W związku z polską k[ontr]r[ewolucją] i szpiegostwem	6.426
W związku z niemiecką k[ontr]r[ewolucją] i szpiegostwem	883
W związku z rumuńską k[ontr]r[ewolucją] i szpiegostwem	163
W sprawie Harbińczyków	75
W związku z łotewską k[ontr]r[ewolucją] i szpiegostwem	215
W związku z grecką k[ontr]r[ewolucją] i szpiegostwem	29
W sprawie cerkiewnej i sekciarskiej k[ontr]r[ewolucji]	1.075
Syjonistów	10
Żon zdrajców ojczyzny	1.356
W związku z kulacką operacją	8.642
Terror i dywersja	72
Sabotaż	331
Antyradz[iecka] agitacja	666
Inne	208

---

^{a-} ^{-a} W oryginale tekst podkreślony maszynowo.

W okresie od 1 czerwca 1937 r. do 8 stycznia 1938 r. skazano 19.802 osoby
W tej liczbie:
w 1 kategorii 10.404
w 2 kategorii 9.379
wysłano poza granice ZSRR – 19 os[ób]

Z ogólnej liczby skazanych – SKAZANO:

PRZEZ KOLEGIUM WOJSKOWE:

w 1 kategorii 269
w 2 kategorii 73

z czego:

PRAWYCH TROCKISTÓW:

w 1 kategorii 101
w 2 kategorii 56

UKRAIŃSKICH NACJONALISTÓW:

w 1 kategorii 31
w 2 kategorii 13

UCZESTNIKÓW SPISKU WOJSKOWEGO:

w 1 kategorii 137
w 2 kategorii 4

Skazano przez trybunały wojskowe, Kolegium Specjalne i Specjalne Posiedzenie

	Trybunały Wojskowe		Kolegium Specjalne		Specjalne Posiedzenie		Ogółem	
	1 kat.	2 kat.	1 kat.	2 kat.	1 kat.	2 kat.	1 kat.	2 kat.
Prawych i trock[istów]	–	91	45	450	–	142	45	683
Ukr[aińskich] nacion[alistów]- k[ontr]r[ewolucjonistó w]	–	–	–	429	–	–	–	429
Inne przestęp[stwa]	18	180	6	589	–	195	24	694
RAZEM	18	271	51	1.468	–	337	69	2.076

OGÓŁEM SKAZANO PRZEZ NKWD ZSRR WEDŁUG SPECJALNYCH LIST – 5.515 os.

Z nich:

W POLSKIEJ OPERACJI 4.954
w 1 kategorii 4302
w 2 kategorii 652
W NIEMIECKIEJ OPERACJI 393
w 1 kategorii 343
w 2 kategorii 31
[wydalono] za granicę ZSRR 19
W RUMUŃSKIEJ OPERACJI 124

w 1 kategorii	91
w 2 kategorii	33
W SPRAWIE HARBIŃCZYKÓW	44
w 1 kategorii	30
w 2 kategorii	14
W NKWD ZSRR POZOSTAŁO JESZCZE NIEROZPATRZONYCH SPRAW NA PODSTAWIE TECZEK NA	1.500 osób
Z nich:	
na Polaków	990 osób
na Niemców	235
na Łotyszy	210
na Greków	29
na Rumunów	25
na Harbińczyków	11
Oprócz tego, pozostało do rozpatrzenia:	
w UNKWD ZSRR	1.131 osób
(w tej liczbie żon zdrajców ojczyzny)	1.127
w UNKWD USRR podlegających skierowaniu do NKWD ZSRR na Specjalne Posiedzenie	78
Na 9 stycznia 1938 r. POZOSTAJE ARESZTOWANYCH	320 osób.
Z nich:	
w sprawie trockistów i prawych	125 os.
w sprawie niemieckiej k[ontr]r[ewolucji] i szpiegostwa	1
w sprawie ukraińskiej nacjonalist[ycznej] k[ontr]r[ewolucji]	34
w sprawie spisków wojskowych	26
Syjonistów	10
Anarchistów	2
Żon zdrajców ojczyzny	49
Za cerkiewno-sekciarską k[ontr]r[ewolucję]	31
Za antyradziecką agitację	40
SKAZANO W SPRAWIE KUŁACKIEJ OPERACJI	11.800 osób.
w 1 kategorii	5.300
w 2 kategorii	6.500
Z OGÓLNEJ LICZBY SKAZANYCH – RZEZ TRÓJKI SKAZANO:	
W SPRAWIE POLSKIEJ k[ontr]r[ewolucji]	482 osoby
w 1 kategorii	168
w 2 kategorii	314
W SPRAWIE NIEMIECKIEJ k[ontr]r[ewolucji]	252
w 1 kategorii	140
w 2 kategorii	112
W SPRAWIE RUMUŃSKIEJ k[ontr]r[ewolucji]	15
w 1 kategorii	2
w 2 kategorii	13

W SPRAWIE HARBIŃCZYKÓW	20
w 1 kategorii	7
w 2 kategorii	13
W SPRAWIE ŁOTEWSKIEJ k[ontr]r[ewolucji]	5
w 1 kategorii	–
w 2 kategorii	5
W SPRAWIE UKRAIŃSKIEJ k[ontr]r[ewolucji]	1.312
w 1 kategorii	586
w 2 kategorii	726
W SPRAWIE CERKIEWNO-SEKCIARSKIEJ k[ontr]r[ewolucji]	1.063
w 1 kategorii	538
w 2 kategorii	525
W rezultacie śledztw wykryto i zlikwidowano:	
Szpiegów	2.051
Dywersantów	407
Terrorystów	42
^{a-} Agentów wywiadu i pierieprawszczików ⁷⁰ .	178 ^a
OGÓLEM SZPIEGÓW	2.678

OTRZYMANO DECYZJI WYDANYCH PRZEZ SPECJALNE POSIEDZENIA W SPRAWACH ŻON ZDRAJCÓW OJCZYZNY na 179 osób.

W ten sposób, z ogólnej liczby aresztowanych – 23.459
już skazano – 19.802
Zakończono sprawy i znajdują się w NKWD ZSRR i USRR na 2.709 osób
Zakończono sprawy i skierowano do prokuratury i sądów, w których nie podjęto
jeszcze decyzji na 628 osób
Pozostało aresztowanych na 9 stycznia 1938 r. – 320 osób

OPERACJA I SPRAWY W ZWIĄZANE Z POLSKĄ, NIEMIECKĄ, RUMUŃSKĄ, ŁOTEWSKĄ I GRECKĄ K[ONTR]R[EWOLUCJĄ] ZOSTAŁY ZAKOŃCZONE.

ZAST[ĘPCA] NACZELNIKA UNKWD OBWODU KIJOWSKIEGO
major bezpieczeństwa państwowego

Babicz
[podpis odręczny]

nr 679215, „9” stycznia 1938 r., m. Kijów

*Oryginał. Maszynopis w języku rosyjskim.
HDA SBU, f. 16, op. 30, spr. 105, k. 288-296.*

---

⁷⁰ Pierieprawszczycy – tak określano osoby, które przerzucały nielegalnie ludzi przez granicę.

1938, 12 stycznia, Kijów – Sprawozdanie naczelnika VIII Oddziału UGB NKWD USRR Łazara Munwieza o organizacjach antyradzieckich i grupach kontrrewolucyjnych zlikwidowanych przez organa NKWD USRR.

12 stycznia 1938 r.

^{a-}Ścisłe tajne^{-a}

Sprawozdanie

W przeprowadzonej przez NKWD ZSRR w trybie rozkazodawczym operacji nr 00447, przeciwko elementowi kułacko-przestępczemu wykryto i zlikwidowano na Ukrainie 552 organizacje antyradzieckie z ogólną liczbą 7.315 aresztowanych i 1.754 kontrrewolucyjnych grup z 8.180 aresztowanymi.

Stąd wniosek, że z ogólnej liczby 83.122 skazanych w kułackiej operacji 15.495 osób, czyli 18,7% było uczestnikami kontrrewolucyjnych ugrupowań (do przedstawionej liczby nie włączono uczestników grup przestępczo-bandyckich).

Zlikwidowane k[ontr]r[ewolucyjne] organizacje dzielą się na:

	organizacje k[ontr]- r[ewolucyjne]	w związku z nimi areszt[owano]	grupy k[ontr]- r[ewolucyjne]	w związku z nimi areszt[owano]
Ukraińskie	228	3.750	377	1.984
Kułacko-powstańcze	74	667	786	3.387
Cerkiewno-sekciarskie	119	1.128	408	1.592
Niemieckie	95	1.105	110	719
Polskie	17	225	28	92
Dywerysyjno-sabotażowe	19	440	45	406

Przedstawione liczby pokazują:

a) największa liczba zlikwidowanych k[ontr]r[ewolucyjnych] organizacji przypada na kontrrewolucję ukraińską;

b) ukraińska nacjonalistyczna k[ontr]r[ewolucja] daje największą liczbę aresztowanych: ogółem aresztowano 5.734 uczestników k[ontr]r[ewolucyjnych] organizacji i grup z ogólnej liczby 15.495 aresztowanych (37%).

c) najwięcej grup kontrrewolucyjnych zlikwidowano na linii k[ontr]r[ewolucji] kułacko-powstańczej.

^{a-} ^{-a} W oryginale fragment tekstu podkreślony maszynowo.

W podziale na obwody zlikwidowano:

Obwody	organizacje	w związku z nimi areszt[owano]	grupy	w związku z nimi areszt[owano]
doniecki	68	1.339	216	1.800
kijowski	91	1.103	270	1.003
charkowski	44	916	112	536
dniepropietrowski	50	380	152	531
odeski	61	704	244	1.260
winnicki	68	851	224	654
kamieniecki	38	765	122	714
mikołajewski	64	270	184	642
żytomierski	27	350	81	475
połtawski	13	256	88	356
czernihowski	35	307	42	160
MASRR	11	74	10	49

Główna masa uczestników polskich kontrrewolucyjnych organizacji i grup, aresztowana została w obwodach winnickim i kijowskim: z ogólnej liczby 317 uczestników polskich ugrupowań k[ontr]r[ewolucyjnych] we wskazanych obwodach aresztowano 288 osób.

Należy zauważyć, że główne uderzenie w kułackiej operacji zostało dokonane przed utworzeniem nowych obwodów, dlatego wskazana wyżej liczba aresztowanych Polaków w obwodach kijowskim i winnickim obejmuje także rejony obwodów żytomierskiego i kamienieckiego.

Większość niemieckich ugrupowań kontrrewolucyjnych zlikwidowano w obwodach odeskim (665 aresztowanych) i donieckim (413 aresztowanych), gdzie znajduje się największa liczba niemieckich koloni.

Z oczywistych przyczyn najwięcej organizacji dywersyjno-sabotażowych i grup zlikwidowano: z ogólnej liczby 846 uczestników ugrupowań dywersyjno-sabotażowych w Donbasie aresztowano 718 osób.

^aPolskie organizacje^a

1. W procesie działań operacyjno-śledczych przeciwko elementowi kułacko-powstańczemu wykryto i zlikwidowano polską szpiegowsko-dywersyjną i powstańczą organizację na terytorium rejonów: potijewskiego, malińskiego, radomyszlskiego, korostyszewskiego, czopowickiego obwodu żytomierskiego.

Organizacja była utworzona przez przetrzuconych na stronę radziecką agentów polskiego wywiadu IGNATENKĘ, NAZARENKĘ, BŁACZENKĘ oraz BIEŁORUSA i

składała się z Polaków i Ukraińców – kułaków i byłych bandytów, którzy uciekli do Polski i wrócili w ostatnich latach do ZSRR.

Wymienieni polscy agenci w 1930 r. tworzyli uzbrojone kułackie grupy, otwarcie występowały przeciwko władzy radzieckiej, dokonywali aktów terrorystycznych przeciwko wiejskiemu aktywowi.

Po rozbiciu tych grup kułacko-bandycyjnych, IGNATENKO, NAZARENKO i inni przywódcy dokonali zbrojnego przejścia na terytorium Polski, gdzie zostali zwerbowani do działań szpiegowsko-dywersyjnych, a także dla zorganizowania powstańczych ośrodków na terytorium ZSRR.

W śledztwie ustalono, że organizacja prowadziła szpiegowskie działania w garnizonach obwodów żytomierskiego i kijowskiego, tworzyła bojowe oddziały i przygotowywała akty dywersji szczególnie na okres wojenny.

Aresztowano i skazano w tej sprawie 60 osób, z nich 26 w pierwszej kategorii.

2. W śledztwie w tej sprawie aresztowano w płuźniańskim (granicznym) rejonie obwodu kamienieckiego kułaka OLESZKIEWICZA – był[ego] komunistę. We wspomnianym rejonie wykryto i zlikwidowano organizację POW.

Uczestnicy organizacji prowadzili aktywne k[ontr]r[ewolucyjne] nacjonalistyczne działania i przygotowywali akty terrorystyczne przeciwko aktywistom.

Aresztowano i skazano w tej sprawie 27 osób.

^a**Niemieckie organizacje**^{-a}

1. W zieleckim⁷¹ rejonie narodowym została wykryta i zlikwidowana niemiecka faszystowska powstańcza organizacja, która została utworzona jeszcze w 1933 r. przez niemieckiego rezydenta POPERA.

Na jego polecenie kułacy – bracia SZTRAJFEL mając status nielegalnych wprowadzili do organizacji we wsiach Strasburg i Baden wyżej wspomnianego rejonu (obwód odeski) 19 kułaków i byłych uczestników powstań antyradzieckich. Wszyscy oni zostali aresztowani i skazani.

2. Faszystowska powstańcza organizacja wykryta i zlikwidowana w Zielcach – rejonowym centrum na Odeszczyźnie utworzona była przez agentów niemieckiego konsulatu w Odessie.

Uczestnicy organizacji prowadzili faszystowską agitację, tworzyli grupy powstańcze głównie w celu walki zbrojnej przeciwko władzy radzieckiej w czasie wojny.

Aresztowano 230 osób, które zostały skazane.

^a**Ukraińskie antyradzieckie organizacje powstańcze**^{-a}

1. W trybie wykonania rozkazu nr 00447 w Charkowie wykryto i zlikwidowano antyradziecką ukraińską organizację powstańczą składającą się mieszkańców Galicji, którą kierowali byli oficerowie Armii Halickiej – OSOWSKI i KRUSZELNICKI oraz agent polskiego wywiadu, członek UWO⁷² – WIELICZKO.

---

⁷¹ Zielecki Niemiecki Rejon Narodowościowy (ros.: Зельцкий немецкий национальный район, niem.: Deutscher Kreis Selz, ukr.: Зельцький німецький національний район) – jednostka administracyjno-terenowa na terenie okręgu odeskiego (później obwodu odeskiego). Centrum jednostki, utworzonej 4 X 1924, zlokalizowane było we wsi Zielce (obecna nazwa Lymanśke, ukr. Лиманське). Początkowo nosiła ona nazwę Rejon Manchejmski, w 1926 zmieniono jej nazwę na Rejon Friedrich-Engelsowski, a w 1931 na Rejon Zielecki. Rejon ten został administracyjnie zlikwidowany 26 III 1939.

⁷² UWO – Ukraiński Okręg Wojskowy, (ukr.: Український військовий округ – УВО).

Przerzuceni z za granicy z zadaniami od polskich organów wywiadowczych i UWÓ WIELICZKO i inni tworzyli nacjonalistyczno – faszystowską organizację przygotowującą kadrę powstańczą oraz terrorystyczne i dywersyjne akty.

Niektórzy uczestnicy organizacji zajmowali się szpiegostwem.

Aresztowano 15 osób, z nich 12 skazano w pierwszej kategorii i troje – na okres 10 lat więzienia.

2. W rejonie złotonoskim obwodu połtawskiego, wasylkowskim – kijowskiego i nowogrodzkim – żytomierskiego zlikwidowana została ukraińska antyradziecka dywersyjno-powstańcza organizacja, którą kierował LESIK – były oficer carskiej i petlurowskiej armii.

Uczestnicy organizacji oprócz dywersyjno-powstańczych działań zajmowali się szpiegostwem. W śledztwie ustalono, że LESIK – polski rezydent do 1934 r. był bezpośrednio związany z polskimi organami wywiadowczymi, wiele razy przekraczał nielegalnie granicę Polski.

Aresztowano i skazano w tej sprawie 18 osób.

3. Wykryto i zlikwidowano ukraińską powstańczą organizację w rejonie bobrynieckim utworzoną przez rozkułaczoną ANDRUSZCZENKĘ, byłego oficera, uczestnika SWU⁷³.

Główny cel organizacji – przygotowanie powstańczych kadr oraz zbrojnego powstania przeciwko władzy radzieckiej.

Aresztowano i skazano 11 osób – kułaków i petlurowców.

Odeszczyzna

^{a-}**Cerkiewno-sekciarskie organizacje**^{-a}

1. W rejonie emilczyńskim, obwodu żytomierskiego została wykryta i zlikwidowana powstańcza organizacja, którą utworzyli i kierowali księża KAPUŚCIŃSKI, ZACHARICZ oraz in.

Członkowie organizacji, składającej się głównie z aktywu kościelnego prowadzili aktywną propagandę kontrrewolucyjną oraz dywersyjno-wywrotową działalność w kolchozach.

Główne zadanie organizacji – przygotowanie powstańczych kadr do rozpoczęcia wojny oraz terroryzowanie wiejskiego aktywu.

Aresztowano i skazano 27 osób.

2. W wielu wsiach rejonu berezyńskiego, obwodu kijowskiego została wykryta i zlikwidowana kontrrewolucyjna grupa składająca się z 7 księży. Członkowie grupy prowadzili wśród miejscowej ludności agitację antyradziecką szczególnie przeciwko kolchozom i stawiali sobie za cel rozwalenie kolchozów.

Aresztowano i skazano w tej sprawie 7 osób.

3. W procesie kułackiej operacji została wykryta i zlikwidowana w rejonie bałaklijskim, obwodu charkowskiego aktywna kontrrewolucyjna grupa prawdziwie prawosławnych⁷⁴, która pracowała nad tworzeniem tzw. grup „krasnodrakońskich”⁷⁵.

Członkowie grupy prowadzili kontrrewolucyjną agitację wzywając do terroryzowania miejscowych przedstawicieli władz i aktywu oraz przygotowania powstania przeciwko władzy radzieckiej. Na czele tej grupy stał były kułak PŁAK.

Aresztowano 10 osób, wszyscy zostali skazani na karę śmierci przez rozstrzelanie.

---

⁷³ SWU – Związek Wyzwolenia Ukrainy, (ukr.: Союз визволення України – СВУ).

⁷⁴ Rosyjski Kościół Prawdziwie Prawosławny (ros.: Русская истинно-православная церковь).

⁷⁵ Krasnodrakonowce – utożsamiali radzieckie państwo ze Smokiem z Księgi Objawienia i przyzywali swoich naśladowców aby wszelkimi sposobami aktywnie stawiali opór władzy (ros.: Краснодраконовцы).

4. W wielu rejonach obwodu charkowskiego wykryto organizację tzw. „triasunów”⁷⁶, która tworzyła nielegalne grupy sekciarskie w celu walki z władzą radziecką. Organizacja miała łączność z zesłańcami, miała swój szyfr dla kontaktów z nimi. Aresztowano 13 osób i skazano ich w 1 kategorii.

^a**Kułacko-powstańcze organizacje**^{-a}

1. W rejonie połtawskim została wykryta i zlikwidowana kułacka powstańcza organizacja, którą kierował kułak GARSZIN.

Celem organizacji było przygotowanie powstania zbrojnego na wypadek interwencji wojskowej i aktów dywersji w miejscach o znaczeniu obronnym.

10 osób – członków organizacji zostało skazanych na karę śmierci przez rozstrzelanie, 1 osoba została skazana na okres 10 lat więzienia.

2. W rejonie kahorlickim obwodu kijowskiego zlikwidowano kułacko-powstańcze ugrupowanie składające się z 7 byłych bandytów, utworzone i rządzone przez byłego pułkownika bandy ZIELONEGO⁷⁷ [ataman ZIELONY] – PUGACZA. Uczestnicy grupy prowadzili działania przygotowujące powstanie. Wszyscy oni są skazani.

3. W rejonie bałaklijskim obwodu charkowskiego została wykryta i zlikwidowana szeroko rozgałęziona powstańcza organizacja kierowana przez byłego eserowca PANASOWSKIEGO. Organizacja miała swoje ośrodki w rejonach: połtawskim, zinkowskim, łazorskim, kremeńczuckim obwodu połtawskiego.

Organizacja składała się głównie z kułaków i byłych eserowców, przygotowywała powstanie przeciw władzy radzieckiej, planując przeprowadzić napad na rozmieszczony w miejscowości Bałaklija magazyn wojskowy GAROZ⁷⁸ i przejąć broń.

Członkowie organizacji materialnie wspierali kułaków mających status nielegalnych.

Na polecenie organizacji przeprowadzono akty dywersji w kolchozach rejonu, przeważnie polegające na zatruciu świń.

Aresztowano i skazano w tej sprawie 43 osoby.

„12 stycznia 1938 r., nr 83/сн

*Oryginal. Maszynopis w języku rosyjskim.
HDA SBU, f. 16, op. 31, spr.74, k. 27-39.*

---

⁷⁶ Pięćdziesiątnicy/triasunowie – zabraniają swoim członkom odwiedzać teatry, kino, kluby, zebrania świeckie, słuchać radia, czytać gazety, służyć w Armii Radzieckiej. Najbardziej gorliwym triasunom przyznaje się tytuły proroków z jednym, dwoma lub trzema „wieńcami”. Każdy członek tej grupy po pewnym czasie musi przyprowadzić do wiary swoich znajomych lub sąsiadów. Działalność pięćdziesiątników – triasunów była zabroniona w Związku Radzieckim (ros.: Пятидесятники/трясуны).

⁷⁷ Zielony (1886-1919) – wł. Daniel Terpyło. Od 1905 członek partii eserów. Jeden z kilku dowódców (atamanów) powstańczych na Ukrainie. Początkowo walczył na czele zorganizowanego przez siebie oddziału przeciwko hetmanowi Pawłowi Skoropadskiemu na Kijowszczyźnie. W 1918 na polecenie Symona Petlury sformułował Dnieprowską powstańczą dywizję, która weszła w skład korpusu Jewhena Konowalca. Na początku stycznia otrzymał rozkaz wymarszu na pomoc Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej walczącej z Polską, ale część jego dywizji kategorycznie odmówiła walki i wróciła na Kijowszczyznę. Wypowiedział wówczas posłuszeństwo Dyrektoriatowi, a nawet podjął walkę z wojskami URL. W 1919 został rozgromiony przez Armię Czerwoną. Pod koniec 1919 walczył w bitwie z denikinowcami koło Kaniowa. Ciężko ranny zmarł w tym samym roku. Zob. *Polacy na Ukrainie...*, t. VI, s. 201; Я. Тинченко, *Офіцерський корпус армії Української Народної Республіки (1917-1921)*, кн. 1, Київ 2007, s. 173-174.

⁷⁸ GAROZ – Państwowy Artyleryjski Zakład Remontowo-Doświadczalny (ros.: Государственный артиллерийский ремонтно-опытный завод – ГАРОЗ).

1938, 10 kwietnia, Kijów – Fragment z protokołu posiedzenia Biura Politycznego KC KP(b)U w sprawie likwidacji szkół mniejszości narodowych w USRR.

**Protokół nr 20
z posiedzenia Biura Politycznego KC KP(b)U w dniu 10 kwietnia 1938 r.**

[...]

Punkt 3.

WYŚLUCHANO: O reorganizacji szkół mniejszości narodowych na Ukrainie.

POSTANOWIONO:

Po przeprowadzeniu kontroli ustalono, że działający w LKO USRR wrogowie narodu: trockiści, bucharyńcy i burżuazyjni nacjonaści, zorganizowali sobie wydzielone niemieckie, polskie, czeskie, szwedzkie, greckie i inne szkoły narodowe, tworząc z nich ośrodki burżuazyjno-nacjonalistycznego i antyradzieckiego wpływu na dzieci.

Praktyka tworzenia szkół mniejszości narodowych spowodowała ogromne szkody w prawidłowym nauczaniu i wychowywaniu, odgradzała dzieci od życia radzieckiego pozbawiając je możliwości włączania się do radzieckiej kultury i nauki oraz nie dając im możliwości zdobywania dalszej oświaty w technikach i wyższych szkołach.

Opierając się na uchwale KC KP(b)U, Biuro Polityczne KC KP(b)U uznaje za niecelowe i szkodliwe dalsze istnienie wydzielonych szkół mniejszości narodowych oraz oddziałów i klas przy zwyczajnych szkołach radzieckich i postanawia:

1) Przekształcić wydzielone szkoły mniejszości niemieckiej, polskiej, czeskiej, szwedzkiej i inne szkoły i technika w typowe szkoły radzieckie, a także zlikwidować narodowościowe oddziały i klasy przy zwyczajnych szkołach, technikach i uczelniach.

2) Przekształcić Niemiecki Instytut Pedagogiczny w Odessie na Instytut Języków Obcych.

3) Uczniów wydzielonych szkół podstawowych, niepełnych średnich i średnich, wydzielonych techników i szkół pedagogicznych oraz oddziałów narodowościowych przenieść do pobliskich radzieckich szkół, techników i przedszkoli zwykłego typu, zapewnić im odpowiednią kadrę pedagogiczną, podręczniki i przyrządy do nauki.

4) Jeśli nie uda się umieścić uczniów w sąsiednich szkołach, wówczas należy przekształcić wydzielone szkoły mniejszości narodowych, technika i szkoły pedagogiczne lub wydzielone oddziały i klasy wprowadzając w nich plany nauczania i programy właściwe dla szkół radzieckich, techników i szkół pedagogicznych zwykłego typu z ukraińskim lub rosyjskim językiem nauczania. Postanowienie to należy realizować od jesieni 1938 r. przyjmując do tych szkół także dzieci innych narodowości.

5) Pomieszczenia pozostałe po przekształconych wydzielonych szkołach mniejszości, obowiązkowo należy wykorzystać na potrzeby nowych szkół, techników i szkół pedagogicznych lub na polepszenie warunków pracy już istniejących szkół i techników, np. poprzez likwidację drugiej i trzeciej zmiany, poszerzenia ich bazy itp.

6) Zobowiązać Ludowe Komisariaty Oświaty, Zdrowia, Ziemi, Lasów i Lokalnego Przemysłu, aby do 1 maja 1938 roku przeprowadzić wszystkie prace przygotowawcze, zatwierdzić terminy i kolejność przekształcania poszczególnych mniejszościowych szkół, techników i szkół pedagogicznych, Niemieckiego Instytutu Pedagogicznego w Odessie, Polskiego Oddziału przy Kijowskim Instytucie Pedagogicznym, wydzielonych oddziałów

narodowościowych, wydzielonych klas w szkołach, technikach i szkołach pedagogicznych. Całą pracę przygotowawczą należy zakończyć przed 1 sierpnia 1938 r.

7) Zobowiązać pierwszych sekretarzy Komitetów Obwodowych KP(b)U oraz Ludowy Komitet Oświaty USRR, aby do 1 maja 1938 r. przedstawili do zatwierdzenia przez KC KP(b)U plan reorganizacji każdej wydzielonej szkoły narodowościowej, technikum, szkoły pedagogicznej oraz wydzielonych oddziałów i klas.

Cała praca związana z reorganizacją wydzielonych szkół narodowościowych ma być osobiście kontrolowana i kierowana przez sekretarzy obwodowych komitetów KP(b)U.

[brak podpisu]

*Pismo na powielaczu w języku ukraińskim.
CDAHOU, f. 1, op. 6, spr. 463, k 3-4.*

1939, Kijów – Dane statystyczne o składzie narodowościowym ludności z 16 wschodnich okręgów USRR i Mołdawskiej SRR

[dopisek odręczny]
tow. L. G. Mielnikow
zapoznałem się
05.01.1949 r.

[ściśle tajne]

CSU ZSRR
Urząd Statystyki Ukraińskiej SRR

Nr 522

Komitet Centralny KP(b)U
Do tow. N. S. Chruszczowaⁱⁱ

Przekazuję Panu dane o składzie narodowościowym ludności mieszkającej w 16 wschodnich obwodach USRR i byłej Mołdawskiej ASRR w oparciu o ewidencję ludności w 1939 roku.

Narodowość	Stan ludności w tysiącach		Ogółem
	miejskiej	wiejskiej	
Ukraińcy	6.738,2	16.929,3	23.677,5
Rosjanie	2.677,3	1.498,0	4.175,3
Żydzi	1.310,4	222,4	1.532,8
Polacy	105,3	252,4	357,7
Mołdawianie	30,4	200,3	230,7
Białorusini	89,9	68,4	158,2
Grecy	46,2	60,8	107,0
Bułgarzy	16,5	67,3	83,8
Tatarzy	33,8	21,6	55,4
Niemcy	70,3	322,2	392,5
Inni	72,2	113,1	185,3
Razem	11.190,4	19.755,8	30.946,2

Imię, nazwisko naczelnika Urzędu Statystyki USRR

W. Burlin
[podpis odręczny]

[dopisek odręczny]
Wysłano w 2 egzemplarzach

Zatwierdził M. K. Kowalenko
Nr 861

*Oryginał, maszynopis w języku rosyjskim
CDAHU, f. 1, op. 7, spr. 449.*

1941, [30] czerwca, Czernihów – *Postanowienie śledczego 3 Oddziału 66. Korpusu Strzeleckiego młodszego lejtnanta Storonkina o aresztowaniu Michała Kozłowskiego, s. Konstantego.*

^{a-} „ZATWIERDZAM”^{-a}
NACZELNIK 3 ODDZ[IAŁU] 66. KS⁷⁹
KAPITAN BEZPIECZEŃSTWA
PAŃST[WOWEGO]

Iskrow
[podpis maszynowy oraz odręczny]
„ 30 ”^{b-} [...] ^{-b} 1941 r.

^{a-}ARESZT KOZŁOWSKIEGO
SANKCJONUJĘ:^{-a}
PROKURATOR WOJSKOWY 66. KS
PRAWNIK WOJSK[OWY] 2 RANGI

Sinelnikow
[podpis maszynowy oraz odręczny]
„ 30 ” *czerwca* 1941 r.

^{a-}**Postanowienie**^{-a}
(o aresztowaniu)

M[iasto] Czernihów, „ [...] ” czerwca 1941 roku.

Ja, śledczy 3 Oddziału 66. Korpusu Strz[eleckiego], mł[odszy] lejtnant bezpieczeństwa państ[wowego] STORONKIN, rozpatrzyłem otrzymany materiał na KOZŁOWSKIEGO Michała Konstantynowicza, urodzonego w 1919 roku we wsi ^{c-} Kurowszczyzna^{-c} rejonu sokólskiego obwodu białostockiego, według narodowości Polak, wykształcenie 3 klasy, gospodarz indywidualny, nieżonaty, czerwonoarmista – żołnierz służby zasadniczej 793. P[ułku] S[trzeleckiego], mieszka tamże, [oskarżonego] o to, że prowadzi wśród żołnierzy agitację antyradziecką.

KOZŁOWSKI M.K., znajdując się na służbie w Armii Czerwonej, systematycznie prowadzi antyradziecką agitację skierowaną przeciwko obronie Związku Radzieckiego wśród żołnierzy pododdziału, wypowiada defetystyczne poglądy o przyszłej wojnie, jednocześnie wychwala ustrój państwowy w dawnej Polsce oraz faszyzm niemiecki. W m[iesiącu] czerwcu 1941 r. KOZŁOWSKI mówił:

„Państwo niemieckie jest silne, ono bez wątpienia rozbije Związek Radziecki”.

Gdy obecni odpowiedzieli, że jeśli trzeba będzie to dadzą należyty opór, KOZŁOWSKI powiedział:

„A to jeszcze zobaczymy jak wy będziecie wojować, Finlandii nie daliście rady, a to nie jest Finlandia, nie starczy wam sił zwyciężyć Niemcy, Hitler jest silny” (z zeznań świadka SWINARCZUKA).

KOZŁOWSKI wychwala życie w był[ej] Polsce i rozprzestrzenia oszczerce plotki o życiu kołchoźników. 8 czerwca b.r. wśród żołnierzy swojego pododdziału KOZŁOWSKI mówił:

---

^{a-} ^{-a} W oryginale fragment podkreślony maszynowo a pomocą linii przerywanej.

⁷⁹ KS – Korpus strzelecki.

^{b-} ^{-b} W oryginale pozostawiono puste miejsce.

^{c-} ^{-c} Nazwa miejscowości została poprawiona, wpisana odręcznie na tekście drukowanym.

„Teraz u nas organizują kołchozy, a jaka z nich korzyść, u nas wcześniej żyli lepiej bez tych waszych kołchozów i było wszystkiego więcej, przy czym, wszystko swoje, a w kołchozach u was w ogóle niczego nie ma. Naród w kołchozie jest obdarty ...” (z zeznań świadka MOROZA).

KOZŁOWSKI wypowiada swoje niezadowolenie ze służby w Armii Czerwonej, wychwala była armię polską mówiąc, że armia polska była lepsza od Armii Czerwonej, że służyć w niej było dobrze.

29 czerwca b.r. KOZŁOWSKI odmówił odczytania tekstu przysięgi Armii Czerwonej, tłumacząc to tym, że jakoby nie może czytać po rosyjsku.

Przez dowództwo oddziału KOZŁOWSKI charakteryzowany jest jako niezdyscyplinowany żołnierz, wchodzi w sprzeczki z mł[odszymi] dowódcami, bez zezwolenia dowódców wychodzi z pododdziału.

Antyradziecka agitacja KOZŁOWSKIEGO potwierdzana jest przez świadków SIELEZNIĘWA, SWINARCZYKA oraz MIASOJEDOWA.

^a**Postanowilem:**^{-a}

KOZŁOWSKIEGO Michała Konstantynowicza poddać przeszukaniu i aresztować.

ŚLEDZCY 3 ODDZIAŁU 66. K[ORPUSU] S[TRZELECKIEGO]

mł[odszy] lejtnant bezpieczeństwa państ[wowego]

Storonkin

[podpis maszynowy oraz odręczny]

^aZgadzam się:^{-a}

ST[ARSZY] ŚLEDZCY 3 ODDZIAŁU 66. K[ORPUSU] S[TRZELECKIEGO]

st[arszy] lejtnant bezpieczeństwa państ[wowego]

Moisiejew

[podpis maszynowy oraz odręczny]

Oryginał. Maszynopis w języku rosyjskim.

AU SBU CzO, spr. II-14931, k. 2-3.

1941, 30 czerwca, [Czernihów] – *Protokół przesłuchania Michała Kozłowskiego, s. Konstantego oskarżonego o działalność antyradziecką w Armii Czerwonej.*

Protokół przesłuchania

DO SPRAWY nr ^{a-} _____ ^{-a}

30 czerwca 1941 r.

Ja, śledczy 3 Oddz[iału] 66. K[orpusu] S[trzeleckiego] *Storonkin*, przesłuchałem w charakterze oskarżonego

1. Nazwisko *Kozłowskiego*
2. Imię oraz imię ojcowskie *Michała Konstantynowicza*
3. Data urodzenia *1919 roku*
4. Miejsce urodzenia *wieś Kurowszczyzna rejonu sokólskiego obwodu białostockiego*
5. Miejsce zamieszkania *miasto Czernihów, obóz krasniański*
6. Narodowość i obywatelstwo (poddaństwo) *Polak, ob[ywatel] ZSRR*
7. Paszport (kiedy i przez jaki organ wydany numer) *Jako pełniący służbę wojskową nie posiada*
8. Rodzaj zajęcia (miejsce pracy i stanowisko) *Czerwonoarmista 793. Pułku Strzel[eckiego]*
9. Pochodzenie społeczne (typ zajęcia rodziców, ich sytuacja majątkowa) *Robotnik⁸⁰*
10. Sytuacja społeczna (rodzaj zajęcia i sytuacja majątkowa):
  - a) do rewolucji ^{a-} _____ ^{-a}
  - b) po rewolucji *Robotnik*
11. Skład rodziny (bliscy krewni, ich imiona, nazwiska, adresy i typ zajęcia) *Ojciec Kozłowski Konstantyn 72 lata, pozostający na utrzymaniu brata Kozłowskiego Konstantyna, matka Anna Semenowna, mieszka w m. Sokółka, obwód białostocki, gosp[odyni] dom[owa], brat Kozłowski Konstantyn, pracuje jako robotnik w m. Czernihów, brat Antoni – stolarz, dwie siostry*

[koniec strony]

[podpis odręczny]*

Kozłowski

12. Wykształcenie (ogólne, specjalne) *3 klasy polskiej szkoły*
13. Przynależność partyjna *Był członkiem organizacji „Strzelce” oraz „Za Młodą Polskę”*
14. Jakim represjom podlegał: skazanie, areszt i in. (kiedy, przez jaki sąd i za co):
  - a) do rewolucji ^{a-} _____ ^{-a}
  - b) po rewolucji *W 1937 r. skazany przez polski sąd za politykę na 15 miesięcy. Kary nie odbył, ponieważ sąd wyższej instancji uchylił wyrok.*
15. Jakie posiada nagrody (ordery, dyplomy, broń i inne) [nadane przez] władzę radziecką *Nie posiada*

---

^{a-} ^{-a} W oryginale pole formularza pozostawiono puste.

⁸⁰ Tak w dokumencie, powinno być „z robotników”.

* Każda strona protokołu jest poświadczona odręcznym podpisem przesłuchiwanego.

16. Kategoria ewidencji wojskowej i gdzie stoi na ewidencji *Szeregowy żołnierz rezerwy*
17. Służba w Armii Czerwonej (gwardii czerwonej, w oddziałach partyzanckich) kiedy i w charakterze kogo *od 13 maja 1941 roku*
18. Służba u białych i innych armiach k[ontr]r[ewolucyjnych] (kiedy i charakterze kogo) *Nie służył*
19. Udział w bandach, k[ontr]r[ewolucyjnych] organizacjach i powstaniach *Nie brał udziału*
20. Informacje o działalności społeczno-politycznej *Nie ma*

Uwagi: Każda strona protokołu powinna zawierać podpis przesłuchiwanego a ostatnia – przesłuchującego.

Zeznania oskarżonego Kozłowski Michała Konstatańowicza z „30” czerwca 1941 r.

Przesłuchanie rozpoczęło się o 16 godzinie.

^b[...]^b

^c*Pytanie:*^{c**} Czym zajmowaliście się do [objęcia] służby w Armii Czerwonej?

^c*Odpowiedź:*^c Od dziewiątego roku życia do 1934 roku pasłem bydło we wsiach Tartak, Miejskie Nowiny, Wierzchjedlina i in. wsiach r[ejo]nu sokólskiego obw[odu] białostockiego. W 1934 roku pracowałem jako parobek u kułaka, jego nazwiska zapomniałem. Od 1935 do chwili powołania mnie do Armii Czerwonej pracowałem jako stolarz u prywatnych gospodarzy.

Pytanie: Powiedzcie, w jakich organizacjach byliście w dawn[ej] Polsce?

Odpowiedź: W dawn[ej] Polsce byłem członkiem dwóch organizacji – „Strzelcy” oraz „Młoda Polska”.

Pytanie: Kiedy i gdzie wstąpiliście do wskazanych przez was organizacji?

Odpowiedź: Do organizacji nazywanej „Strzelcy” wstąpiłem w 1930 roku w mieś[cie] Sokółka, do organizacji „Młoda Polska” wstąpiłem w 1937 roku w m. Sokółka.

Pytanie: Jakie zadania stawiała [przed sobą] organizacja „Młoda Polska”?

Odpowiedź: Organizacja „Młoda Polska” stawiała [przed sobą] zadanie obalenia polskiego rządu. ^dOrganizacja ta miała kontakt z niemieckim faszyzmem, pokładała duże nadzieje w niemieckim faszyzmie, uczyła, że pomoże obalić polski rząd.^d

Pytanie: Kto przewodził organizacji „Młoda Polska” w mieście Sokółka?

Odpowiedź: W mieście Sokółka organizacji „Młoda Polska” przewodził Sieczko Edward. Kiedy u nas ^czaczęły się organizować rady, Sieczko z mias[ta] Sokółka uciekł do Warszawy a razem z nim kilku członków organizacji „Młoda Polska” także uciekło do Warszawy. Sieczko również mi proponował ucieczkę do Warszawy, odmówiłem.

Pytanie: Kto z członków organizacji „Młoda Polska” był aresztowany przez polskie władze?

Odpowiedź: W 1937 roku byłem aresztowany przez polskie władze jako członek „Młodej Polski” i zostałem skazany na 15 miesięcy więzienia. Złożyłem odwołanie do sądu wyższej instancji i wyrok w mojej sprawie został uchylony.

^b ^b Poniżej cały protokół przesłuchania napisany odręcznie.

^c ^c W całym dokumencie słowa „pytanie” i „odpowiedź” zostały podkreślone odręcznie czarnym atramentem.

^{**} W całym dokumencie słowa „pytanie” i „odpowiedź” w celu lepszej czytelności tekstu zostały zapisane kursywą.

^d ^d W oryginale fragment tekstu został odręcznie podkreślony za pomocą czarnej kredki.

^e ^e W oryginale fragment tekstu w celu podkreślenia jego znaczenia dla śledztwa został zaznaczony na lewnym marginesie za pomocą linii pionowej sporządzonej czarną kredką.

Pytanie: Jaki udział braliście w organizacji „Młoda Polska”?

Odpowiedź: W organizacji „Młoda Polska” byłem szeregowym członkiem, żadnych poleceń nie wykonywałem, tylko chodziłem [na spotkania] do tej organizacji.^{-e}

Pytanie: Dlaczego, byliście aresztowani przez polskie władze jako członek organizacji „Młoda Polska”?

Odpowiedź: Zimą 1937 roku w mieś[cie] Sokółka w parku prowadziłem rozmowy przeciwko polskiemu rządowi. Tę rozmowę podsłuchał policjant i to on mnie zatrzymał. Wskazał mnie jako prowadzącego rozmowy przeciwko polskiemu rządowi.

Pytanie: Czy byliście aresztowani pod rządami władzy radzieckiej?

Odpowiedź: ^e Tak, pod rządami władzy radzieckiej byłem aresztowany jesienią 1939 roku po donosie na mnie, że byłem uczestnikiem zbrojnego powstania przeciwko władzy radzieckiej. Siedziałem w więzieniu około miesiąca, potem zwolniono mnie spod straży.^{-d-e}

Pytanie: Kto z waszych krewnych podlegał represjom podczas rządów władzy radzieckiej?

Odpowiedź: Nikt z moich krewnych nie podlegał represjom władzy radzieckiej. Podczas rządów byłej władzy polskiej ojciec za kradzież siedział 6 miesięcy, a brat za kradzież siedział trzy razy od roku do dwóch lat.

Pytanie: Kto z waszych krewnych znajduje się za granicą?

Odpowiedź: ^d Za granicą w Niemczech mieszka dwoje kuzynów Petrasz Antoni i Piotr. Trafili oni do ^d Niemiec podczas wojny Niemiec z Polską.

Pytanie: Macie z nimi kontakty listowne?

Odpowiedź: Nie, kontaktu listowego z nimi nie mam. ^d Oni pisali listy do domu, do swojej matki. ^d O tym mówiła mi matka, gdy jeszcze nie służyłem w armii.

Pytanie: Opowiedzcie o swojej służbie w Armii Czerwonej.

Odpowiedź: Do służby w Armii Czerwonej zostałem powołany ^d 7 maja 1941 roku ^d i skierowany do ^d 995. Pułku Strz[eleckiego] ^d, który później został przemianowany na 793 pułk strz[elecki], gdzie służyłem jako żołnierz szeregowy.

Pytanie: Mielście kary dyscyplinarne podczas służby?

Odpowiedź: Tak, miałem jedną karę dyscyplinarną – zostałem ukarany dodatkową służbą w m[iesiącu] czerwcu br. za spóźnienie się na apel.

Pytanie: Opowiedzcie o swoich bliskich znajomych, przyjaciołach w służbie?

Odpowiedź: Moimi bliskimi znajomymi są następujące osoby: Popławski Stepan Konstatynowicz, pochodzi z mias[ta] Sokółka, znam go od dzieciństwa. Do wojska powołano nas razem, służy w jakimś pułku artyleryjskim, znajdującym się w obozach krasniańskich. Podczas służby zapoznałem się ^d z żołnierzami Kałackim Piotrem i Szyszka Alfonsem ^d

Pytanie: Na czym polegały wasze kontakty z wymienionymi osobami?

Odpowiedź: Popławskiego znam od dzieciństwa, kontakty z Kałackim i Szyszką miały charakter towarzyski, służyłem razem z nimi w jednym pododdziale.

Pytanie: Opowiedzcie o swojej działalności przestępczej?

Odpowiedź: Ja do żadnego przestępstwa się nie poczuwam i powiedzieć niczego nie mogę.

Pytanie: Uczyliście się języka rosyjskiego?

Odpowiedź: Podczas rządów władzy radzieckiej uczyłem się trochę języka rosyjskiego, ale tylko mówionego. Po przyjeździe do Armii Czerwonej zacząłem uczyć się języka rosyjskiego pod względem pisania i czytania.

Pytanie: W jakim języku piszecie listy do swoich krewnych?

Odpowiedź: Listy piszę tylko w języku polskim.

Pytanie: Co czytaliście w języku rosyjskim?

Odpowiedź: W języku rosyjskim niczego nie czytałem i nie potrafię czytać.

Pytanie: Śledztwo dysponuje danymi, że znacie język rosyjski i możecie czytać. Dlaczego ukrywacie to przed śledztwem?

Odpowiedź: Jeszcze raz oświadczam, że nie potrafię czytać w języku rosyjskim.

Pytanie: Powiedzcie, co mówiliście w swoim pododdziale o życiu w dawnej Polsce?

Odpowiedź: Wśród żołnierzy swojego pododdziału opowiadałem jak pracowałem, ile zarabiałem, podawałem ceny na żywność i towary. Mówiłem, że pod rządami władzy polskiej ceny na towary i żywność były niższe, a kiedy przyszła władza radziecka wszystko stało się drogie, ale wypłata się podniosła. Żadnej różnicy w życiu pod władzą polską a władzą radziecką nie ma.

Pytanie: Co mówiliście o armii polskiej?

Odpowiedź: W odniesieniu do armii polskiej mówiłem, że w niej nie pozwalano oficerom bić żołnierzy, za pobicie oficer trafiał pod sąd, byleż armii polskiej nie wychwalałem i z Armią Czerwoną nie porównywałem.

Pytanie: Śledztwo dysponuje danymi, że rzucaliście oszczerstwa na Armię Czerwoną. Potwierdzacie to?

Odpowiedź: Nie, nie potwierdzam, oszczerstw na Armię Czerwoną nie rzucałem. Ale niejednokrotnie słyszałem antyradzieckie rozmowy o Armii Czerwonej czerwonoarmistów Kałnackiego i Wysockiego. W miesiącach maju i czerwcu wśród [żołnierzy] pododdziału Kałnacki i Wysocki mówili, że Armia Czerwona nie jest zdolna do walki, Niemcy ją zwyciężą. W pierwszych dniach działań wojennych między Niemcami a ZSRR, Kałnacki z Wysockim także mówili, że Niemcy zwyciężą Związek Radziecki. Przekonywali mnie do ucieczki z Armii Czerwonej do domu i przy tym argumentowali, że Niemcy zwyciężą Związek Radziecki i Niemcy ich tutaj pozabijają, a w domu mogą uratować życie. Oni także mówili, że w Związku Radzieckim źle się żyje, żadnego porządku nie ma. Panów tu jest więcej niż w byłej Polsce, kołchoźnicy pracują na panów, a sami chodzą głodni. Mówili, że gdyby wiedzieli, że będzie wojna Niemiec z ZSRR, to nie podjęliby służby w Armii Czerwonej, lecz wyczekiwaliby przyjscia Niemców. Kałnacki i Wysocki wielokrotnie mówili wprost, że nigdy nie będą pomagać władzy radzieckiej, że życie pod jej rządami jest gorsze, nakłada ona ogromne podatki. Takie rozmowy Kałnacki i Wysocki prowadzili głównie wśród czerwonoarmistów przybyłych słowo „także” [byłoby] słuszne z Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi. Dobrze pamiętam również taki przypadek, kiedy Kałnacki prowadził podobne rozmowy w obecności Iwanowa i innych. W miesiącu czerwcu b.r. w pododdziale Kałnacki mówił, że Niemcy walczą dla dobrego życia. Niemcy to mądry naród, oni to rozumieją. Dlatego Niemcy mają sukcesy w walkach i zwyciężają, tam jest porządek. W Związku Radzieckim porządku nie ma, walczyć nie potrafią. Kałnacki mówił, że lepiej być prostym robotnikiem w Niemczech niż być lejtnantem w Armii Czerwonej. Walczyć za władzę radziecką nie stoi – mówił on – lepiej poddać się do niewoli niemieckiej.

Pytanie: W śledztwie ustalono, że wśród czerwonoarmistów i młodszych dowódców swojego pododdziału prowadziliście agitację antyradziecką. Przyznajecie się do winy?

Odpowiedź: Antyradzieckiej agitacji nie prowadziłem i do winy się nie przyznaję.

Pytanie: Świadek Moroz zdemaskował was w rozpowszechnianiu poglądów antyradzieckich (zeznania Moroza odczytano). Potwierdzacie jego zeznania?

Odpowiedź: Zeznania świadka Moroza zostały mi odczytane, jego zeznań nie potwierdzam, nie wypowiadałem poglądów antyradzieckich.

Pytanie: W rozpowszechnianiu poglądów antyradzieckich demaskuje was świadek Sieleźniow (jego zeznania odczytano). Potwierdzacie zeznania świadka Sieleźniowa?

---

^f ^f W oryginale uwagi nanoszone odręcznie na tekście.

Odpowiedź: Zeznania świadka Sieleźniowa zostały mi odczytane, jego zeznań nie potwierdzam. Nie prowadziłem agitacji antyradzieckiej, nie wychwalałem polskiej armii.

Pytanie: W agitacji antyradzieckiej demaskowani jesteście również zeznaniami świadków Miasojedowa i Swinarczuka. Zamierzacie się przyznać do winy w agitacji antyradzieckiej?

Odpowiedź: ^dNie przyznaję się do winy w agitacji antyradzieckiej.^{-d} Nie prowadziłem agitacji antyradzieckiej.

Pytanie: Dlaczego 29 czerwca b.r. odmówiliście odczytania przysięgi Armii Cz[erwonej]?

Odpowiedź: Nie potrafię czytać po rosyjsku i dlatego odmówiłem odczytania tekstu przysięgi Armii Czerwonej. Prosiłem żeby mi ją przeczytali.

Przesłuchanie zakończono o 21 godz. 30min.

Zeznania zapisano z moich słów prawidłowo i mi odczytano

Kozłowski
[podpis odręczny]

PRZESŁUCHAŁ ŚLED CZY 3 ODDZIAŁU 66. K[ORPUSU] S[TRZELECKIEGO]
mł[odszy] lejtnant]

Storonkin G.B.
[podpis odręczny]

*Oryginał. Wpisy odręczne na druku urzędowym w języku rosyjskim.
AU SBU CzO, spr. II-14931, k. 8-17.*

1941, 24 lipca, [Czernihów] – *Protokół kolejnego przesłuchania uzupełniającego Antoniego Gajewskiego, s. Bolesława oskarżonego o działalność antyradziecką.*

^{a-}**Protokół^a**
przesłuchania uzupełniającego oskarżonego Gajewskiego Antoniego Bolesławowicza

^{a-}Przesłuchanie rozpoczęło o 12:45 24 VII 1941 r.^{-a}

^{b-}Pytanie:^{-b} Postawiono Wam oskarżenie o rzucanie kontrrewolucyjnych oszczerstw na życie w ZSRR i wychwalanie życia w b[yłej] Polsce, o wypaczenie ruchu stachanowskiego i popularyzację wystąpienia Hitlera. W przedstawionym oskarżeniu przyznajecie się do winy?

^{b-}Odpowiedź:^{-b} W przedstawionym mi oskarżeniu nie przyznaję się do winy, ponieważ nie prowadziłem agitacji antyradzieckiej.

Pytanie: Kogo z pracowników Doczeńskich MTW Wy dobrze znaliście?

Odpowiedź: Z pracowników Doczeńskich MTW dobrze znałem ^{c-}Kłoczkę⁸¹ – dyrektora, Bordowskiego⁸² – kierownika technicznego, Kiriczenkę⁸³ – normistę, Pasznudiego – wulkanizatora oraz in[nych].^{-c}

Pytanie: Z kim z wymienionych Wam osób mieliście osobiste porachunki lub spory?

Odpowiedź: Z Bordowskim i Kiriczenką sprzeczałem się z powodu pracy, a z Kłoczką miałem normalne stosunki.

Pytanie: Przedstawię wam wyciąg z * zeznań Kłoczki o tym, że pod koniec marca 1941 roku Wy oświadczyliście mu że:

„Chyba to jest życie w Związku Radzieckim, tu nie da się przeżyć, otrzymujesz taką pensję, za którą niczego nie kupisz”.

Potwierdzenie zeznania świad[ka] Kłoczki?

^{d-}Odpowiedź: Nie, nie potwierdzam. Mówiłem Kłoczce, że na otrzymywaną przeze mnie pensję – 350 rub[li] na sta[cji] Docz nie da się przeżyć, ponieważ tam nie było stołówek, a dostawa żywności nie była zorganizowana, o życiu w ZSRR niczego nie mówiłem.^{-d}

---

^{a-} ^{-a} Fragment podkreślony odręcznie.

^{b-} ^{-b} Tu i w całym dokumencie wyrazy „pytanie”, „odpowiedź” zostały podkreślone.

^{c-} ^{-c} Fragment podkreślony odręcznie czerwoną kredką.

⁸¹ Afanasij Kłoczko (1899–?) – Ukrainiec, członek WKP(b), wykształcenie niższe. W latach 1920–1922 służył w Armii Czerwonej. W 1940 został skazany na 6 miesięcy przymusowych robót. Następnie pełnił funkcję dyrektora Doczeńskich MTW. W 1941 zeznawał w sprawie Antoniego Gajewskiego oskarżonego o prowadzenie agitacji antyradzieckiej, oraz popularyzację wystąpień Adolfa Hitlera. Zob. *Polacy na Ukrainie*, cz. 2, t. I, wg indeksu.

⁸² Gięorgij Bordowski (1899–?) – Rosjanin, bezpartyjny, wykształcenie wyższe. Urodził się w 1899, w Nowozybkowie. Pełnił funkcję kierownika technicznego w Doczeńskich MTW. W 1941 zeznawał w sprawie Antoniego Gajewskiego oskarżonego o prowadzenie agitacji antyradzieckiej, oraz popularyzację wystąpień Adolfa Hitlera. Zob. *Polacy na Ukrainie*, cz. 2, t. I, wg indeksu.

⁸³ Grigorij Kiriczenko (1913–?) – Ukrainiec, bezpartyjny, wykształcenie podstawowe. Urodził się w 1913, w mieście Icznia. W latach 1935-1938 w Armii Czerwonej. Następnie pełnił funkcję mechanika-normisty w Doczeńskich MTW. W 1941 zeznawał w sprawie Antoniego Gajewskiego oskarżonego o prowadzenie agitacji antyradzieckiej, oraz popularyzację wystąpień Adolfa Hitlera. Zob. *Polacy na Ukrainie*, cz. 2, t. I, wg indeksu.

* Każda strona protokołu jest poświadczona odręcznym podpisem przesłuchiwanego.

^{d-} ^{-d} Fragment tekstu oznaczony na lewym marginesie znakiem zapytania w kolorze czerwonym.

Pytanie: Co Wy opowiadaliście o swoim życiu w b[ylej] Polsce?

Odpowiedź: Opowiadałem Kłoczce i in[nym], że w 1935 roku zarabiałem 500 złotych na m[iesiąc], wziąłem na raty samochód osobowy, radioodbiornik, dobrze umeblowane mieszkanie i żyłem dobrze, i tak było w rzeczywistości. Przy czym, nie wszyscy robotnicy żyli tak jak ja, wielu z nich niemalże głodowało.

Pytanie: Dalej, gdy Kłoczko zaproponował Wam podwyższenie zarobków poprzez pracę stachanowską Wy powiedzieliście:

„Co Wy mi mówicie o stachanowcach? Czy ja nie wiem, jak to się dzieje? Stachanowcy tylko z nazwy są stachanowcami, a w rzeczywistości niczego takiego nie ma”.

Potwierdzenie zeznania świad[ka] Kłoczki?

Odpowiedź: ^cKłoczko przekreślił moje słowa ^co ruchu stachanowskim. Mówiłem, że należy najpierw przygotować się do pracy, mieć odpowiednie narzędzia, dopiero wtedy pracować. A tego w MTW nie było. Osobiście wykonałem szkice dla przyspieszenia obróbki detali na obrabiarkę, oddałem je kierownikowi technicznemu Dziubie, lecz on położył je do skrzynki i wszystko zostało po staremu.^c

Pytanie: Kłoczko wie o tym, że Dziuba nie wprowadza^c w życie waszych propozycji?

Odpowiedź: Tak wie. Powiadomiłem o tym Kłoczkę osobiście.

Pytanie: W jakich okolicznościach Wy popularyzowaliście wystąpienie Hitlera?

Odpowiedź: Wtedy gdy Niemcy napadli na Grecję, pamiętam u Bordowskiego w mieszkaniu, podczas słuchania ostatnich wiadomości w radiu, Bordowski powiedział że Niemcy okrążają ZSRR i będą z nami walczyć. Powiedziałem mu, że w 1938 roku słuchałem w radiu wystąpienia Hitlera, w którym mówił, że będzie walczył dopóki w Europie nie zostanie ani jednego komunisty. W tejże rozmowie wyraziłem swoją opinię o tym, że rząd radziecki popełnił błąd w tym, że Armia Czerwona nie poszła na wojnę z faszystowskimi Niemcami w okresie wojny niemiecko-polskiej i nie rozbiła ich. Pamiętam, także, że innym razem, podczas rozmów o wojnie mówiłem o mowie Hitlera również pracownikom, ale komu i kiedy, nie mogę sobie przypomnieć.

Przesłuchanie zostało przerwane o 15.00.

Protokół mi odczytano, odpowiedzi na pytania zapisano z moich słów prawidłowo

Gajewski
[podpis odręczny]

Przesłuchał:
ŚLEDCZY UNKGB
sierżant bezpieczeństwa państ[wowego]

[podpis odręczny nieczytelny]

*Oryginał. Rękopis w języku rosyjskim.
DACzO, f. P-8840, op. 3, spr. 422, k. 21-22v.*

---

^c ^c Fragment tekstu oznaczony pionową linią w kolorze czerwonym na lewym marginesie, jako szczególnie ważny dla prowadzonego śledztwa.

1941, 29 października, Niżyn – *Protokół konfrontacji świadka Michaiła Łabużki, s. Jelisiejewa z oskarżonym Piotrem Kicińskim, s. Jana.*

Protokół konfrontacji

1941 rok, 29 października, m[ia]sto Niżyn

Ja, operacyjny pełnomocnik TO NKGB Kolei Południowo-Zachodniej, lejtnant bezpieczeństwa państ[wowego] Aksienow, w dniu dzisiejszym przeprowadziłem konfrontację świadka Łabużki Michaiła Jelisiejewicza z oskarżonym Kicińskim Piotrem Janowiczem.

^{a-}[...]^a

Świadek Łabużko i oskarżony Kiciński oświadczyli, że znają się ze wspólnej pracy w szkółce st[acji] Niżyn, konfliktów i osobistych porachunków nie mieli między sobą i nie mają.

Po tym świadek Łabużko został uprzedzony o odpowiedzialności za złożenie fałszywych zeznań z art. 89 KK USRR, co zostało mu wyjaśnione w pełni.

Łabużko
[podpis odręczny]

^{b-}Pytanie^{-b} do świadka Łabużki Michaiła Jelisiejewicza:

Opowiedzcie szczegółowo o zradzieckiej działalności Kicińskiego Piotra Janowicza w okresie przebywania niemieckich okupantów w m[ieście] Niżyn.

^{b-}Odpowiedź:^{-b} O zradzieckiej działalności Kicińskiego Piotra Janowicza w okresie przebywania Niemców na Ukrainie, od września 1941 roku do września 1943 roku, można opowiadać bardzo dużo, jednak chcę powiedzieć o podłościach Kicińskiego przy Niemcach,^{*} które ostro rzucały się w oczy wszystkim:

Przed przyjściem Niemców Kiciński pracował w szkółce jako ogrodnik, w tej pracy nie pokazał się z pozytywnej strony, lecz pracował tylko tak żeby pracować. Kiedy przyszli Niemcy do [miasta] Niżyn, Kiciński od razu się zmienił, jakby narodził się od nowa, ciągle chodził w dobrym humorze i cieszył się że przyszła władza niemiecka, zaczął jak profesor wnikać we wszystkie prace i pracował więcej niż trzeba.

Po tym gdy Niemcy zaczęli przyjeżdżać do szkoły, szybko ^{c-}zaprzyjaźnił się z nimi i umiał dobrze mówić w języku niemieckim, o czym nikt nie wiedział przed przyjściem Niemców. Znając język niemiecki, gdy do szkoły przyjeżdżali Niemcy, Kiciński zawsze witał ich osobiście i chwalił się im tym co zostawił dla nich, w ten sposób dawał^c im do zrozumienia, że gdyby nie on, to wszystko zostałoby rozkradzione. W ten sposób zdobył u nich autorytet i zaczął uważać siebie za prawdziwego zawiadującego szkołą. Pierwsze, co po tym zrobił, to wyzuł byłego nacz[elnika] szkoły, komunistę Wawułowa, do którego kiedyś przyszedł do szkoły i oświadczył: „Wasze minęło, możecie zabierać się”. Po tym osobiście wielokrotnie mi przypominał jako przew[odniczącemu] Miestkomu, że już nie jestem

---

^{a-} ^{-a} Tu i dalej w protokole konfrontacji na końcu akapitu każdej odpowiedzi kilkucentymetrowa kreska.

^{b-} ^{-b} Tu i w całym dokumencie wyrazy „pytanie”, „odpowiedź” zostały podkreślone.

^{*} Każda strona protokołu jest poświadczona odrębnym podpisem przesłuchiwanego. W tym dokumencie strony poświadczane są podpisami dwóch uczestników konfrontacji.

^{c-} ^{-c} Fragment oznaczony klamrą na lewym marginesie.

przew[odniczącym] Miestkomu, proponował porzucenie takich przyzwyczajęń mówiąc, że w ten sposób postępowało się przy sowietach, ja także bałem się żeby Kiciński mnie nie wydał Niemcom, ponieważ był z nimi w dobrych relacjach.

Oprócz tego Kiciński po prostu znęcał się nad wszystkimi pracownikami, nie informując mnie jako nacz[elnika] szkółki rządził się jak mu się podobało, pracowników wykorzystywał bez mojej wiedzy do swoich osobistych prac, tj. do mycia podłóg w mieszkaniu, prania bielizny, prac w ogrodzie a także innych prac. Pracowników którzy mu się nie podobali mógł wygonić, zwolnić lub wysłać do domu. Wszystkie te działania Kicińskiego mówią o tym, że chciał jak najlepiej przysłużyć się Niemcom, w tym celu wielokrotnie bez mojej wiedzy wysyłał Niemcom produkty żywnościowe.

Oprócz tego Kiciński prowadził również antyradziecką działalność wśród pracowników szkółki. Nie pamiętam dokładnie kiedy, ale było to niedługo po przyjeździe Niemców, on mówił:

^{c-} „Niemcy, to naród kulturalny, wykształcony, u nich jest dyscyplina, nie to co u nas, państwo technicznie rozwinięte, nam ich nie dogonić itd.”^{-c}

Potem, gdy na naradzie byli wszyscy pracownicy, ktoś z pracowników zapytał, jak to teraz będzie, na to Kiciński pośród wszystkich zaczął mówić:

^{c-} „Co wy? Teraz sowietci nie przyjdą, oni teraz nie mogą zebrać sił w wojnie z Niemcami, widzieliśmy jak Armia Czerwona wycofywała się, poszła z Ukrainy. Armia Czerwona jest zdolna tylko spacerować z kobietami, a nie walczyć”.^{-c}

Później powiedział jeszcze:

^{c-} „Popatrzcie, co mają Niemcy, jaka technika i uzbrojenie, nie to co w Armii Czerwonej”.^{-c}

Także kiedyś, w 1943 roku, gdzieś w kwietniu lub maju, przypomina mi się taki fakt, leciało wiele myśliwców w stronę Konotopu. Zaczęliśmy rozmawiać między sobą, co to takiego, akurat w szkółce byli Niemcy, którzy powiedzieli, że gdzieś tu przedarł się radziecki samolot, Kiciński ^{d-} po tym roześmiał się i powiedział:

„Co on robi, jeden samolot przeciwko takiej technice, – i ze złośliwym uśmiechem mówił ^{e-} jeszcze, – teraz oni nie mają się gdzie przedzierać”.^{-d-e}

Pytanie do oskarżonego Kicińskiego:

Czy potwierdzacie zeznania świadka Łabużki Michaiła Jelisiejewicza?

Odpowiedź: Zeznania świadka Łabużki potwierdzam za wyjątkiem tego, że mówiłem do Wawułowa, że „Wasze minęło i nie ma tu dla Was miejsca”, a także zaprzeczam, że mówiłem do Łabużki żeby nie zachowywał się jak były przew[odniczący] Miestkomu i nie pamiętam również przypadku z samolotami, żebym tak mówił, a wszystko pozostałe miało miejsce i przyznaję się do tego.

Pytanie do świadka Łabużki:

Czy pozostajecie przy swoich zeznaniach złożonych przez Was w śledztwie i konfrontacji?

Odpowiedź: Tak, pozostaję przy swoich zeznaniach złożonych przeze mnie w śledztwie i w trakcie konfrontacji, bo są one prawdziwe i nie wiem, dlaczego Kiciński zaprzecza śledztwu.

Pytanie do oskarżonego Kicińskiego i świadka Łabużki:

---

^{d-} ^{-d} Fragment tekstu oznaczony pionową linią w kolorze czarnym na prawym marginesie, jako szczególnie ważny dla prowadzonego śledztwa.

^{e-} ^{-e} Fragment podkreślony czarną kredką.

Czy chcecie o coś uzupełnić śledztwo w temacie niniejszej sprawy?

Odpowiedź: Nie.

Protokół konfrontacji zapisany z naszych słów prawidłowo, nam osobiście odczytany, pod czym się podpisujemy.

Łabużko
[podpis odręczny]

Kiciński
[podpis odręczny]

Konfrontację przeprowadził:

OPER[ACYJNY] PEŁNOMOCNIK [TO NKGB KOLEI POŁUDNIOWO-ZACHODNIEJ]
lejtnant bezpieczeństwa państ[wowego]

Aksienow
[podpis odręczny]

Oryginal. Rękopis w języku rosyjskim.
AU SBU CzO, spr. 3630-II, k. 34-36v.

-
- i Maria I. Uljanowa (1878-1937), siostra W. I. Lenina, działaczka komunistyczna, 1971-1929 sekretarz i członek redakcji gazety „Prawda”, współtwórczyni Instytutu i Muzeum im. Lenina, w latach trzydziestych członek Komisji Kontroli Radzieckiej, od 1935 r. członek CKW ZSRR.
- ii Nikita S. Chruszczow (1894-1971), radziecki działacz komunistyczny i państwowy, 1935-1938 I Sekr. Komitetu Moskiewskiego WKP(b), 1938-1949 I Sekr. KC KP(b)U, 1944-1947 premier USSR, w czasie II wojny światowej na froncie w stopniu generała, 1949-1953 ponownie I Sekr. Komitetu Moskiewskiego, po śmierci Stalina członek kierownictwa KPZR, w 1956 r. wygłosił na XX Zjeździe KPZR referat o kulcie jednostki i jego następstwach, 1958-1964 premier ZSRR, następnie odsunięty od władzy. Zob. *Polacy na Ukrainie*, t. I, s. 12, 238.